

{ BnF

Géographie de Moïse
de Corène d'après
Ptolémée / texte
arménien, trad. en [...]

Moïse de Khorène (0410?-0490?), Ananias de Chirak (0600?-0685?). Géographie de Moïse de Corène d'après Ptolémée / texte arménien, trad. en français par le P. Arsène Soukry,.... 1881.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

- *La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.
- *La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer [ici pour accéder aux tarifs et à la licence](#)

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

- *des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

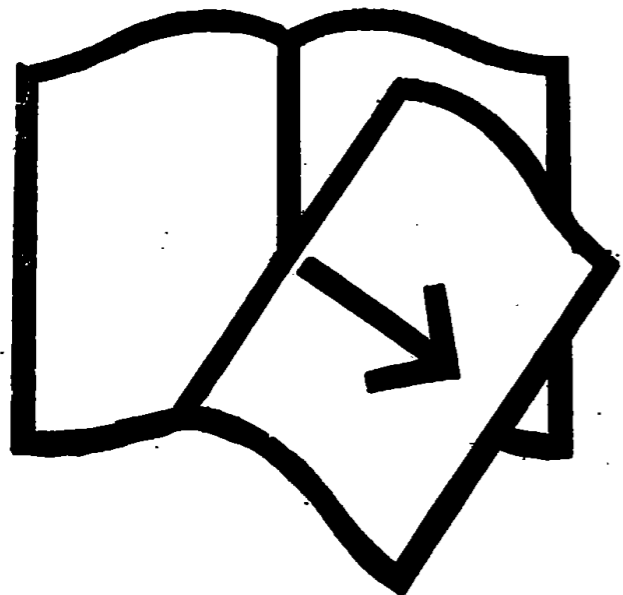
- *des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

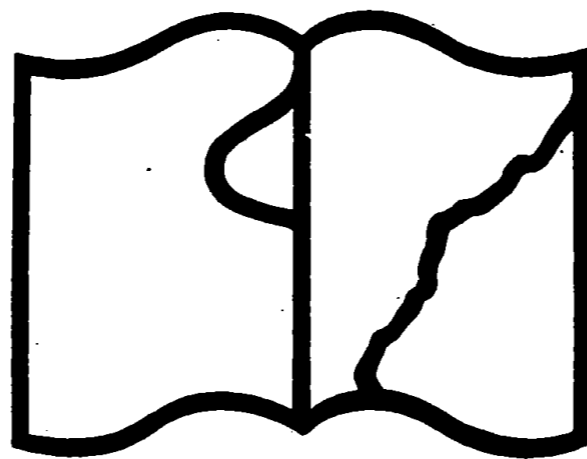
5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

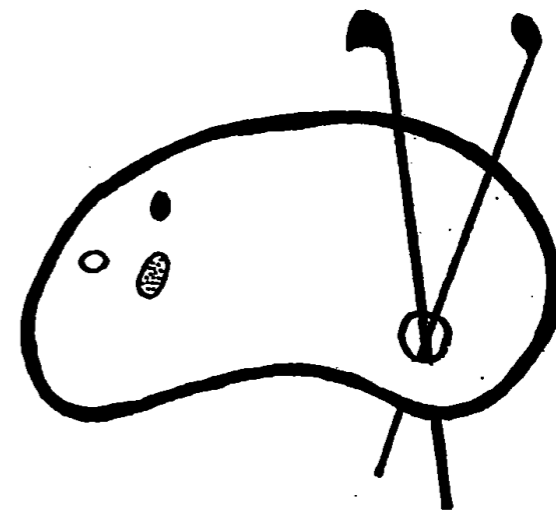
7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

Couverture inférieure manquante

Tome détaché — reliure défectueuse
NF Z 43-120-11

DEBUT D'UNE SERIE DE DOCUMENTS
EN COULEUR

VALABLE POUR TOUT OU PARTIE DU
DOCUMENT REPRODUIT

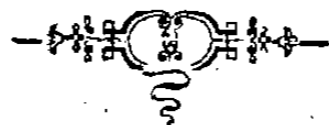
GÉOGRAPHIE
DE MOÏSE DE CORÈNE

D'APRÈS PTOLÉMÉE

TEXTE ARMÉNIEN, TRADUIT EN FRANÇAIS

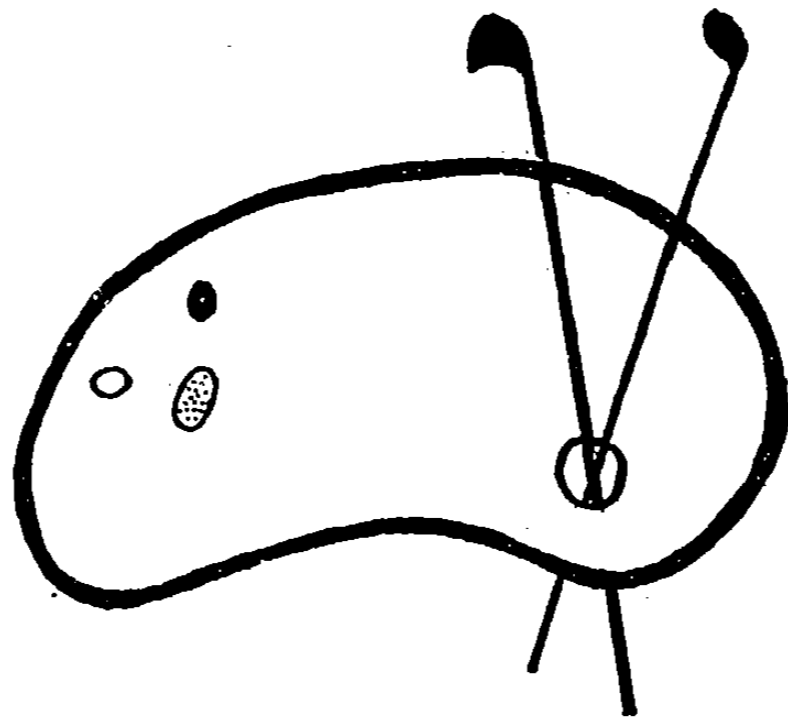
PAR

LE P. ARSÈNE SOUKRY
MÉKHITARISTE

VENISE
IMPRIMERIE ARMÉNIENNE
1881

IMPORTATION DES PUBLICATIONS ÉTRANGÈRES
LIBRAIRIE C. KLINCKSIECK
11, RUE DE LILLE, PARIS.

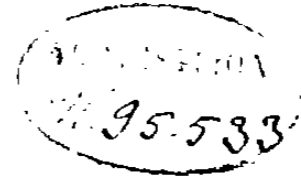
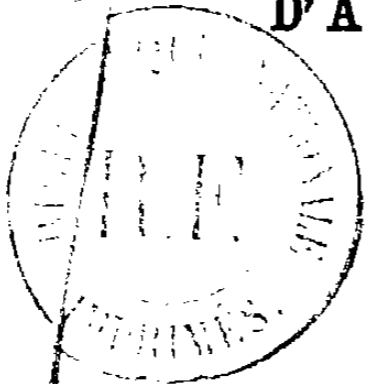

FIN D'UNE SÉRIE DE DOCUMENTS
EN COULEUR

GÉOGRAPHIE

DEMOÏSE DE CORÈNE

D'APRÈS PTOLÉMÉE

TEXTE ARMÉNIEN, TRADUIT EN FRANÇAIS

PAR

LE P. ARSÈNE SOUKRY

MÉKHITARISTE

VENISE

IMPRIMERIE ARMÉNIENNE

1881

• G
5048

PRÉFACE

La Géographie de Moïse de Corène a été plusieurs fois critiquée, rejetée même comme apocryphe. Le premier qui l'a ouvertement rejetée, c'est le savant Saint-Martin, qui osa la stigmatiser du nom de fausseté, en l'appelant Pseudo-Corenensis ¹, et en déclarant que cet ouvrage ne peut être que de beaucoup postérieur au Vème siècle. Je ne m'arrêterai pas ici à réfuter les objections de ce critique; il me suffit de montrer que cette Géographie est bien l'œuvre de Moïse de Corène, et que, par conséquent, elle remonte au Vème siècle. Que beaucoup d'interpolations y aient été faites, je ne le conteste point; je les fais même remonter entre les années 600 et 700 de notre ère. L'ouvrage que nous publions aujourd'hui est la traduction d'un manuscrit arménien, bien différent de ceux qui ont motivé les critiques dont nous parlons.

Nous suivons maintenant ce texte, à l'aide duquel nous pouvons établir que la Géographie de Moïse de Corène est un abrégé de celle de Ptolémée. L'observation attentive montre clairement que notre géographe arménien a suivi pas à pas Ptolémée. On le voit dans la description de chaque pays, dans leur délimitation, dans la division des provinces, dans les noms qu'il donne à chacun de ces pays. Voilà pourquoi nous avons voulu diviser aussi les chapitres d'après ceux de

¹ M. Saint-Martin a eu des successeurs, moins hardis toutefois dans la critique. M. Patcanian, savant arménien, a publié dans ces dernières années l'ouvrage de Moïse, traduit en russe et abondamment annoté; malheureusement, il a suivi l'opinion de ses devanciers, en la modifiant quelque peu. Il le dit écrit au VIIème siècle, probablement par Ananias de Schirag, qui était versé dans l'astronomie et l'histoire naturelle.

Cf. sur la Géographie de Moïse de Corène, dans le Journal des Savants, 1789, p. 217. Baron de Sainte-Croix.

Ptolémée, pour en montrer la ressemblance. Nous avons divisé, par conséquent, l'ouvrage en VII livres, d'après la division de Ptolémée, excepté quelque peu de changement, comme on le voit en le comparant avec le texte grec. Cela sera noté dans le chapitre de chaque pays.

L'auteur ou le compilateur arménien, qui est assurément un des écrivains du siècle le plus brillant de l'Arménie, est aussi un savant dans la langue grecque, lequel a montré une grande sagacité dans cet ouvrage très difficile à abrégé, et plus difficile encore quand il s'agit de préciser les noms des provinces, des pays et des villes. Bien qu'il suive Ptolémée, il ose quelquefois le corriger, en disant qu'il n'est pas de l'avis de cet auteur, ou qu'il ne connaît pas tel ou tel nom écrit dans le livre du géographe grec. Je ne sais pas si ces corrections faites sur le livre de Ptolémée sont de sa propre érudition, ou de quelque autre auteur ancien. Mais, dans l'ensemble, il se fie plus à Ptolémée qu'à tout autre; parce que la Géographie de Ptolémée était faite après beaucoup de travaux et de voyages, comme il le montre lui-même.

Les autres auteurs cités dans cet ouvrage sont Hipparque, Marine de Tyr, Constantin d'Antioche, Pappé d'Alexandrie, Denys et Apollon. Les deux premiers sont tirés par Moïse de Corène immédiatement du livre de Ptolémée, avec leurs citations. Hipparque a montré l'éclipse de la lune dans la ville d'Arbèle; et Marine de Tyr est cité à cause de l'Horoscope. Quant à Constantin d'Antioche, nous ne saurions dire quel est ce personnage; mais par son ouvrage nommé ici *Topographie Chrétienne*, on a voulu l'identifier avec Cosmas Indicopleustes. Cet auteur de la *Topographie Chrétienne* est appelé aussi *Constantin le moine*, ce qui justifie l'appellation que lui donne l'auteur arménien. L'extrait que notre géographe a voulu faire de la *Topographie Chrétienne* forme la moitié du premier chapitre du présent ouvrage, que j'ai séparé sous le titre *Extrait de Constantin d'Antioche*. Cet extrait offre aussi la réfutation de quelques idées de Cosmas, et l'éloge de Ptolémée, auteur préféré du compilateur arménien.

Pappé ou Pappus d'Alexandrie était bien connu par les anciens et cité plusieurs fois, même par Suidas, dans son lexicon. Malheureusement, nous n'avons aujourd'hui que ses traités de Mathématiques; l'autre ouvrage s'est perdu. Je crois que la seconde partie, ou le second chapitre de notre géographe arménien, peut former un autre extrait de la Géographie de Pappé, avec des additions de l'auteur arménien. Il existe, dit-on, un abrégé de la Géographie de Pappé en

langue latine; il m'a été impossible de le trouver. Mais qu'il ait écrit un livre de Géographie, c'est un fait incontestable, et on ne peut raisonnablement le mettre en doute.

Quant aux deux derniers, Dionyse et Apollon, je ne puis rien dire de certain; seulement j'incline à croire qu'Apollon cité une fois dans ce livre, est Apollodore déjà mentionné dans l'histoire de Moïse de Corène. Parmi les Géographes on en connaît deux qui portent le nom de Dionyse: l'un, Dionyse de Milète (A. C. 510), et l'autre, Dionyse le Périégète (300 A. C.)

Après avoir traité, dans les deux premiers chapitres de la Géographie en général, l'auteur arménien nous promet de traiter en particulier de chaque pays et de chaque ville. Par conséquent, il reprend le système de Ptolémée, quoiqu'il prétend faire un abrégé du livre de Pape, qui avait fait déjà lui-même l'abrégé de la Géographie de Ptolémée. Peut-être il aura suivi l'abrégé de Pape; mais, en l'absence de l'original de ce dernier, il faut nous borner au texte de Ptolémée, dont l'abrégé sera sans doute notre texte arménien, semblable à celui de Pape. Pour la comparaison du texte grec avec l'arménien, pour les citations et les emprunts que l'arménien a faits du grec, on consultera les notes qui accompagnent notre ouvrage. Quant aux autres difficultés, nous les laissons aux savants et aux critiques les plus distingués.

Il nous reste maintenant à chercher l'auteur de cet ouvrage arménien, et à montrer presque à l'évidence ses sources légendaires et les interpolations faites après l'auteur. Cela montré, j'espère qu'il ne restera aucun doute dans l'esprit des érudits, qui ont contesté jusqu'à notre époque, l'authenticité de cet ouvrage.

Moïse de Corène, le savant historien de l'Arménie, vivait dans le Vème siècle, vers 440 de notre ère. Il avait fait ses études dans les plus célèbres villes du monde, qui à cette époque étaient la résidence des savants. Il savait tout: la philosophie, la géographie, la poésie et jusqu'à la plus élémentaire des sciences, la grammaire de son temps; il était très versé dans les langues étrangères, grecque, syriaque et persane, qui lui furent d'une grande utilité pour la composition de son histoire. Passionné surtout pour l'histoire, il est considéré comme le père des historiens de l'Arménie.

Parmi ses nombreux ouvrages, on connaissait dès l'année 1736 ¹

¹ Je renvoie les lecteurs aux ouvrages faits avant nous, qui parlent plus longuement de cette géographie. (*Mosis Chorenensis... Epitome Geographiae*, Gulielmus et Georgius Whistoni; Londoni, 1736). Ces deux frères ont fait la tra-

l'œuvre intitulée *Géographie de Moïse de Corène*, qui lui était attribuée par tous les écrivains et les géographes de la nation arménienne. Aujourd'hui, nous osons lui restituer, malgré les critiques modernes, son nom et son titre : *Géographie de Moïse de Corène*. Cela pourra faire l'objet de deux chapitres ; l'un, examinant le style de l'écrivain, et l'autre, les ressemblances qui se trouvent dans cette Géographie et dans l'Histoire du même auteur. Le premier étant inutile pour ceux qui ne connaissent pas la langue de l'auteur, je me borne ici au second. Je dirai toutefois que *la langue* et le style de l'auteur ne sont pas postérieurs au Vme siècle, excepté en quelques endroits interpolés.

Quant à la partie historique, je trouve plusieurs endroits qui correspondent, ou font écho à l'histoire de notre Moïse ; ce qui prouve que l'auteur de ces deux livres est le même. Par exemple, dans l'histoire du roi Ardaschez, qui étendit son empire jusqu'à l'Eubée, et posséda l'île d'Atalante. Quoique l'histoire de Moïse de Corène ne donne pas le nom du pays conquis, cependant nous le connaissons à coup sûr par la Géographie du même auteur. C'est ainsi que nous avons trouvé un passage difficile de l'auteur de l'histoire arménienne, expliqué par cette Géographie. Il dit dans son histoire que le roi Valarsaces « descendit dans les lieux fertiles près des confins de Chara, que les anciens appelaient *Sans-bois* (Anpaïd) et Bassian supérieur, qui fut appelé Vanant, à cause de la fuite de Bulgar Ouloundour, nommé Vount. » Dans cette Géographie nous trouvons donc la division des Bulgares en trois parties, dont l'une s'appelle *Ouloundour* (Ուլոյնդուր) Bulgares.

Il y a d'autres ressemblances, qui seront l'objet de notes particulières. Ces preuves incontestables ne se trouvent que dans les livres de cet auteur. Il cite aussi, à l'occasion des Amazones, l'histoire d'Alexandre le Grand. Cette histoire, bien que remplie de légendes et d'anecdotes controuvées, est néanmoins l'œuvre ou la traduction d'un auteur du Vme siècle ; et quelqu'un l'attribue à ce même Moïse de Corène, avec raison, selon nous. Aucun auteur arménien, à ma connaissance, n'a cité cette histoire d'Alexandre, excepté Moïse. Les autres la regardaient comme une chose peu digne des chrétiens.

Il donne la même qualification au pays des Sines ou des Chinois dans ses deux ouvrages ; et il parle de la même manière de *Djanus du*

duction de l'ouvrage entier de Moïse de Corène. — *J. Saint-Martin : Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie... et la Géographie attribuée à Moïse de Khoren*. Enfin l'ouvrage du savant arménien M. Patcanian, en langue russe.

Pont dans cette Géographie et dans son histoire. Nous trouvons ici une excellente division de l'Arménie, de l'Ibérie, de l'Albanie et de la Perse. Il puise à d'autres sources pour traiter de ces pays. Quant à l'Arménie, surtout, il émet la même opinion, et nous donne les mêmes noms que dans son histoire : ils sont précis, justes, incontestables. Il parle des Chinois, comme de ceux qui adorent toujours la justice et la probité ; c'est la même expression dans son histoire.

Il me reste encore à dire quelques mots sur les emprunts et les interpolations de ce livre. Au premier abord, on pourrait croire que les légendes, les extravagances même, qui se trouvent semées abondamment dans ce livre géographique, sont une raison de contester l'authenticité de l'ouvrage et trahissent la main d'un imposteur. Mais je ne suis nullement de cet avis. La lecture attentive des livres géographiques anciens donne raison à notre auteur ; je crois, en résumé, qu'il n'a rien dit qui ne se trouve écrit avant lui par quelque auteur crédule. Si l'on se plaçait au point de vue de la critique moderne, il faudrait rejeter plusieurs ouvrages écrits par les anciens et avant même le V.^m siècle, tels que Pline. Je dis donc que Moïse de Corène, appuyé sur les livres autorisés par l'antiquité, comme ceux de Ptolémée, de Marine de Tyr, de Constantin Cosmas Indicopleustes, l'histoire d'Alexandre le Grand, a dit et répété ce qu'il a trouvé dans leurs ouvrages, et ce que croyait son siècle, crédule aux légendes et aux miraculeux. Au milieu de cet amas de merveilles incohérentes, notre auteur ne laisse pas de donner son avis : il déclare en deux mots qu'il ne croit nullement à ces absurdités. Ne trouvons-nous pas de semblables monstruosité racontées et rejetées en même temps par quelque auteur ancien, comme Pomponius Mela, qui nous dit des merveilles sur quelque pays du monde, par exemple, sur les Indes, sur Tabrobane et autres ? C'est, ce me semble, en général, le défaut de tous les anciens, surtout des Orientaux, sans excepter les Grecs, pour ne point parler des Occidentaux. En un mot, je ne trouve rien qui autorise à rejeter l'authenticité de cet ouvrage ; je vois, au contraire, bien des arguments solides pour l'affirmer ; et je tiens, avec tous les anciens littérateurs arméniens, que le texte de l'ouvrage est de Moïse de Corène, par conséquent, composé au V.^m siècle. Quant aux interpolations, elles sont aussi incontestables que l'authenticité même de cet ouvrage.

La Géographie, sujette, plus que toute autre science, aux changements, aux additions, devait subir les altérations que l'on relève à bon droit. C'est ce qui est arrivé à ce livre. Les interpolations sont

moitié historiques, moitié explicatives. Les interpolations historiques sont, par exemple, l'histoire d'un certain *Aspar-hroug* ou *Asaparrouch*, qui remonte à l'année 668 de l'ère chrétienne; la conversion des *Rachabites* au Christianisme par le moyen d'un moine appelé *Zozime*; l'histoire qui regarde le patrice arménien *Nerseh Gamsaragan*, lequel, d'après notre géographe, est devenu gouverneur et prince aux trois îles. *Nerseh Gamsaragan* porte le titre de *patrice de Schirag et seigneur des Archarouni*, dès le VIIème siècle, et est mentionné par *Ananias de Schirag* et par *Philon arménien*, son compatriote. Ce même *Nerseh* reçut la dignité de *κροπαλάτης*, de l'empereur *Justinien II* (688-91). Voici une autre interpolation du VIIème siècle, probablement par un des compatriotes de ce *Nerseh*.

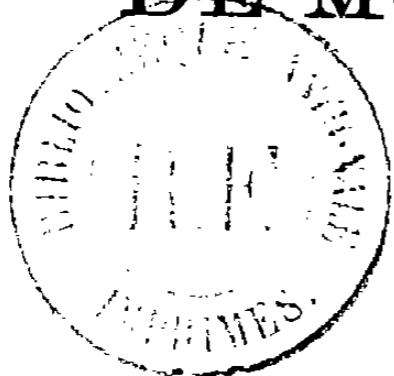
J'ai dit, en outre, que la moitié des interpolations sont explicatives, c'est-à-dire, expliquent les noms anciens des villes par les noms modernes. On le voit aisément dans le cours de cet ouvrage par quelques passages ajoutés comme supplément: tels que la division des poids et des mesures; quelques descriptions d'animaux, de bêtes sauvages ou de monstres; certains produits de la terre, et les genres d'aromates particuliers à tel ou tel pays. On peut encore relever d'autres interpolations; mais on ne saurait admettre que l'ouvrage soit rédigé deux ou trois siècles après *Moïse de Corène*; encore moins qu'il soit attribué au mathématicien *Ananias de Schirag* dont les connaissances et le style sont bien au dessous de l'auteur de cet ouvrage, si ce n'est que certaines interpolations doivent s'attribuer à lui ou à quelque autre contemporain.

Les passages qui s'éloignent du style habituel de l'auteur, nous les avons mis entre parenthèses.

C'est un des plus courts abrégés transmis par l'antiquité, nous croyons néanmoins qu'il peut jeter quelque lumière sur la géographie de l'ancien monde, encore mal connue, malgré un grand nombre de publications; et nous aimons à penser que notre modeste travail ne sera pas mal accueilli par les illustres savants qui, de toutes les parties de l'Europe, se sont donné rendez-vous au Congrès de Venise.

LA GÉOGRAPHIE

DE MOÏSE DE CORÈNE

(d'après Ptolémée)

Dans l'Écriture sainte nous ne trouvons rien sur la géographie; nous sommes donc obligés de nous servir des auteurs profanes, qui établirent la géographie par les voyages et la navigation ¹, et aussi la formèrent par la géométrie. La géométrie s'assimile l'astronomie.

Nos ancêtres observaient attentivement sous quel degré du cercle céleste étaient situés les lieux; puis ils cherchaient la durée du jour et de la nuit, les astres qui se trouvaient soit sur la terre, soit sous la terre ².

Ils ont commencé à mesurer l'habitation humaine par la ligne méridionale; puis ils trouvèrent la géographie par la navigation et par les voyages.

¹ C'est l'expression de Ptolémée: κατ' ὁδοῦς καὶ πλοῦς.

² Les manuscrits disaient *les astres qui se trouvent sur la terre et sous la terre*, d'après les mots de Ptolémée, qui dit: καὶ ἔτι καὶ τῶν ἐν τούτῳ τόπων ἑκάστους ὑπὸ τίνος εἰσὶ τῆς οὐρανόου σφαίρας παραλλήλους· ἐξ ὧν τὰ μεγέθη τῶν νυκθημέρων, καὶ τοὺς κατὰ κορυφήν γενομένους τῶν ἀπλανῶν, καὶ τοὺς ὑπὲρ γῆν, καὶ ὑπὸ γῆν ἀεὶ φερομένους... ce qui correspond mot à mot au texte arménien. (Ptolémée, Ch. I).

Ils constatèrent les situations des astres, leurs changements et leurs phases.

Les signes zodiacaux circulent sur la zone torride, ils y couchent et s'y lèvent.

Mais la petite Ourse se trouve au dessus de la terre vers le nord, par la distance de 502 cinquièmes de stades ¹.

L'île de Thulé sépare le nord de la terre connue, à la distance de 63 et 17, comme le montre le cercle méridien, de 363 myriades et de 6,000 cinquièmes parties (μοίρας), ayant la périmétrie de 500 stades ².

Mais le ciel du nord, se courbant vers l'horizon, donne diverses phases aux astres.

Diodore de Samos dit, pour les Indes, qu'en voyageant vers la Lymérique, on voit Taurus au milieu du ciel, et les Pleïades au milieu de Céréa.

En voyageant vers l'Azanie, il faut prendre la direction de l'astre de Canabus, qui est Ippus, et de l'Aproticion ³.

1 Voici le texte grec qui correspond précisément à l'arménien; c'est le même Ptolémée qui, dans le chapitre septième, cite les paroles de Marine de Tyr, en parlant de la latitude de la terre inconnue.

Ἐν γάρ τῃ διακεκαυμένη ζώνῃ ὁ ζωδιακὸς ὄλος ὑπὲρ αὐτὴν φέρεται, διόπερ ἐν αὐτῇ μεταβάλλουσιν αἱ σκιαί, καὶ πάντα τὰ ἄστρα δύνει καὶ ἀνατέλλει· μόνη γὰρ ἡ μικρὰ ἄρκτος ἄρχεται ὄλη ὑπὲρ γῆν φαίνεσθαι ἐν τοῖς Ὀκλήεως βορειοτέροις σταδίοις πεντακοσίοις. Ὁ γὰρ διὰ Ὀκλήεως παράλληλος, ἐξήρται μοίρας ια, καὶ δύο πέμπτα.

2 Dans le texte arménien, l'ordre du texte grec est tout-à-fait renversé; quant à l'île de Thulé, dans le grec de Ptolémée nous la trouvons au commencement du même chapitre: en voici l'original:

Ἐπὶ τοίνυν τοῦ πλάτους πρῶτον ὑποτίθεται μὲν καὶ αὐτὸς τὴν Θούλην νήσον, ὑπὸ τὸν παράλληλον τὸν ἀφορίζοντα βορειότατον πέρασ τῆς ἐγνωσμένης γῆς, τὴν δὲ παράλληλον τοῦτον ἀποδείκνυσιν ὡς ἐνὶ μάλιστα ἀπέχοντα τοῦ ἰσημερινοῦ μοίρας, ξγ. οἴων ἐσὶν ὁ μεσημβρινὸς κύκλος τξ σταδίου καὶ τρισμυρίου χιλίου πεντακοσίου, ὡς τῆς μοίρας πεντακοσίου ἔγγιστα σταδίου περιεχούσης.

3 C'est ainsi que parle Ptolémée dans le chapitre VII: Φησὶ γάρ οτι καὶ οἱ μὲν ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς εἰς τὴν Λιμυρικὴν πλέοντες, ὡς φησὶ Διόδωρος ὁ

Selon les géographes, la zone aride commence à l'Ethiopie, au lieu appelé Acisimpa, ou au golfe de Prason sous le tropique d'hiver, près de l'horizon de la terre inconnue ¹.

Le premier des sept climats se trouve vers le sud de l'équateur, les autres sont situés vers le pôle arctique.

Le second passe par Syène, en 13 heures.

Le troisième passe par Alexandrie, en 13 heures et demie, ainsi que tous les autres.

Le quatrième par Rhodes, qui est au milieu des climats, et nécessaire pour mesurer la superficie du globe.

Le cinquième passe par Rome.

Le sixième par Constantinople.

Le septième par la Scythie.

Tous les lieux sont divisés d'après ces climats ².

Pour traiter de la cosmographie il faut d'abord former une sphère, et en séparer une demi-sphère, qui forme 180°, c'est-à-dire le monde habitable.

Pour observer la durée des jours, il faut avoir les instruments, l'astrolabe et le sciothère, mais il est nécessaire aussi d'employer le diopthère pour mesurer la terre ³.

Hipparque ⁴ nous a donné par écrit la mesure des villes, et

Σάμιος ἐν τῷ τρίτῳ, ἔχουσι τὸν Ταῦρον μεσουρανοῦντα, καὶ τὴν Πλειάδα κατὰ μέσην τὴν Κεράλιν. Οἱ δ' εἰς τὴν Ἀζανιάν ἀπὸ τῆς Ἀραβίας ἀναγόμενοι, εὐθύνουσι τὸν πλοῦν πρὸς μοσημβρίαν, καὶ τὸν κἀνωβον ἀστέρα, ὅστις ἐκεῖ λέγεται Ἴππος, καὶ ἐτι νοτιώτατος. Ἄστρα δὲ φαίνεται παρ' αὐτοῖς, ἃ παρ' ἡμῖν οὐδέ ὀνομάζονται, καὶ ὁ κύων τοῦ Προκυνος πρότερος ἐπιτέλλων.

1 Ptolémée, livre I. chap. VIII. ὡς τε τὸ Πράσον ἀκρωτήριον, καὶ τὴν Ἀγίσυμβα χώραν, Αἰθιοπῶν οὖσαν, καὶ ὡς αὐτὸς φησὶ, μηδὲ περιορίζουσαν ἀπὸ νότου τὴν Αἰθιοπίαν, ἐπὶ τὴν κατεψυγμένην ζώνην φέρειν τῆς ἀντοικουμένης.

2 Il est question ici des sept zones, dont l'invention fut attribuée à Posidonius d'Apamée (135-51 av. J. C.).

3 Ptolémée, livre I. chap. II. Μετεωροσκόπιον δὲ, τὸ διὰ τῶν φαινομένων ἀπὸ τῶν ἀστrolάβων καὶ σκιοθήρων ὀργάνων.

4 Ce passage manque dans les autres manuscrits; pourtant on n'en peut contester l'authenticité, parce que nous le trouvons déjà cité dans la Géographie de Ptolémée, livre I, chap. IV. Ἐπει δὲ μόνος ὁ Ἴππαρχος ἐπ'ὸ-

l'éclipse de la lune dans la ville d'Arbèle, à la cinquième heure, et dans Carthage vers deux heures.

Marine de Tyr ¹, dans son cercle terrestre, voulant corriger autant que possible l'horoscope, fait la cosmographie d'après la conjonction des astres : passant en l'air, il observe avec les instruments la lumière du soleil, de la lune et des astres, d'après les changements qu'on voit dans chacun des sept climats. (La définition est un exposé bref, qui montre avec toute évidence la nature d'un objet; cet exposé rejette tout ce qui n'appartient pas à l'objet, et donne uniquement ce qui lui appartient ².) La mesure est un degré; le degré 500 stades; le stade est la distance du plèthre; mais, d'après l'aérométrie, 107 pas; le pas est de six pieds; le pied de 16 doigts; le stade fait donc 643 pieds (moins un); le mille fait 7 stades. Mais le stade des Perses est de 144 pas, et d'après la géométrie, 1000 pas; la parasange fait 3 milles; d'après la géographie, la partie est de 500 stades carrés; ainsi, la partie fait 71 milles et quatre fois sept et vingt-huitième) ³.

λίγων πόλεων... ἐν διαφόροις τόποις τετηρημένων σεληνιακῶν ἐκλείψεων, ὡς τὴν μὲν Ἀρβήλοις πεμπτῆς ὥρας φανεῖσαν, ἐν δὲ Καρχηδόνι δευτέρας ἀναγραφῆς ἠξιῶσθαι...

1 Marine de Tyr avait modifié la cosmographie de ses devanciers, comme le dit aussi Ptolémée (Livre I. ch. VI.) ὡς ἐκ τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ τῆς τοῦ γεωγραφικοῦ πίνακος διορθώσεως πλείονων οὐσῶν ἔνεστι σκοπεῖν: « comme on voit dans les cartes géographiques, dont il a composé plusieurs », et il dit ailleurs: ἀπήρξατο ἡμῖν ἀπὸ τούτων μόνον τῶν ὑπομνημάτων ποιῆσθαι τὴν τῆς οἰκουμένης καταγραφὴν.

Ce passage de Marine de Tyr est nouveau comme le précédent, et manque dans tous les manuscrits, excepté celui dont nous nous sommes servi.

2 « La définition... jusqu'à *uniquement* ». Ce passage ne me semble pas bon à insérer ici; c'est plutôt une espèce de sophisme, et un jeu de mot, produit par le mot arménien, qui signifie en même temps *définition* (d'un mot) et les *limites* ou *frontières*.

3 Ici notre texte s'éloigne du texte grec, pour paier à d'autres sources que celles de Ptolémée, d'Hipparque et de Marine de Tyr. La mesure principale, qu'on emploie dans notre ouvrage, c'est la *partie* (ἰσουλ),

Ils mesurèrent ainsi la terre et la mer, en commençant par la zone torride, où rien ne croît, à cause du soleil qui y règne de l'été jusqu' à l'hiver. Ils disent le soleil plus petit que la terre; ils disent que le soleil est de 66 degrés, parce qu' il comprend, comme ils ajoutent, deux climats, c'est à dire 40 haltes. Par l'effusion de la lumière se produit la chaleur dans la zone torride. Des deux côtés de cette zone, l'Océan, sépare l'habitation de l'homme et l'hémisphère du sud, appelé *ἀντιχθών*¹, qui est grand comme l'hémisphère du nord, appelé Aride, parce qu' il est plus petit et plus étroit. Ils disent que l'Océan non seulement entoure la zone torride, mais aussi la terre entière.

(L'Extrait de Constantin d'Antioche.)

Constantin d'Antioche², dans la Topographie Chrétienne, dit que l'arche a passé de l'orient vers nous au milieu de la terre. Toutefois Ptolémée, dont les hommes mesurèrent la terre entière, ne dit jamais que l'Océan l'entoure complètement, mais d'un seul côté, au sud-ouest; qu'une partie seulement s'étend vers le nord-est, et trois parties de l'occident vers le sud. Il dit

qui correspond, dans Ptolémée, au mot *μοῖρα*, souvent cité dans la géographie des anciens. Les mesures principales employées par l'auteur grec, sont *μοῖρα*, *πλέθρον*, *στάδιον*; on y ajoute encore le *ποῦς*, *δάκτυλος* etc. etc.

La mesure persane *Parasange* était très employée par nos anciens.

1 Pomponius Mela, le géographe, dit la même chose des Antichthones: *Mediam aestus infestat, frigus ultimas: reliquae habitabiles paria agunt anni tempora, verum non pariter. Antichthones alteram, nos alteram incolimus.* (Pomp. Mel. I. ch. I.) Mais il ajoute son incapacité de traiter des Antichthones, qui habitent le côté inconnu (*illius situs incognitus*).

2 Dans les manuscrits arméniens nous trouvons mentionné Constantin d'Antioche, personnage dont l'existence n'est pas certaine. Mais d'après les renseignements de l'ouvrage qu'on lui attribue sous le titre de Topographie Chrétienne, nous le pouvons identifier avec Cosmas Indicopleustès, dont l'ouvrage est intitulé *Τοπογραφία χριστιανική*. Probablement le surnom *Indicopleustes* aura trompé l'auteur de notre Géographie, ou ses copistes, et, au lieu d'écrire Indicopleustes, ils ont écrit *Antiochenus*.

aussi que la terre inconnue entoure toute l'habitation humaine ¹. Quant aux trois autres mers, c'est-à-dire la mer des Indes, l'Ionienne et la Caspienne, qui est l'Hyrcaïenne, il avoue que celles-ci sont entourées de l'habitation humaine; c'est vrai, car les mers Ionienne et Caspienne sont explorées par nos hommes. Cela, je le pense aussi pour la mer Indienne, et non pas, comme quelques-uns des profanes, Denis et Apollon ², et leurs imitateurs, qui disaient que l'Océan entoure tout. Constantin d'Antioche discute sur le même sujet; et il cite des exemples tirés de la Sainte Ecriture. Mais nous n'avons obtenu aucun résultat, parce que l'Ecriture sainte emploie tous les deux, au pluriel et au singulier indifféremment: « Que les eaux soient recueillies dans leur réunion » et « dans leurs réunions », et « Dieu appela les réunions des eaux, mers. » Pour l'habitation de l'homme, de l'orient à l'occident, et pour la température, et pour le nord et le sud, qui sont inhabitables, pour le froid et la gelée, Constantin fait des discussions sur les exemples tirés de l'Ecriture sainte: voici; « Dieu dit à Job: Connais-tu bien la largeur intérieure de la terre? quel est le pays où habite la lumière? » C'est ainsi qu'il interroge relativement au sud inhabitable et aux montagnes neigeuses, derrière lesquelles se couche le soleil. Sophar d'Amine avait dit d'abord, comme savant, que la terre est longue. Contre ceux-ci on peut répondre par les paroles d'Isaïe, que Dieu créa la terre habitable; qu'il n'a rien fait d'inutile; mais qu'il l'a faite pour l'habitation. Contre ceux-ci voici les paroles de David: « Tu as établi le monde entier, le nord et le sud ». Salomon a dit: « Le Seigneur fit la terre habitable et l'inhabitable, les extrémités habitables, » etc.

Je suis persuadé de ce que disent les hommes de Ptolémée, qui voyagèrent autour de la zone torride, et décrivirent les na-

¹ Hérodote, l'historien, a d'abord mis en doute que l'Océan pût entourer le monde ou la terre entière. C'est lui qui a dit que l'Europe est baignée d'un seul côté.

² *Denis* et *Apollon* nous sont inconnus: peut-être l'Apollon nommé ci est l'Apollodore d'Artémite, qui vivait à peu près, comme on croit, 100 ans avant notre ère, et qui a écrit un ouvrage sur les Parthes.

tions minutieusement, les confins de leur pâturage, mesurèrent l'Acisimpa, de Mont de la lune jusqu'à la terre inconnue. Ils allèrent près de la terre inconnue, d'un bout de l'Océan jusqu'à l'autre bout. Ils passèrent sous silence tous les lieux que ne foula pas le pied de l'homme, comme on lit dans Job: « qu'il étendit le nord sur le néant »; et « l'ordre conserva la surface de l'eau », c'est à dire l'ordre divin peut contenir les bords de l'eau de la mer inconnue sans le secours de la terre; ainsi il est capable de raffermir les extrémités de la terre inconnue sans le secours de l'eau. Mais que l'eau soit entourée par le continent, ou le continent par l'eau, nous ne savons rien. Nous décrivons seulement ce que nous avons vu, et ce qu'a foulé le pied de l'homme. Nous laisserons tout le reste à la volonté divine par la foi; tout ce que nous voyons sur la terre, et tout ce qui est sous la terre, comme dit Job: « Dieu a établi la terre sur le néant. » Cela est approuvé aussi par notre Illuminateur, qui a dit que la terre est bâtie sur le néant ¹. Le Psaume dit: « Il a mis les fondements sur la mer, et il l'a disposée sur les fleuves ». Nous croyons que les mers s'entre-percent, comme dit St Basile ². Il y a de l'eau dans les fondements de la terre, d'après ce qu'on dit: L'abîme est son vêtement. Saint Grégoire de Nazianze disait: Les fonds de la mer s'entremêlent et se confondent avec la terre.

(L'extrait de la Géographie de Pape.)

Nous commencerons donc d'après la géographie du Pape d'Alexandrie ³, qui a suivi le cercle ou la carte particulière de Claude Ptolémée, commençant à prendre ses mesures de la zone torride, du nord et du sud. La zone torride commence au pays in-

¹ On peut voir tout cela dans le livre de Cosmas ou Constantin Indicopleustes, dans la Topographie Chrétienne. S. Grégoire l'Illuminateur dit la même chose dans son livre, qui est une espèce de Stromates.

² Saint Basile dit dans son Héxaméron que les mers communiquent les unes avec les autres.

³ Voir dans notre préface.

connu de la Chine; elle passe au nord par le promontoire des Satyres ¹; puis par ses îles jusqu'à Taprobane et à ses extrémités; elle passe à travers le lac de Callus, et l'Asope, source des fleuves; elle passe aussi par le mont Pella et le Nil et l'Éthiopie, du côté du sud; par le mont appelé Θεῶν ὄχνημα, qui signifie, Siège des Dieux; par l'Auxomis des Éthiopiens Ichtyophages, jusqu'à la terre inconnue ².

Quant à l'Océan, comme j'ai dit plus haut, il est vers le vent de zéphyr; il commence à vingt et une parties de latitude, près des Éthiopiens Ichtyophages, et le mont appelé le Siège des dieux; il va autour de l'ouest jusqu'à l'extrémité, et il retourne vers le nord, puis vers l'est jusqu'au 60° degré de longitude, en face du golfe du Pont qui s'appelle Carcinitis, près de Cherson, sur la même ligne que Diospolis, ville d'Anoriad (Honoriate?) ³ et de Hérapolis, des Phrygiens et des Tétales, vers la mer de Libye, qui s'appelle aujourd'hui Égypte.

Mais, comme nous avons dit déjà, l'Océan arrive jusqu'au 60 degré, où il y a la terre inconnue; il circule autour des autres parties du nord, du sud et de l'est; mais de l'ouest jusqu'à l'Océan, il y a 20 parties. Nul n'a vu au delà de ces termes,

1 Les Satyres sont mentionnés comme peuple de l'Éthiopie. (Pomp. Mel. III. ch. IX, où se trouve la description de ce peuple barbare.)

2 D'après Ptolémée, livre III.

Ἄσωπος παταμοῦ ἐκβολαί est dans l'Achaïe; quant à Théon Ochema, (θεῶν ὄχνημα) qui signifie *char des Dieux*, il est le mont *Sierra Leone* dans la Libye intérieure. « Ultra hunc sinum mons altus, ut Græci vocant, Θεῶν ὄχνημα, perpetuis ignibus flagrat. (Pomp. Mel. III. ch. IX.) Le lac de Callus (καλλουί λίμνη) est peut-être le célèbre lac de Tébé, appelé Hylica, aujourd'hui *Livadhi*. On trouve dans Ptolémée Καλδὸς λιμῆν dans la Sarmatie. Le mont de Pella, d'après la prononciation arménienne, est le Pelion d'Homère, dans la Thessalie. Auxonis? (Ἰσχυρολίωσις), les *Oxii Montes* sont bien connus (entre l'Oxus et l'Iaxarte); mais je crois que nous avons ici une faute de copiste dans le texte arménien; dans l'Éthiopie il y a *Regio Auxomitarum* et l'*Auxume* ville de l'Éthiopie, à laquelle fait allusion notre auteur.

3 La province d'*Anoriad* (Ἀνωριανή) sera probablement la province d'Honoriate, formée de la Paphlagonie et de la Bithynie.

et c'est de là que vient le nom de terre inconnue et Océan; mais l'Océan est connu. Les îles navigables sont au nombre de six du côté du sud; elles s'appellent les Îles des Heureux (*Μακάρων νῆσα*); vers l'ouest, il y a également six îles, qui se trouvent en face de la Libye Intérieure; au nord il y en a quatre.

Les fleuves qui entrent dans l'Océan de l'ouest sont: Missithus, qui vient du mont Théochim; Nicas, qui vient des Ethiopiens blancs; Stachir, du mont Russidaria, qui forme un lac, puis entre dans la mer; Dardus, qui, uni aux six autres fleuves, entre dans le Grand Port; Massas, Opsis, Chussarius et Salathus: ceux-ci viennent du mont Mandron ¹, et Sebus ², grand fleuve.

Entre l'Atlas Major et l'Atlas Minor coulent les fleuves suivants: d'abord Sala, puis Agnus, Phuddiur? Sanas, Cussas; entre l'Atlas Minor et la ville de Tinghin, sont les fleuves Lius, Subour, Lix, Zygas, Gaditien (étroit appelé Septe, c'est-à-dire sept, parce qu'il a sept milles de latitude ³), et, comme un

¹ Ici nous avons toute une compilation des noms géographiques de Ptolémée. D'après le géographe grec, le mont appelé Théochim, (*Θεῶν δ-χημα, Թեոքիմ լեան*) donne naissance au fleuve Masithole (*Μασίθολος, Մսիթլու*). Du mont Rysadius (Russidaria d'après l'arménien, *Րիսիդարիա լեան*), coule le fleuve Stachir (*Στάχρηρ, Ստաքիր*). Mais le lac formé de ce fleuve s'appelle *Λίμνη Κλονία*, Clonia palus. Dardus, c'est *Daradis*, fleuve mentionné par le même Ptolémée (arm. *Դարադիս*). Quant aux autres, dit Ptolémée: « Du mont Mandrus (*Μάνδρος, Մանդրան*) sortent tous les fleuves qui se trouvent entre le fleuve Salathus (*Սαλαθου*) et le Massa (*Մασσασ*) ». Le *Grand Port* (*Μέγας λιμην, Մեծ Դարադիս*), où entre le Dardus sus-mentionné. Le fleuve *Opsis* (*Օψիս*) est l'*Ophiodes* (*Օφιώδης*) de Ptolémée, Chusarius (*Χουσαριου*) est le fleuve *Χουσαριος*. Les Ethiopiens Blancs sont sans doute les *Λευκαιοιτες* de Ptolémée, qui habitent sous le mont de Ryssade. Le *Nicas* (*Νικασ*) est peut-être la *Nia* de Ptolémée.

² Sébus, le grec *Σεβος* (*Սեբոս*), qui coule, d'après le géographe Ptolémée, du mont de Salapola ou Sagapola (*Σαλάπολα, Σαγάπολα*), dans la Libye.

³ Le texte arménien a subi plusieurs changements par les copistes; voici: « *Եւ Սեբոս մեծ գետ և ՚ի մեծ Արաքս, մինչև ՚ի փոքր Արաքս*

fleuve, entre de l'Océan à la mer Ibérienne ¹, qui est le commencement de *Ionicum Mare*. Vers l'ouest il y a une autre île nommée *Saga* dans l'Océan.

Macario, île de l'Océan. Cet isthme sépare la *Tinghis* et l'Espagne; mais l'Océan, après avoir coulé vers le nord, retourne vers l'est, et forme deux grandes îles, *Ibérnie* et *Albion*, qui s'appelle la *Bretagne* ².

L'île de *Thulé*, dont la plus grande partie est considérée comme inconnue, et a donné lieu à des contes incroyables, a en face une autre île portant le nom de *Scandia*, laquelle contient la *Sarmatie* et la *Germanie* où sont les *Goths* et d'autres nations encore ³. Aucun navire n'a dépassé cette île; c'est ce qu'on appelle la *Mer inconnue*.

Les grandes mers, qui sont entourées du continent, sont au nombre de trois: la première, *Mare Indicum*, c'est à dire la mer Rouge, dont la longitude est de 113 degrés; de ce golfe sort *Barsa*, et *Arabicum Mare* ⁴. *Barsa* a la forme d'une brique,

Մտաննն գետքս այս նախ Ստղաս, Ապագնոս, Փուգգիտու, Սանաս. Իսկ ընդ փոքր Ստղաս և ընդ Տինգիս քաղաք Մտաննն գետք Արոս Սուրուա Արիս, Չիղաս կամոն գիտա որ կոչի Սեուտէ, որ է եւթնեկ... »:

1 Le Grand et le Petit Atlas sont bien connus; nous avons ensuite ceux-ci: *Saga* (Σαγα), *Agna* (Ἄγνα), *Phocra* (Φόκρα ὄρος *Gebel el Hadisch*?) *Diour* (Διούρ), Ἀσάμα? Τηγγίς, qui s'appelle aussi *Césarée*: les fleuves *Lius* (Λίος?) *Subur* (Σούδουρ), *Lix* (Λίξ), *Zilia* (Ζιλία?)

2 La Grande Bretagne est divisée en deux grandes îles, qui s'appellent *Ἰουερνιά νήσος* (*Ivernia insula*), et *Ἀλουίων νήσος* (*Albion insula*). La découverte des îles Britanniques fut attribuée à *Himilcus*, 500 av. J. C.

3 Les îles très célèbres de *Scandia*, Scandinavie, sont mentionnées par plusieurs auteurs grecs et latins. *Ptolémée*, entre autres, dit qu'il y a quatre îles, qui s'appellent *Σκάνδισαι*; *Σκάνδεια*, est plutôt le nom de la partie méridionale, où habitent les *Γούται*. C'est ce que dit aussi notre auteur.

4 Je crois que l'auteur du texte arménien, faute d'attention, a mis *Barsa*, au lieu de *Persicum* (et *Arabicum mare*). Quant à la forme de ces deux golfes, nous lisons dans la *Géographie* de *Pomponius Mela*: « *Persicus, qua mare accipit, utriusque rectis lateribus grande ostium, quasi cervice,*

à peu près vers le nord-ouest: mais l'Arabicum mare qui a la forme d'un coloquinte a, au sud, la terre inconnue et inhabitable. A l'est, se présente le pays des Sinæ, au nord les Indes, la Carmanie, la Perse et l'Arabie. Du côté de l'ouest, l'Egypte et l'Ethiopie, qui sont contenues dans la Libye.

La seconde mer est celle des Grecs, Mare Ionicum ¹, qui naît de l'Océan, sous le sixième degré de longitude, et le trente-sixième de latitude. Ce pays s'appelle Septa ², qui veut dire Septième, parce qu'il a sept milles de latitude. Il a vers l'ouest l'île de Catiron ³, et il est plus large vers le nord et le sud; il s'étend jusqu'à la Syrie, ayant 30 degrés; il a pour côtes la Syrie et la Phénicie à l'est; au sud-est, la Judée jusqu'à l'Egypte; au nord-est, la Cilicie, l'Isaurie, la Pamphylie, la Séleucie, la Carie, et la Mysie, l'Hellespont, la Bithynie, jusqu'à Chalcédoine; de ce golfe sort le Mare Ponticum: il s'étend jusqu'à l'Egypte, 18 degrés. Au nord, il a l'Europe jusqu'à Septa: au sud, la Libye jusqu'à la même Septa.

La troisième mer est l'Hyrcanienne ⁴, c'est-à-dire Caspienne, (elle est entouré de l'Europe): elle s'étend de l'embouchure de l'Araxe et du Cyrus jusqu'au fleuve Polytimetus ⁵, qui signifie Précieux. Elle a 23 degrés (d'étendue) et pour confins, du côté du nord-ouest, l'Albanie près du fleuve Cæsius; et puis les embouchures des fleuves Chéras, Sontas, Alonta et

complectitur: dein terris in omnem partem vaste et aqua portione cedentibus, magno litorum orbe pelagus incingens, reddit formam capitis humani. Arabici et os arctius et latitudo minor est, major aliquanto recessus, et multo magis longa latera (Livre III., ch. VIII.)

1 Ἰονεῖον πέλαγος, d'après Ptolémée.

2 Voyez la Note, page 9.

3 L'île de *Catiron*, c'est le Gadeira des Grecs, aujourd'hui Cadice, qui était autrefois située sur une île appelée *Isla de Lion*. Gades, (Pomp. Mela, III. ch. VI.)

4 Hyrcanienne ou Caspienne, ὑρκανία θάλασσα.

5 Le mot *précieux* est la traduction du nom du fleuve de Πολυτίμητος de Ptolémée.

Udon,¹ qui sortent du Caucase et se jettent dans la mer. Les peuples qui portent les noms de ces quatre fleuves, sont du nombre de ceux de la Scythie, c'est-à-dire des Apakhtarks². Au nord, il y a le pays des Scythes, à l'embouchure du fleuve de Tyra, qu'on croit être Emathe³, et d'autres fleuves qui s'appellent Rhimus, Dexus et Iaxarte.⁴

Il y a du côté de l'est, la nation appelée Anari Nombas⁵ près de l'embouchure du fleuve Justus; la province s'appelle Sagarougée, à l'entrée du fleuve Polytimetus, comme nous avons dit plus haut, qui tire son origine du mont Oxus (Oxii Montes); à côté de ce lieu on trouve la province de Sian; l'entrée du fleuve Oxus, près duquel sont les nations Ribii, et les trois villes Aspalota, Oxia et Divaba.

1 Les *Cheras* et *Sontas* sont les *Corax* (Κόραξ ποταμός) et *Sinda*? (Σίνδα); l'*Alonta* (Αλόντα), l'*Udon* (Ούδον).

2 Les Scythes sont appelés ici d'un nom persan Apakhtara, qui signifie les habitants du nord, correspondant au mot grec υπερβόρειοι.

3 Le texte arménien porte: le fleuve de Tara (Τύρας), fleuve de Sarmatie d'Europe, près de la Dacie.

4 Ces trois fleuves se trouvent dans la Σκυθία ἢ ἐντός Ἰμαόν ὄρους, et s'appellent Rymmus (Ρύμμος), Dexius? c'est peut-être le Daix (Δάιξ) de Ptolémée, et l'Iaxarte.

5 Dans les premières éditions de notre auteur, le nom de la nation appelée ici *Anarii Nombas*, souleva beaucoup de difficultés; mais ici encore, nous voyons que l'auteur arménien est bien fidèle à la source où il puise tous les noms géographiques. Le savant arménien M. Patganian, dans son édition de cette Géographie, ne put trouver le nom de cette nation, lequel est d'après Ptolémée, Anarei (Ἀνάρειοι), qui habite au dessous des Agathyrasis; au dessous de ces derniers sont les Nomates (Νομάται, ce qui correspond précisément à notre *Nombas*); après ceux-ci viennent les Sagarauca. « Τῶν δὲ Ἀναρέων ὄρων.... Ἀνάρειοι μὲν ὑπὸ τοὺς Ἀγαθυρσοὺς.... Ἀριακαὶ μὲν παρὰ τὸν Ἰαξάρτην, ὑπὸ τούτους δὲ Νομάται, εἶτα Σαγαραύκαι. Καὶ παρὰ τὸν Ὠξὸν ποταμὸν Ρίβιοι (Ῥιβίη ποταμὸς), ἐν οἷς πόλις Δαύαδα (Ἰβιωμα). Le fleuve Justus (Ἰουστινός) c'est l'Iastus (Ἰάστος) de Ptolémée. La province de Sian (ἡ πρὸς τὴν Ὠξίαν) (Ἰβιωμα); mais on peut lire aussi *Oxiana provincia* (Οὐξιανοί). Faut-il voir ici les Sammitæ de Ptolémée (Σαμμίται)? La ville d'*Aspalota*, c'est l'Aspabota (Ἀσπαβώτα πόλις).

Du côté du sud-est se trouve la nation *Theoxia*, près de laquelle il y a le fleuve *Margus*, dans le pays de *Margiana*, ce qui me semble le même que *Merv* et *Mervi-rud*. On y trouve les *Astabaniens*, le fleuve *Maxira*¹ (dont une province porte le nom), jusqu'au fleuve *Chrintas*², qui tous appartiennent au pays d'*Hyrkanie*, près duquel s'étend le mont appelé *Second Agron*.

Du côté du sud, il y a le pays des *Mèdes*, à partir du même fleuve *Chrintas*; à l'ouest, les *Mèdes Anariens*³; ici passe le fleuve *Sararor*, et se trouve la province appelée *Derbices*, que je crois être le *Dilumi*, et les *Gelæ*. Là coule le fleuve *Omtas*, jusqu'à l'entrée du fleuve *Cordus*, et les *Cadusi*, où sont les *Gabarubaghin*, jusqu'au fleuve appelé *Cambyse*.⁴

Du côté de l'ouest sont deux îles, qui s'appellent *Dodéis*; et une autre du côté de l'est appelée *Salca*.

1 Le fleuve de *Maxera* (*Μαξήρα*) dans l'*Hyrkanie*. Κατανέμονται δὲ τῆς Ἵρκανίας, τὰ μὲν ἐπὶ θαλάσσης, Μάξηραι. Καὶ Ἀταθῆνοι: καὶ ὑπὸ μὲν τοῦς Μάξηρας, Χρήνδοι.

2 Le fleuve de *Chrintas* dans la *Médie*; c'est probablement *Charinda* (*Χαρίνδα*) de *Ptolémée*.

3 Les *Mèdes*, appelés *Anariens*, (*Անարահան Բարբ*) sont, d'après la *Géographie* de *Ptolémée*, les *Amariacæ* (*Ἀμαρίακαι*) dans la *Médie*.

4 Le fleuve *Sararor*, appelé en arménien (*Տարոր գետը՝ որ կոչի Սարարոր*). Il m'a été impossible de trouver un nom correspondant à ce fleuve dans la *Géographie* de *Ptolémée*. Serait-ce *Strathon*? Les pays qui suivent dans le texte arménien sont *Derbices* (*Դերբիկես, Դերբիկես*), les *Dribyces* (*Դրիբուքես*) de *Ptolémée*; *Ghélau* (*Գեղաւք*) les *Geli* (*Դիլոյ*), pays où entre, d'après notre auteur, le fleuve *Omtus*, qui probablement tire son nom des monts *Orontes* (*Օրօնտէս*). Le fleuve *Cordus* (*Կորդոս*) si ce n'est pas le même que *Cyrus*; il n'a aucune relation avec les *Carduchi*. Les peuples nommés *Cadusi* (*Կադուսիք*), qui sont cités encore dans les autres écrivains de la littérature Arménienne, sont sans doute les *Cadusii* (*Καδούσιοι*) de *Ptolémée*. Les *Gabarubaghin* (*Գարարուբաղինք*?) dont le pays s'étend jusqu'au fleuve de *Cambyse*, sont les peuples de *Gabarou* près de *Païdagaran*, province de l'*Arménie*.

La terre se divise encore en trois parties : l'Europe, la Libye et l'Asie : l'Europe et la Libye occupent la partie de l'ouest, celle du nord jusqu' au fleuve de Tanaïs, qui sort du mont de Rha ¹ et entre dans le Mæotis Palus, appartient aussi à l'Europe; mais la Libye occupe le sud jusqu' à la Mer Rouge, et de la Mer Rouge et de la ville appelée Anthidon ², qui est entre Rinocorure et la ville de Gaza, à l'extrémité du golfe Phénicien, qui passe à travers les îles jusqu' à Ténédos ³, jusqu' à la Chalcédoine de la Bithynie et jusqu' au Tanaïs. ⁴

Mais l'Asie occupe le nord, le sud et le milieu du côté de l'est jusqu' à la terre inconnue. Elle est plus grande que les autres parties du monde, et elle en est la première, ayant des pays et des confins plus vastes que ceux de l'Europe; la Libye vient en second : l'Europe est la troisième. Les trois parties, ce me semble, sont de Sem, de Cham et de Japhet.

Quant au milieu du monde, qui est l'habitation du genre humain, Ptolémée l'appelle l'Arabie Heureuse ⁵, vers l'extrémité sud de la mer de Barsa, qui se nomme le golfe des Ichtyophages.

Mais je ne suis pas de son avis; parce que l'Évangile, en parlant de l'Arabie heureuse, d'où était venue la reine de Saba, l'appelle l'extrémité de la terre; ce que l'on dirait plutôt de l'Éthiopie, car elle est plus voisine des isthmes. Mais par

1 Le mont de Rhéa (Ῥῆα) est le même que Rhea (Ῥῆα), d'où sortent des fleuves. (Ptol. *Margiana*).

2 La ville d'Anthédon est comptée parmi les villes de la Palestine de la Syrie. Ἀνθηδών. (Ptolémée).

3 Ténédos. Τένεδος νῆσος καὶ πόλις ὁμώνυμος. (Ptolémée).

4 Χαλκηδών (Ptolémée, Πόντου καὶ Βιθυνίας θέσις).

5 Ptolémée, dans le chapitre qui traite de l'Arabie Heureuse, dit ces paroles : ἐπιλαμβανόμενα ἐπὶ πλεόν καὶ τῆς μεσογαίας, c'est-à-dire, ils (les monts) occupent le milieu des terres. Il répète les mêmes paroles dans le même chapitre. Quant au *Barsa*, nous l'avons déjà mentionné plus haut, en disant que notre auteur l'a sans doute pris pour le Golfe Persique; cela devient plus clair dans cet endroit. Il dit *la mer de Barsa, qui est le Golfe des Ichtyophages*. Ptolémée disait dans le chapitre de l'Arabie Heureuse : « Περσικοῦ κόλπου, Ἰχθυοφάγων κόλποι, ἐπὶ πολὺ διήκοντες, ὧν ἐντὸς εἰσὶν οἱ Μάκαι π. »

Milieu de la terre j'entends Jérusalem, qui est également éloignée des extrémités de la terre, comme a dit le Seigneur lui-même, et David, « Il fit la rédemption au milieu de la terre »; cela est très bien commenté par Eusèbe qui dit: « Ce n'est pas pour les Juifs, (que le Seigneur a souffert dans la ville de Jérusalem), mais parce qu'elle (Jérusalem) est le milieu du monde des élus; car le Seigneur est le roi de toutes les nations, comme il dit: Dieu, le roi, avant tous les siècles ». Donc, Jérusalem est le milieu de la terre, quoiqu'elle s'étende beaucoup vers l'est, d'après la mesure de Ptolémée ¹. Mais on peut unir les deux mesures ensemble; par conséquent, la partie du sud compte huit parties de plus, d'après Ptolémée.

Nous conservons intact le nombre 60, (parce que le nord offre peu de parties habitables), et 381; nous redoublons encore le 100 et nous avons 50 ². De même pour le côté du sud, commençant par la zone torride, le 8 en 4, que produit exactement la géographie de Ptolémée.

Ayant parlé de la géographie en général, nous commençons maintenant à expliquer chacun des pays, d'après Pape d'Alexandrie ³; de l'ouest de l'Océan du premier degré de longitude, de l'Espagne, de ce cap appelé Hiéron, c'est-à-dire grand et merveilleux ⁴. Ce cap entre plus que les autres dans l'Océan, 3 parties, qui forment 1550 degrés, comme nous décrirons ci-après.

¹ La mesure de la longueur de Jérusalem était 66, 31, 40, d'après Ptolémée. Mais dans les tableaux des pays, nous avons vu celui de Jérusalem: Ἡ δὲ Ἀλλία Καπετωλιάς Ἱεροσόλυμα ἔχει τὴν μεγίστην ἡμέραν ὥρων ἰ δ η. καὶ διέστηκεν Ἀλεξανδρείας πρὸς ἕω μίᾳς ὥρας γ καὶ ἰ ε.

² Ce passage est inintelligible; je l'ai traduit mot à mot.

³ D'après ce que dit notre auteur, on pourrait croire que Pape d'Alexandrie a écrit un livre de Géographie. Mais le temps ne nous a rien conservé. On connaît son ouvrage sur les Mathématiques. Quoique Pape ait écrit une Géographie, notre auteur continue à suivre Ptolémée, excepté en quelques endroits.

⁴ Hiéron (Ἱερωὴν ἢ Ἱερωὴν) c'est le Hiéron ou Sacrum Promontorium (Ἱερὸν ἄκρον) des Géographes et de Ptolémée. C'est le même promontoire dont il s'agit dans le chapitre suivant, sur l'Espagne.

(Livre II, d'après Ptolémée).

L'ESPAGNE

I. Le premier pays de l'Europe, c'est l'Espagne, triangulaire, entre deux mers, comme une île. Du côté de l'ouest elle a l'Océan pour frontière, à commencer par le cap Hiéron au premier degré de longitude, et sous le trente-huitième de latitude, jusqu'à l'autre cap, qui s'appelle Nérion, ¹ étant dans le cinquième degré de longitude, et dans le 46^m de latitude. Du côté de l'est sont les Pyrénées. Du sud à la mer Ionique (Mare Ionicum), commençant des mêmes Pyrénées, se trouvent des fleuves, le Dubas et le Verius ². Je veux décrire seulement les fleuves et les villes célèbres, en passant sous silence tous les autres.

II. Le second pays de l'Europe est la Bretagne: elle est composée de deux îles dans l'Océan du nord; au dessus de l'Espagne et la Gallia. Le nom de l'île occidentale est Hibernia. Elle a dans sa partie S. C. la forme d'un grain d'orge, ³ sous le 8^m degré de longitude, et sous le 58^m de latitude. Il y a 16 fleuves puissants, et diverses nations. L'autre île s'appelle Albion; entre ces deux îles on en trouve de plus petites au nombre de quatre.

III. Le pays de Gallia, qui s'appelle aussi Celtica - Galatia ⁴, à l'est de l'Espagne; 30 de longitude, et 47 de latitude. Il y a dans Gallia de grandes montagnes, et 29 fleuves, dont huit tombent dans le Mare Ionicum, et vingt et un dans l'Océan. On y trouve le buffle blanc qui attaque l'homme, et la grande na-

1 Ce cap de Nérion, (Ἰέρων) c'est le Νέριον ἀκρωτήριον.

2 Les fleuves Dubas (Δούβας) et Virius (Βίριος) sont les Δηόβας et Ούριος de Ptolémée, dans l'Espagne Tarraconaise.

3 L'Hibernie a la forme d'un grain d'orge, κριθώδης, c'est-à-dire, la forme oblongue; c'est ce que dit Pomponius Méla, « Super Britanniam Ivernia est, pæne par spatio, sed utrinque æquali tractu littorum oblonga. »

4 Celtica Galatia, c'est Κελτογαλατία de Ptolémée, (arm. Գիլագալատիա):

tion des Francs. La moitié de ces derniers demeurent en Gallia, et l'autre moitié dans la Germanie.

4. Germanie à l'est de Gallia et au nord. Elle a du côté du nord le fleuve du Danube, trois montagnes célèbres et onze grands fleuves, dont deux coulent au Danube. Il y a quatre forêts pleines de grands arbres, la plaine *Satrapene* ¹, le désert d'*Ilimaei* ², et le cheval sauvage.

5. *Dalmatia*, au S. E. de l'extrémité de Gallia, par 43° de longitude et 48° de latitude. A l'est, elle a le Danube et six petites provinces. Il y a là le *bonasus*; c'est une bête sauvage qui laisse ses excréments aux chasseurs et les brûle ³. Elle a quatre îles, en Macédoine près de *Bachar*, qui s'appellent *Stragon* ⁴ et *Issa*, en face de la petite Dalmatie jusqu'au *Coschita* ⁵ et *Melana*, en face du golfe *Prisimum* ⁶, à l'entrée du fleuve de *Dilon*. ⁷ Dans cette île s'abrita le bienheureux Apôtre.

1 Pomponius Mela dit de la Germanie: « Terra ipsa, multis impedita fluminibus, multis montibus aspera, et magna ex parte silvis ac paludibus in via. » Quant à la plaine *Satrapene*, ce pourrait être les *Σαρματικά ὄρη* de Ptolémée.

2 Le désert d'*Ilimaei* est peut-être ἡ τῶν Ἐλαουητίων ἔρημος.

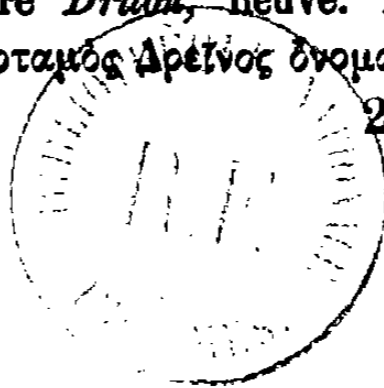
3 *Bonasus*, le taureau sauvage nous est connu aussi par Pline.

4 Le texte arménien dit: Հին Մակեդոնիա Պարթաւ որ Կոչիւ Ստրոնոն. Dans la Géographie de Ptolémée τὸ Σκάρδον ὄρος en Dalmatie. Les Balkans s'appelaient anciennement *Scorpios*.

5 *Coschita* (Կոսչիտա) est peut-être *Κουρίττα* de Ptolémée; ou plutôt le nom *Melana*, qui figure dans le texte arménien comme un nom propre, doit être probablement un adjectif, ou *Melata*, *Μελιτηνή* de Ptolémée. Dans notre texte nous avons *Coschita et Melana* (Կոսչիտա և Մελանա), et *Κέρκυρα ἢ μέλαινα* (*Corcyra nigra*) dans Ptolémée.

6 Le golfe de *Prisimon* (Քριζιմոն ὄρυς), c'est Ῥιζωνικός κόλπος, *Rhizonicus Sinus* de Ptolémée.

7 Le fleuve de *Diloon* (Դիլոն գետ); il y a une confusion dans le texte arménien; je crois que nous devons lire *Drilon*, fleuve. Ptolémée dit: Ὁ Δριλων ποταμός... ἀφ' οὗ δὲ ἕτερος ποταμός Δρείνος ὄνομα.

(Livre III. D'après Ptolémée).

6. Italie, dans un angle de Gallia, près de Dalmatie vers le sud ¹; où se trouve Venise, pays situé dans l'eau, et 45 provinces continentales, et six pays: dont l'un Bœi Galli ² avec la célèbre ville de Ravenne; trois grands fleuves, l'Atérinus ³, Padus ⁴ Rubicone, qui entrent dans le Sinus Ionicum. Du côté du sud sont les pays Saterina ⁵ et Latina, dont la capitale est Rome. Les grands Hellènes (Græcia Magna), auprès desquels est Campania, contrée délicate, qui, voisine de l'île de Sicile, a 13 fleuves; mais ses montagnes ne sont pas célèbres.

7. Sardis, grande île, près de l'île de Cynus, 20 provinces, et de petites îles; elle a la circonférence de 780 milles.

8. Sicilia, grande île, à l'est de Sardinia, 350 milles de cette dernière, elle compte de petites îles; elle a une forme triangulaire d'un bout à l'autre 100 milles: 5 provinces, 18 fleuves, deux montagnes Parthenus et Bornus ⁶, dont la sommité est toujours en feu.

1 Ptolémée commence son troisième livre par l'Italie.

Venise bâtie dans l'eau, (l'arm. Ջրաբնակ գաւառն Վենետիկ), ici l'auteur du texte arm., ou plutôt un autre, qui a fait des interpolations dans le texte, a ajouté la qualification de *bâtie dans l'eau*, à la province des Vénètes, qu'il a trouvée dans l'original. C'est Οὐβεντία, bien connue de tous les géographes anciens et modernes.

2 Les Bœi Galli (l'arm. Բոու Գալլու) sont les Βοιοί Γάλλοι de Ptolémée; à qui appartient, d'après le même géographe, la ville de Ravenne.

3 Le fleuve Atérinus, (Ատերինոս) c'est l'Ατριάδος ποταμός (Adrias).

4 Le fleuve de Padus était nommé, d'après le texte arménien, Panus (Պանոս).

5 Sateriana (Սատերինա աշխարհք), Σατουρνιανα Κολώνια d'après Ptolémée. Latina (Լատինա?), c'est Λατίναι, dont la capitale est Rome (Ptolémée).

6 Les montagnes Parthénus et Bornus (Պարթένոս և Բորնոս) ne se trouvent pas dans Ptolémée. Les autres manuscrits arméniens portent, au lieu de Bornus, Etna (Աίτνη).

C'est assez; revenons vers les pays du nord, que nous avons abandonnés de l'autre côté de l'Océan et de la terre inconnue. Nous continuerons la partie de l'Europe vers le sud jusqu' à la mer des Grecs (Mare Ionicum).

9. La Sarmatie, à l'est de la Germanie, commence au fleuve Vistula, a des montagnes qui portent le même nom; près de l'Océan du nord jusqu' à la terre inconnue et à l'extrémité orientale des montagnes qui s'appellent Ripaei, d'où sort le fleuve de Tanaïs; mais tout cela se trouve vers le sud. Tanaïs sépare la Sarmatie en deux, l'Asie du côté de l'est, et l'Europe du côté de l'ouest; et il entre dans le Mæotis palus.

On y fait la navigation jusqu' à la mer du Pont, puis par le Pont et le fleuve de Tyras (auj. Dniester). Du côté du sud il sépare la Dacie de la Sarmatie. Il y a de petits pays ¹. Des pays chrétiens, il y a le continent Taurica, c'est-à-dire la Chersonèse, qui est entre le lac de Byce et le Mæotis Palus et le Pont, et le fleuve Carcinitis au golfe du même nom. Mais il y a plusieurs contrées païennes, dont l'une s'appelle Hamaxobii, qui signifie vivants dans les chars; il y a sept (ou cinq)

1 D'après Ptolémée: Μετά τὰς τοῦ Οὐιστούλα (ἰσχυροῦ?) ποταμοῦ ἐκβολὰς... καὶ αὐτοῖς ὄρεσιν... Μεθ' ἃς τοῦ διορίζοντος ἰσθμοῦ τὴν Ταυρικὴν Χερσονήσον τὸ μὲν, πρὸς τῷ Καρκινίτῃ κόλπῳ... (arm. Տաւրահան ցամաք հողին, այս հինը զՔեանսն որ հայ ՚ի մէջ Բիւհեան լճին (πρὸς τῇ Βύκη λίμνῃ...) ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν περιέχεται τῷ τε ἀπὸ τοῦ Καρκινίτου ποταμοῦ ἰσθμῷ, καὶ τῇ Βύκῃ λίμνῃ (ἡ μὲξ Բիւհեան լճին) καὶ τῇ μέχρι τοῦ Τανάϊδος ποταμοῦ τῆς Μαιώτιδος λίμνης πλευρᾷ, καὶ αὐτῷ τῷ Τανάϊδι ποταμῷ, καὶ ἔτι τῷ ἀπὸ τῶν πηγῶν τοῦ Τανάϊδος ποταμοῦ, ἐπὶ τὴν ἄγνωστον γῆν μεσημβρινῶν.. Καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Βορυσθένην δὲ ποταμῶν, ὁ μὲν Τύρας (Տիրաս) ποταμὸς αὐτὸς ὄριζει τὰ μέρη τῆς Δακίας καὶ τῆς Σαρματίας. Notre auteur adopte la division de la Sarmatie en Chrétienne et en païenne. La Chrétienne était appelée Ταυρικὴ Χερσονήσος, et la Païenne, Ἄμαξοβίοι (Աμαξοβիւի, որ են Ալαχέβնցաք, lisez Այլαχέβնցաք). Les deux temples sont, d'après Ptolémée, Ἀλεξάνδρου βωμοί (Alexandri Arae), et Καίσαρος βωμοί (Cæsaris Arae). Je laisse aux savants la difficulté de deviner le nom du fleuve Cotcho (arm. Անուանեն զմին հողոյ):

montagnes, d'où sortent plusieurs fleuves qui se jettent dans le Pont, et dont l'un a le nom de Cotcho; il y a un petit lac, deux îles et deux temples.

10. La Thrace, à l'est de la Dalmatie, près de la Sarmatie, commence du fleuve Tarus jusqu'au Danube. Il y a cinq petits pays, et d'autres comme *Vérumus* et *Dardania* qui est *Tetrapoli*.¹

Il a du côté du midi la Thrace propre et du côté arctique le grand pays de Dacie, habitation des Sclavines, qui forment 25 races; le pays tomba au pouvoir des Goths, venus de l'île de *Scania* (ou *Scandia*) qui est l'*Hoemius* des Germains². Mais les Sclavines passèrent le fleuve *Tanaïs* et s'emparèrent des autres pays de la Thrace et de la Macédoine, et ils allèrent dans l'Achaïe et la Dalmatie. Les armées de Thrace étaient composées de Tantalides, Sardiens, Siciliens, etc.³ Il y a deux montagnes et un fleuve, le Danube, lequel se divise en six affluents, et forme un lac et une île du nom de *Peuce*. (Dans cette île habite *Aspar-Hroug*, fils de *Khoubraâtha*, fugitif des *Chasuari*, du mont des Bulgares, qui chassa les Avars et demeura là⁴.) C'est

1 *Θράκης θέσις*. Ptol. Tarus (*Σαουου φβω*) c'est l'*Αθύρα ποταμός* du géographe grec. Le pays de *Verimus* est peut-être la Mysie (*Μυσία*, qui se divise en Supérieure et en Inférieure: l'arm. *ϒκηνιδωου*). Et la Dardanie de Ptolémée est composée de quatre villes *Και τῆς Δαρδανίας πόλεις...*

2 *Νῆσοι δὲ ὑπέρκεινται τῆς Γερμανίας, κατὰ τὰς τοῦ Ἄλβιος ἐκβολάς*. (Arm. *Եմիου Գերմանացոց* ?) Ici habitent, selon Ptolémée, les *Saxones*. Dans le même chapitre il cite les îles de *Σκάνδιαι*. (*Սկանդիա կղզի*). Voyez la note suivante pour le mont *Emius*.

3 Les armées de la Thrace sont, d'après la Géographie de Ptolémée: *Στρατηγίαι δὲ εἰσιν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ, πρὸς μὲν τοῖς Μυσίαις, καὶ τὸ Αἰμον τὸ ὄρος ἀρχομινοῖς ἀπὸ δεσμών: Δανθηλητικῆ, Σαρδικῆ, Σελλητικῆ.*

(L'arm. *Բայց յառաջ թրակ զորաւորութիւնք էին այսորիկ. Թանդիլիկեանք, Սաղիկեանք, Սիկիլիկեանք և այլք*.)

4 L'un des cinq fils de *Crobat*, prince de *Cotragues* et des Bulgares, nommé *Apsarouch*, parvint par le *Dnieper* et le *Dniester* sur le fleuve *Honclus* ou *Ogl*, au nord du Danube. (Voy. les Historiens Byzantins, Nic., Théoph., et *Constat. Th.* II. 1.) Ce fait arriva l'an 668 de notre ère; par conséquent c'est une interpolation après l'auteur.

à la Thrace qu'appartient Constantinople, ville délicieuse, à l'entrée du détroit du Pont, qui s'appelle Bosphore de Thrace. À vingt milles de Constantinople il y a la ville Heraclea, où se trouve le Théâtre qui est une des sept merveilles du monde; d'ici vers le nord, jusqu'à Rome, il y a 200 milles.

11. La Macédoine, à l'est de Pelagus graecum, près de la Dalmatie et de la Thrace, a six montagnes, parmi lesquelles le Citarius ¹ et l'Olympe; six grands fleuves et 30 provinces; la grande Thessalie, d'où les Arméniens sont sortis. Elle a de marbre vert et grivelé ². Il y a six golfes. La longitude est de 7 (degrés) et la latitude de 5.

12. L'Hellade est près de la Macédoine; elle a de petits pays: l'Achaïe, l'Épire, Corinthe ville d'Achaïe, et Athènes; elle a aussi trois montagnes, cinq fleuves, 38 villes, 30 provinces; l'Achaïe propre ³, l'Arcadie, l'Argie, la Laconie, l'Élide, la Messénie, la Sicyonie, où sont les temples de Neptune. Le Péloponèse, qui a plusieurs citadelles et des golfes portant le même nom. Il y a quatre montagnes, six fleuves, 60 villes, dont la principale est Lacédémone, où se trouve le marbre vert. Il y a dans l'Hellade plusieurs villes et des provinces, et neuf montagnes, parmi lesquelles le Parnasse, l'Hélicon, Dodone ⁴, dont parle la mythologie. Elle a 44 îles, entre autres la Crète. Là se trouvent Ceraunii Montes, l'Eleusine, la grande île d'Eubée, et une autre petite île appelée Atalante; ⁵ on a dit de cette dernière qu'elle fut très utile à Ardaschès, roi d'Arménie, pour ravitailler

1 Le mont Citarius (Κιτάριος) Κιτάριος ὄρος de Ptolémée.

2 On connaît bien la tradition d'Arménus compagnon de Jasou le Thessalien, et l'Arménium ville de Thessalie Pelagiotis.

3 L'Achaïe propre, c'est Ἡ ἰδίως καλουμένη Ἀχαΐα de Ptolémée. La Laconie Λακωνική, (Λακωνική), l'Élide (Ἠλεία, Ἠλίω). Les temples de Neptune indiquent le Poseidon Isthmien.

4 Le mont Dodone, d'après le texte arménien Թոթրոն, peut être Cithéron, fort célèbre.

5 L'Atalante, petite île, est Ἡ Ἀταλάντης νησίον de Ptolémée, qu'il met dans l'Eubée.

son armée qui assiégeait le célèbre château, tandis que les vaisseaux, chargés de vivres, étaient retardés par la violence des courants contraires.

On dit que le roi Ardaschès est mort là. Aristote y mourut; cette ville porte aujourd'hui le nom d'Euripos ¹.

Jusqu'ici l'Europe, la troisième partie du monde.

¹ Ce morceau d'histoire arménienne, que notre auteur a voulu insérer ici, nous affirme, du moins ce nous semble, les documents historiques que nous a laissés l'auteur supposé de cet ouvrage, Moïse de Corène. Il nous a montré déjà dans son Histoire d'Arménie, les conquêtes du roi Ardaschez, et il le loue en ces termes, en s'appuyant sur l'autorité d'un certain Phlegonius: « Phlegonius a écrit: Ardaschez le Parthe, plus puissant que « tous les autres rois, non seulement détruisit la puissance de la Lydie et « enchaina Crésus; mais il changea la nature des éléments dans l'Helles- « pont et dans la Thrace. Il traversa le continent comme une mer, et il « marcha à pied sur la mer; il menaça les Thessaliens; sa renommée épou- « vantait les Hellènes. Il détruisit les Lacédémoniens, mit en fuite les Pho- « céens, soumit les Locriens, et les Béotiens furent domptés »... Sur ce fond de l'histoire, nous pouvons prononcer clairement que l'auteur de ces deux ouvrages est le même, qui a voulu confirmer dans les deux endroits ce même fait. Mais la Géographie de Ptolémée nous assigne trois lieux différents, que nous pouvons prendre pour théâtre de la conquête d'Ardaschez. Quoique nous n'y trouvions pas la petite île d'Atalante *νήσιον*, néanmoins nous y voyons une autre île près d'Euripus, nommée Chalchis (*Χαλχίς*) où mourut Aristote le philosophe. Mais notre Géographe arménien identifie ici l'*Atalante* avec l'Euripus (*Եւրίπυρου և αἰὲν ἐκ βάρω*); tandis que nous connaissons aujourd'hui l'identité de Chalchis avec Euripus, ce terrible courant d'eau très dangereux à la navigation. Quant au château surnommé ici *Merveilleux*, il me semble que c'est l'*Ἐραλος* de Ptolémée dans la même Rubée.

(Livre IV, d'après Ptolémée).

LE SECONDE PARTIE DU MONDE, LA LIBYE

1. Le premier pays de Libye, c'est la Mauritanie ¹, qui s'appelle Tingitana à cause de la ville de Tingis, dans l'isthme d'Heraclea, c'est-à-dire Septa à l'est de Gadiron ², où sort de l'Océan le Mare Ionicum. Ce pays a 26 degrés de longitude et 36 de latitude. Il y a 5 montagnes, dont la plus célèbre est Atlas Minor, puis la montagne de Dordon ³; 12 fleuves qui se jettent dans l'Océan; et quatre autres qui se jettent dans Mare Ionicum. Il y a 16 nations, et la Pyron-Pédion, qui signifie plaine couleur de feu.

2. Le second pays, Mauritania Cæsariensis, à l'est de Tingitana, s'étend vers le sud; il a 17 fleuves, 3 lacs, 7 montagnes; 27 provinces habitées. On dit qu'il y a des cuprides dans ses montagnes, qui produisent aussi le cinabre.

3. L'Afrique propre est à l'est de la Mauritanie Cæsariensis; elle a 8 montagnes, 19 fleuves, 8 lacs, 41 provinces, 5 golfes, dont deux s'appellent les Syrtes ⁴. On y trouve un arbre appelé Lotus, dont le fruit fait oublier la patrie, comme dit Homère ⁵. Il a six îles dont l'une est Mélita, d'où l'on portait la laine, c'est-à-dire la laine marine qui est le bysse, à Tyr, comme dit le prophète Ézéchiël ⁶. On y trouve l'ambre, plante

1 Μαυριτανία Τιγγιτάνη. (Ptolémée).

2 L'île de Gadès, Gadiron. Κώττης ἄκρον (de Ptolémée).

3 Le mont Dordon (Γουρνό), Δούρδα de Ptolémée. Là sont aussi Ἄτλας μελίων και ἐλάττον.

4 Les deux Syrtes de l'Afrique, sont Σύρτις μικρά, et Σύρτις μεγάλη.

5 On connaît les habitants de l'Afrique nommés Lotophages (Λωτοφάγοι). Homère dit dans l'Odyssée αὐτὰρ δεκάτη ἐπέβημεν Γαιῆς λωτοφάγων, οἷτ' ἀνδρινον εἶδαρ ἔδουσιν, (Ch. X. 83, 84); il dit un peu plus bas (97) λωτὸν ἐρεπτόμενοι μενέμεν νόστου τε λαθέσθαι.

6 L'île de Melita (Μελίτη), c'est Μελίτη νῆσος de Ptolémée, qui s'ap-

délicate, qui se pétrifie au soleil; et l'hyacinthe rouge. La capitale est Carthage, puis le Tripoli, c'est-à-dire les trois villes: Chiopi, Calania, Eusi ¹; après se sont élevées trois autres villes: Tisoba, Idisia, Pontica, (qui eurent pour prince le sage Nerseh Gamsaragan ², patricien de Chirac et seigneur des Archarouni.)

4. La Cyrénaïque, qui s'appelle aussi Pentapolis ³, à l'est de l'Afrique, où sont les jardins des Hespérides. Elle a 12 provinces, dont l'une s'appelle Luk ⁴; deux îles, 3 fleuves qui, réunis en un seul, s'appellent Alathon ⁵ et se jettent dans la mer; un lac, nommé Livaria. Elle a des cavernes Lésanices, où sont des monstres anthropophages ⁶, le centaure, dont la queue est sem-

pelle aujourd'hui Malte. La laine de Mélita est mentionnée dans Ezéchiel (Ch. XXVII. 18.)

1 *Tripoli*, c'est Tripolis (Τριπολις) de Ptolémée. Les trois villes de Tripolitaine sont les suivantes: Sabrata, Oea et Leptis Magna.

2 Les villes nommées *Tisoba*, *Idisia*, *Pontica*, sont, d'après Ptolémée, Αἰθούσα (Ἰσημῆω) et Ποντία νῆσος (Ἰσημῆω). Je ne sais à quel nom géographique peut correspondre le troisième *Tisoba*. D'après ce géographe, notre *Nerséh Gamsaragan* fut le seigneur et le prince de ces pays. Mais nous ne trouvons pas ailleurs cette histoire curieuse. Nous savons, d'après une lettre du pape Léon III, (du 26 août), que l'empereur Byzantin, Michel I, avait envoyé un patrice et deux spathaires contre les Mauresques qui avaient pillé les îles nommées Lampadousia, Pontia et Isola major. (Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine*. p. 339.) Ce fait arriva dans l'année 812 de notre ère. Ceci ne coïncide pas avec le temps du patrice arménien Nerséh qui vivait probablement vers la fin du VIIme siècle.

3 Κυρήνη, Πεντάπολις, où se trouve d'après Ptolémée, le Κῆπος τῶν Ἑσπερίδων.

4 Le pays de *Luk* (Λυκ), si ce n'est pas le Phycus, je n'ai pu le trouver dans la Géographie de Ptolémée. Je crois qu'il y a quelque faute dans l'écriture de ce mot.

5 *Alathon*, Λάθων ποταμὸς d'après Ptolémée.

6 Les cavernes Lesanices (Ἰσημῆω Λεσανικῆς) τὰ σπήλαια τῶν Λεσανικῶν, d'après Ptolémée, qui ajoute immédiatement « καὶ ἐφεξῆς τόποι τε θηριώδεις, » dont l'arménien est la traduction fidèle; seulement il aime à y ajouter les noms des monstres qu'il a trouvés dans quelque livre de

blable à celle de l'oiseau, des lynx, des hippocentaures, des marmottes et d'autres monstres.

5. La Libye *Marmarica* et l'Égypte entière ¹ sont un seul pays. Elle est vers l'est de la Cyrénaïque, dont la mer porte le même nom, jusqu'à la ville maritime d'Anthédon ² située entre Rhinocorura et l'Ascalon, dans le golfe occidental, à la bifurcation de la Mer Rouge, en face de la ville des Héros ³. Là sont 12 montagnes, dont l'une s'appelle *Purpurata* ⁴. Il y a deux citernes artificielles, trois lacs naturels, trois autres lacs formés par les affluents du Nil, dont l'un, près d'Alexandrie, est nommé *Ravaniténia* ⁵; je crois que ce dernier est le lac de Marea. Le Nil est le fleuve d'Égypte, c'est le même que le Géhon (de la Bible ⁶;) il sort du mont de la Lune près de la terre inconnue, du côté du sud, et se dirige directement vers l'Égypte, où il forme quatre fles; il se divise ensuite en plusieurs branches, qui, se réunissant encore, forment des fles nouvelles et les lacs sus-mentionnés. L'un de ces bras tombe dans le *Sinus Heropolites* (Golfe de Suez), qui est le golfe occidental de la Mer Rouge. Les autres bras vont tomber dans le *Mare Ioni-*

légendes. De ce nombre sont les centaures (*Կենταυροι*?) hippocentaures (*μυρμιγκήρ ή αἰσχυρομήρ*?), marmottes (*μυρμιγκήρ, ἀρκτομύς*).

1 Le titre de ce chapitre est le même dans Ptolémée: *Μαρμαρικῆς Λυβίας, καὶ Αἰγύπτου ὄλης*, « *Մարմարικան լիբիա և անհայն Եգիպտոս* »:

2 Les villes d'Anthédon, Rhinocorura, sont *Ἀνθηδών, Ῥινοκορούρα* de Ptolémée.

3 « À la bifurcation de la mer Rouge, en face de la ville des Héros. » D'après Ptolémée: *καθ' Ἡρώων πόλιν μυχῶ τοῦ Ἀραβίου κόλπου*; l'arm. *Երկհրդ կարմիր ծովուն, Հանդէպ Քարայ բազարի*.

4 La montagne *Purpurata*, *Πορφύριτος ὄρος*. l'arm. *Միլանական լեռան*.

5 *Ravanitéria*, d'après notre géographe, est le lac de Marea (*ἡ Μάρεια λίμνη, Մարեայ լիճն*).

6 Plusieurs auteurs anciens comme le juif Josèphe et d'autres, croyaient que le Nil est le même que le Géhon de l'Écriture sainte.

c u m. L' Egypte a 41 provinces, dont l'une s'appelle Tania ¹. Près de la Mer Rouge et du Golfe Arabique sont les Ichtyophages, qui s'appellent Arabes-Egyptiens ². L' Egypte a 11 petites îles dans le Mare Ionicum près de ses côtés.

6. La Libye Intérieure ³, à l'est de l'Océan occidental, commence par l'Atlas Major, à côté des deux Mauritanies et de l'Afrique. Elle s'étend jusqu'au mont Théon Ochéma ⁴, (Char des Dieux), qui est une plaine rouge ⁵ du côté du nord. Elle a huit montagnes, dix fleuves qui tombent dans l'Océan occidental; elle a encore deux autres fleuves, Bagradas et Cinyphe ⁶. Dans la Libye Intérieure, habitent treize nations, l'une, les Ethiopiens Blancs ⁷, l'autre, les Ethiopiens des bois ⁸; là se trouvent des Pygmées appelés par quelques personnes Pichiths, et par d'autres Thriphix ⁹. Il y a ici les Montagnes Blanches, parce que leur terre est blanche comme la neige, quoique Ptolémée n'en dise rien. (On dit des rhinocéros qu'ils passent de l'Océan à la Libye Intérieure jusqu'au Nil; ils ont de la ressemblance avec les hippopotames, et sont tous mâles; nul ne sait la manière de leur procréation; ils portent sur le nez une corne qui

1 Tania, Σάνηω (τῆς δὲ Μαρεώτου, τὰ μὲν ἐπὶ θαλάσσης, καλεῖται Ταινίας). Ptolémée.

2 Ptol. παρὰ τὸν Ἀράβιον κόλπον ἑλθὼν παράλιον, κατέχουσιν Ἀραβαί-
γύπτιοι, Ἰχθυοφάγοι: l'arm. Առ հարմիր ծովովի՛ն Արարացոց ծոցովի՛ն,
մնակին Չինակեր աղա՛ն, որ հոչին Արար-եգիպտացիք:

3 Libye Intérieure, Λιβύη ἢ ἐντὸς, ταῖς δύοσι Μαυριτανίαις, ἢ ἐπὶ
ἡωριῶν ἰβηρῶν ὄρεισι καλεῖται.

4 Théon Ochéma, θεῶν ὄχημα (Θεοφρίδω λεωνῶν).

5 Plaine Rouge, Πύρρον πεδῖον (ἡωριῶν ἀφ' ἧς ἡωριῶν).

6 Βαγράδας ποταμός, Κίνυφος ποταμός.

7 Λευκαῖθιοι. Ὀψιπυγίαι ἰβηρῶν.

8 Les Ethiopiens des bois, οἱ ξυλκίαις Ἀθλοῖτες, φωνηθεῖς ἰβηρῶν
αἰσθητῶν.

9 « Fuere interius Pygmaei, minutum genus, et quod pro satis frugi-
bus contra grues dimicando defecit. » (Pomp. Mela, III, 8.) Puis-je croire
que les Pygmées soient désignés dans la Géographie de Ptolémée par le
nom de Νανόσβεις?

a la force de casser les pierres dures; ils tuent facilement l'éléphant ¹. Il y a là des bêtes anthropomorphes et œnophiles, et six îles, où sont les descendants des Rhachabims, qui y allèrent avant la destruction de Jérusalem, comme on dit que Zosime le moine y prêcha; mais, à mon avis, c'est une allégorie ².

7. A la Libye appartient l'Ethiopie, qui est sous l'Egypte ³, près de l'Egypte propre, à côté de la Mer Rouge et du golfe Arabique, en passant la zone torride vers le sud. Il y a deux fleuves, bras du Nil, qui s'unissent d'abord, et puis, en se séparant, forment l'île de Memnos, et ensuite se réunissent de nouveau ⁴. L'autre fleuve, appelé Astapus, sort du lac de *Colioe* et tombe dans le Nil près de l'île ⁵. Le pays a huit montagnes, et trois contrées, la Barbaria près du Sinus Barbaricum ⁶, Azonie, où se trouvent une multitude d'éléphants ⁷, et les Troglodytes ⁸; et trente-six provinces, dont l'une s'appelle les Babyloniens et les Rhizophages, les Auxomitae ⁹, royaume célèbre en face de Premnis qui est un promontoire ¹⁰.

1 Notre auteur, ici comme ailleurs, est très crédule à toutes les légendes du monde. Quand il parle des bêtes sauvages, des monstres, il a pour source l'histoire d'Alexandre le Grand. Je renvoie le lecteur à cette bizarre narration, faite par le Pseudo-Callisthènes.

2 Les Rhachabims, sont mentionnés par Jérémie, XXXV; le moine Zosime prêcha, d'après quelques historiens dans les Indes, et dans la Judée.

3 Αἰθιοπία ἡ ὑπὸ Αἴγυπτον. Ἡβραϊστικῶς, ἢ ἕβραϊστῶς ἱερουσαλὴμ.

4 Ἐντεῦθεν νησοποιῖται ἡ Μερὸν (Ἰβήνη, Memnos?) χώρα, ἀπὸ τοῦ Νεῖλου ποταμοῦ, καὶ ὑπὸ Ἀστάποδος ποταμοῦ. Mais plus loin il dit: Μεταξὺ δὲ τοῦ Νεῖλου καὶ τοῦ Ἀστάποδος ποταμοῦ, πρὸς μὲν τῇ Μερὸν νήσῳ, Μεμνόνες.

5 Ἡ Κολὴ λίμνη, ἐξ οὗ ὁ Ἀστάπους ποταμὸς ῥεῖ.

6 Βαρβάρια. Ῥωρραϊστῶς ἢ Ῥωρραϊστικῶς ὀνομαζέται, βαρβαρικὸς κόλπος.

7 Ἀζανία δὲ ἡ ἐνδοτέρα, ἐν ἣ πλεῖστοι ἐλέφαντες.

8 Troglodytes. (Σαυροειδῆ;) Τρωγλοδυτικὴ.

9 Parmi 36 provinces, notre auteur met seulement les trois Babyloniens, Rhizophages, Auxomites, qui sont d'après Ptolémée: Βαβυλωνιοί, Ῥωρραϊστικῶς, Ἀύξουμίται, Ῥωρραϊστικῶς.

10 Le cap de *Pronus*. Προνήμιον ἄκρον. Μοσύλον ἄκρον?

Ce dernier sépare l'Adulite ¹ de l'Arabie Heureuse. Il me semble que Job fait allusion à ce lieu quand il dit: Regardez les chemins de Themnites, vous qui voyez les routes de Saba. Il y a là des Pygmées, des Strouthophages, des Scenites ², et entre ces deux l'Ethiopie moyenne ³. Elle possède des îles dans le Sinus Arabicum, au nombre de vingt-sept; il y en a une autre appelée île des Mages, une autre, île des Oiseaux; l'Ethiopie contient le pays d'Aromatophore et de Myrrhaphore, le Sablonneux et le Sans-Pluie ⁴.

8. L'Ethiopie Intérieure, qui est aussi la Libye, commence du côté de l'occident de la terre inconnue près de la Libye Intérieure et de l'Egypte-Ethiopie. Au sud, il y a la terre inconnue, près de laquelle habitent les Ethiopiens Hespérides ⁵, et les hommes-dragons nus. Du côté du nord sont les Ethiopiens Ichtyophages ⁶, et les bêtes appelées cynoléons; les Aphrocéros ⁷, chez lesquels il y a un animal semblable à la girafe: ressemble au léopard; animaux belliqueux et suavéolents; le tragélaphe belliqueux et arboricole; les léopards, éléphants

+
Oscopi ?

1 Adulite. Ἀδουλίται, Parm. Ասουλιտէ :

2 Les Strouthophages Στρουθοφάγοι, Չառափեղբ, les Scenites. Σκη-
νιταί, Վրանաւորք :

3 L'Ethiopie Moyenne, Μέση Αἰθιοπία. Միջին Աթիովայիք :

4 Le texte arménien : « Ունի և կղզիս յարարացոց ծոցին եւ և այլ
կղզի մի որ կոչի Մագոց, և այլ որ Հաւուց. ունի և գինգարեր երկիրն
և Չոսարերն. ունի և գլաղուսն և գլանանդրե երկիրն » . Cf. le texte
de Ptolémée: Νῆσοι δὲ εἰσὶ... ἐν τῷ Ἀραβίῳ κόλπῳ.. Μάγων νῆσος, ... Ὀρ-
νέων νῆσος. Ἡ Κινναμοφόρος χώρα. Ἡ δίξιμος καὶ ἄδροχος χώρα. Il a-
brège le catalogue ou la Nomenclature de Ptolémée, en nous énumérant
deux seulement des 27 îles.

5 Καὶ μεσημβρινώτεροι μὲν τούτων μέρει τῆς ἀγνώστου γῆς, οἱ κοι-
νῶς καλούμενοι, Ἑσπέριοι Αἰθίοπες, Րատ Հարաւոյ սաւաննի անձանօթ
բիրաւ առ որով բնակեն Երեկորնահան Աթիովայիք :

6 Ἰχθυοφάγοι Αἰθίοπες.

7 Les Aphrocéros sont mentionnés par Ptolémée comme une nation
sauvage. Ἀφρικέρωνες μέγα ἔθνος.

blancs, rhinocéros et tigres ¹, tigres-chevaux, et satyres qui ont la figure humaine, mais sont hirsutés, cornus et onglés; les pards tachetés et tigrés. Du côté du sud, il y a un pays nommé Agisimpa ², (où se trouve un monstre dont la figure, les mains et la ceinture sont de femme, tandis que le reste du corps ressemble à un quadrupède; il y a d'autres monstres anthropomorphes, avec un museau de chien, nus, oreillards et coués à la manière du léontopithèque). Du côté de l'orient, sont les Ethiopiens Mégacéphales; plus bas, les Ethiopiens Anthropophages. Il y a là un petit fleuve appelé Rhaptum où se trouve un animal ignivome, semblable au sanglier et la salamandre, qui ressemble au lézard moucheté, traverse le feu et l'éteint. Dans ce même pays on trouve un autre animal amphibie appelé z e s u b è s, semblable à une brebis jaune, très agréable aux poissons, et aussi très friand des poissons qu'il chasse en nageant.

La seconde partie est finie.

(Livre V, d'après Ptolémée)

1. La première partie habitée de la terre, c'est l'Asie, qui a pour confins l'Europe du côté de l'occident; la terre inconnue et la Libye du côté du nord, de l'orient et du sud. Les principales parties sont situées entre la mer Ionienne (Mare Ionicum) et le Pont (Pontus); voilà pourquoi l'Asie est appelée le Milieu des terres (Μεσόγαια).

A l'orient de Constantinople se trouve la Bithynie avec le détroit du Pont, appelé Bosphore de Thrace; elle a pour confins la Propontide, à partir du temple d'Artémis ³, qui est du côté de l'orient du Pont, jusqu'au fleuve de Rhyndacus et à l'Olympe. Elle a le mont de Sélinon, les fleuves de l'Eléata et de l'Hyp-

¹ Trois seuls, c'est-à-dire, les éléphants blancs (ἐλεφαντες λευκοί), les rhinocéros, (ρινοκέρωτες), les tigres (τίγριδες) sont mentionnés par Ptolémée.

² Ἡ καλεῖται Ἀγισυμβα.

³ Ἱερόν Ἀρτέμιδος.

pus; et dans le plus grand de tous, le Sangarius, tombent les petits fleuves ¹. Près de Nicomédie il y a le lac Thynias ² et l'Ascanias ³. La Bithynie possède dans la mer du Pont cinq îles, dont deux s'appellent Cyaneæ ⁴. La ville de Brama a aussi un lac. Il y a deux capitales, Chalcédoine et Nicomédie, qui ont sous elles quatorze autres villes, et plusieurs emporiums (ἐμπόρια), c'est-à-dire des villes maritimes pour l'entrepôt des marchandises. On trouve au bord du fleuve Rhyndacus de la terre blanche, appelée argile ⁵; que l'on moud pour la semer sur le blé: une manipule suffit pour préserver 500 boisseaux de la morsure des insectes.

2. La Mysie, Grande et Petite (Major et Minor), s'appelle Hellespont, du côté de la Bithynie. Elle a quatre fleuves; la capitale Cyzique, où il y a un temple et le palais, une de sept merveilles du monde. Ses villes sont au nombre de trois, Ilion, Dardanus et Troie, dont la guerre est racontée par Dictys ⁶ et par Homère. Elle a trente-huit villes.

3. Asie Propre (Asia Propria) ⁷, a côté de la Mysie, près de la Mer, dont les capitales sont Ephèse, Smyrne, Pergame, Trallis, qui ont sous leur dépendance quarante-huit villes. Elle possède un autre petit pays, la Lydie, dont la capitale est Sardis, puis l'Æolis, l'Eonie des Grecs et la Carie. Elle a cinq fleuves, l'île de Chios et la ville qui porte le même nom ⁸; le Posidium ⁹ où se trouve le mastic; l'Icare ¹⁰ et le Samus avec la ville du même

1 Ces fleuves sont Ἐλάτα, Ἴππιος, Σαγγάριος, de Ptolémée.

2 Le lac de Thynas (Θυνησίας) Ἰππιόσσης.

3 Ἡ Ἀσκανία λίμνη.

4 Χώρα τῶν Κυανέων.

5 « ἡ ἐπισημωμένη ἄργιλος » ἄργιλος.

6 Dictys de Crète est le poète ancien du temps mythologique, qui vivait pendant la guerre de Troie. D'après Ptolémée, Troie s'appelle aussi *Phrygia Minor*.

7 Ἡ ἰδιώως Ἀσία. Ἡ ἡλικιωμένη Ἰσθμια.

8 Χίος πόλις. Φησὶν ἡγήθη ζακύνθου πωλητὴς.

9 Το Ποσειδίου. Ἐπισημωμένη ἄργιλος.

10 Ἰκαρία νῆσος.

nom ¹, et l'île de Cos mentionnée par Saint Luc dans les Actes des Apôtres. Ephèse était sujette d'Artémis; là est le tombeau de l'Évangéliste Saint Jean, et de l'autre Jean, qui fut surnommé Marc; mais quelques-uns disent qu'il s'agit ici d'un autre Jean ².

4. La Lycie, e pays d'Asie, a pour capitale Smyrne. Elle a deux montagnes, trois fleuves et l'île de Rhodes, dans la mer qui porte le même nom. On y trouve le storax, qui coule des arbres, semblable au miel ou à la lie épaisse.

5. La Phrygie est à l'orient de l'Asie Propre près de la Lycie. Elle comprend trois pays; la Pisidie dont la capitale est Antioche et vingt-six autres villes, dont l'une s'appelle Cibotus, c'est à dire, «l'arche», parce qu'ici fut construite l'arche de Noé ³; ye ne sais pas si c'est une vérité, ou une légende. L'autre est *Pacatiana* qui a pour capitale Laodicée; puis viennent d'autres villes au nombre de quarante: *Salutaria* dont la capitale est *Synnada* ⁴; il y a encore ici trente villes et treize lacs.

6. La Paphlagonie, du côté oriental du pays de l'Honoriade ⁵, près de la Mer du Pont, qui porte le surnom de Galatie ⁶, a les fleuves *Osicus*, et *Olis* ⁷: pour capitale *Germanopoli* ⁸, dont le château était *Gangra*; elle a treize provinces.

7. Galatie Première, pays de l'Asie, du côté oriental de la Phrygie, près de la Paphlagonie. Elle a les mêmes fleuves.

1 Σάμος ἡ πόλις.

2 Il y avait à Ephèse deux tombeaux appelés les deux Jean. Eusèbe dit dans son histoire Ecclésiastique: ἐπεὶ καὶ δύο φασὶν ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα, καὶ ἑκάτερον Ἰωάννου λέγεσθαι (Hist. Eccl. VII. 5.)

3 Le nom Cibotus (Κίβοτος) était porté par la ville d'Apamée. Elle fut appelée Cibatus a cause de ses richesses, comme on dit. Ptolémée a cité déjà dans la Phrygie Ἀπάμεια Κιβατός.

4 Les deux provinces suivantes, *Pacatiana* (Πακατωσιανή) et *Salatoria* (Σαλατωσιανή) (Voy. Ptolémée Βακτριάνη καὶ Σαλάταρα).

5 Le pays d'Honoriade (Ὠνιοσιανή).

6 Πόντος Γαλατικός. Ἡθικὸν παρὰ τὴν Ἰωνίαν.

7 *Osicus* (Ὠσηρῶ), *Olis* (Ὠρη), sont deux fleuves de Paphlagonie. Peut-être *Zaliscus* (Ζαλίσκος), et Ἄλυς de Ptolémée.

8 *Germanopoli* (Γερμανόπολις) Γερμανόπολις.

8. Galatie Seconde, à l'orient de la Phrygie, près de la Paphlagonie Première jusqu'à la Pamphylie. Elle a les fleuves susmentionnés, qui forment des lacs.

9. L'Isaurie : elle est située vers l'orient, près de la mer, en face de l'île de Chypre ; elle a la montagne de Taurus. (Elle produit les gommés, le storax, la colophane, l'opo-cumbit, la calamite ¹ : tout cela découle des arbres, et est produit par la piqûre d'un ver de couleur jaune avec des taches noires semblables à la nielle). Sa capitale est Séleucie, qui a sous sa dépendance vingt-trois villes. (Il ne faut pas brûler les encens séparément, parce qu'ils donneraient une mauvaise odeur, mais les mêler les uns avec les autres. Un litre de ces gommés vaut un dinar. Mais la plus précieuse des résines est recueillie par les serpents, qui la mettent dans leurs nids ; les hommes tuent ces reptiles pour prendre la gomme. Les arbres résineux sont très minces, le plus gros a l'épaisseur d'un joug ; les vers y pénètrent, rongent jusqu'au fond, et laissent découler la résine).

10. La Lycaonie est du côté oriental de la Galatie Seconde, près de l'Isaurie ; il y a là des plaines vastes et arides, et de petites montagnes.

11. L'Hellespont, près du même Pont, du côté de la Paphlagonie, près de la Seconde Galatie.

12. Pontus Polemoniacus ², du côté de l'orient de l'Hellespont, près de la mer du Pont.

13. L'Hélénopont (Hélénopontus), près de la Lycaonie.

14. La Cappadoce Première : elle est au côté oriental de la Seconde Cappadoce, et forme une province à part.

Elle a la montagne d'Antitaurus et d'autres petites ; les fleuves sont le Mélas, l'Halys, et d'autres, qui s'y réunissent.

15. La Première, et la Seconde Cilicie sont au côté oriental

¹ Les gommés d'Isaurie étaient très célèbres. Les noms de ces gommés, mentionnés ici, nous sont douteux ; ils sont peut-être altérés par les copistes.

² Πόντος Πολεμωνιακός.

de la Lycaonie et de l'Isaurie, près de la Cappadoce, au bord de la mer et du golfe Issique ¹.

Sa montagne est le Taurus: il y a six fleuves: l'Arymagdus, le Calycadnus, le Damus, le Cydnus, le Sarus et le Pyramus ². Les capitales sont Tarse et Anazarbe, qui ont plusieurs villes et châteaux sous leur dépendance. La Cilicie a deux portes ou défilés inexpugnables: Mallus et Platan ³. Ce pays est très fertile, comme celui du Jourdain.

16. L'île de Chypre se trouve du côté oriental de la Mer Pamphylienne, près de la Cilicie jusqu' à la Mer Phénicienne. Elle a la montagne de l'Olympe, et quatre fleuves: l'île est longue de 3 degrés, large d'un degré. On y trouve le ladanum, qui ressemble à la rosée tombée sur l'herbe, sur la peau des boucs et sur les poils, et qu'on emploie au lieu de l'encens ⁴. La longueur de ses frontières est de quatre cent trente milles, et la largeur d'un degré.

17. La Seconde Arménie, qui s'appelle aujourd' hui l'Arménie Première, est à l'orient de la Cilicie, près du mont Taurus, à côté du mont Amanus qui sépare la Seconde Arménie de la Comagène de la Syrie jusqu' à l'Euphrate. Les montagnes sont Zigon, Basilicon, Cromaton; les fleuves, le Pyramus sus-mentionné, le Paratis, le Caucaua et le Caromosus. Elle a deux portes du côté de la Syrie ⁵.

1 Ἴσσικὸς κόλπος, Ἡσσηλίαι δαίαι.

2 Les fleuves de Cilicie sont, d'après Ptolémée, Ἀρύμαγδος, Καλυκάδνος (l'arm. Կալիկάδνος), Λάμος (l'arm. Լամոս?) Κύδνος, Σάρος (l'arm. Տարոս), Πύραμος.

3 Les deux portes de Cilicie sont Μαλλός (Μαλλοί), et Ἀμανικαὶ πύλαι: Ptolémée nous donne aussi Πλάτος ou Παλτος, c'est probablement ce dernier.

4 Ladanum. Τὸ δὴ λήδανον, τὸ Ἀράβιοι καλέουσι λάδανον, ἐστὶ τοῦτου (κινναμώμου) θουμασιώπιρον γίνεται· ἐν γὰρ δυσοδρομιάτῳ γινόμενον, εὐωδέστατόν ἐστι· τῶν γὰρ αἰγῶν τῶν τράγων ἐν τοῖσι πώγωσι εὐρίσκειται ἐγγινόμενον, οἷον γλοιδὸς ἀπὸ τῆς ὕλης. (Hérodote, III, ch. 112).

5 Les Géographes arméniens divisent l'Arménie Mineure en trois Provinces, dont deux manquent dans notre manuscrit. L'Ἀρμενία Μικρά, d'après Ptolémée, est par notre auteur changée de nom, et appelée l'Arménie

18. La Sarmatie d'Asie du côté de l'orient, a pour frontières les monts Ripaei et le fleuve de Tanaïs, et le lac Méotis; du côté de l'occident, le Pont-Euxin; de l'est jusqu'à l'ouest coule le fleuve Coraxici, qui signifie corbeau ¹; de là vers les monts Caucases, près de l'Ibérie et de l'Albanie jusqu'à la mer Caspienne, à l'entrée du fleuve Soanas ²; mais on ne connaît pas ce fleuve Soanas. — Les montagnes sont les monts Cérauniens (Ceraunii Montes), et les monts Hippiques (Hippici Montes) ³, qui donnent naissance à cinq fleuves qui se jettent dans le Méotis. Deux fleuves coulent du mont Caucase, dont l'un appelé Valtanis ⁴ jusqu'aux monts Coraxici, qui commence au Caucase, s'étend vers le nord-ouest, et s'aboutit à la fin entre les mers du Pont, et du Méotis. L'autre fleuve s'appelle Psychrus ⁵, qui court vers le Bosphore. Sur la frontière, au même lieu où est bâtie la petite ville de Nicophs, vers le nord, sont les Turcs et les Bulgares, qui portent les noms des fleuves Cuphi-Bulgares, Duci-Bulgares, Olghontor-Bulgares, Citar-Bulgares; ces noms sont ignorés de Ptolémée. Le fils de Chudbradra fuit des Monts Hippiques ⁶. Entre les Bul-

Première (Առաջին Հայր). Les noms géographiques sont, d'après Ptolémée, Basilicon (peut-être Βασιλαισινή Βασυληληνή), Cromandon (Ὀρόμανδρον? Ηερομανηνή?), Pyramus (le même fleuve de Cilicie), Paradis (Παραδείσις, Παράρδις), Caucaua (Καυκάσιος?), Icon (Ἰκόνιον, Ἰκόνιον), Caromosus (Καρμωσίνιον).

1 Σαρματία ἢ ἐν Ἀσίᾳ. Κόραξ ποταμός de Ptolémée, que l'auteur arménien a traduit par *Corbeau*.

2 Le fleuve Soanas, que met en doute notre auteur, est cité par Ptolémée: Ἐπὶ τὸ τέλος τῆς Ἰβηρίας... παρά τὴν Ἀλβανίαν μέχρι τῆς Ἰρρανίας θαλάσσης πέρασ ἀπ' οὗ Σόανξ ποταμοῦ.

3 D'après Ptolémée: τὰ τῶν Ἰππικῶν ὄρεων ἄκρα, et τὰ τῶν Κεραυνίων, (l'arm. Արհեստ ἠὲ Ἄρῆβωρῆν ἢ ἠὲ Ἄρῆβωρῆν).

4 Le fleuve de Οὐαρδάνης de Ptolémée.

5 Φυχρός ποταμός.

6 L'histoire des Bulgares est entièrement hors de la Géographie de Ptolémée, comme le confesse aussi notre auteur en ces termes, que tous les noms appartenant aux Bulgares sont étrangers à Ptolémée. D'après les Hi-

s'appelleut Rhymici Montes ¹, et forment le fleuve en soixante-dix-bras, il se nomme en turc Athil ². Au milieu de ce fleuve il y a une île, où se réfugient les Basilides par le peur qu'ils ont des Khazari et des Pouschkhes, qui pendant l'hiver viennent là de l'orient et de l'occident. On appelle cette île Ile noire, parce que la foule des habitants et des animaux qui y affluent, la fait voir ainsi. Ptolémée l'appelle Ile de Corbeaux. Les bras du fleuve Athil se réunissant de nouveau, entrent dans la mer Caspienne, séparant la Sarmatie et la Scythie. Du côté de l'occident, d'après Ptolémée, il y a Udon ³, Alonta ⁴ et les peuples Suntas ⁵ et Gheroues, ⁶ dont les fleuves synonymes sortent du Caucase et descendent dans la mer, jusqu'à la frontière de l'Albanie.

Les peuples de Sarmatie sont ainsi dispersés de l'ouest à l'est: d'abord des Albaniens et Aschtigors du côté du sud, habitant avec eux; les Khebouri, les Coutheti, les Argueéli, les Mardoïl, les Thacuïr; les Alans, après Ticor, dans le pays d'ArDOS, dans les montagnes du Caucase, d'où coule le fleuve Armena, qui en passant par le nord, dans de vastes plaines, se mêle au fleuve d'Athil. Dans la même montagne, après le peuple ArDOSien, viennent les Daciani, les Douali, les Zhikhui, Phurca, Zanarca, où sont les portes des Alans, et l'autre porte, qui s'appelle Zeken, synonyme du peuple qui y demeure. Ensuite viennent les Barbares terribles anthropophages, puis les

Zilavadi,	Cucamacari,	Durzki,	Djilpi,
Didoi,	Leghi,	Dapotarani,	Phyi.
Aludacani,	Khenavi,	Schipi,	

¹ Τὰ Ῥυμικά ἕρη, d'après Ptolémée, dans la Scythie qui est au delà du mont Ἴμαρος.

² L'appellation d'Athil ou Edel est interpolée. Les Historiens Byzantins disent Atal (en 668).

³ Οὐδων ποταμός.

⁴ Ἀλόντα ποταμός.

⁵ Ἴσόνδαι.

⁶ Τέρροι, Ῥ.β.π.π.α.γ. α.η.η.α.

Le Caucase se divise ensuite en deux chaînes : l'une va directement au pays de Schirvan et Kheservan jusqu'au Chorswem : l'autre chaîne donne naissance au fleuve Zarm, qui se dirige au nord, vers le fleuve d'Athil. La même chaîne va ensuite vers le nord, où demeurent

Thavaspari,	Hedgimadaghi,	Ijmakhi,
Phaskhi,	Phuskhi,	Phycanaghi,
Bagani:		

et a pour continuation le long mur, qui s'appelle Abzud-Gavad, jusqu'aux marais (?) Alghminon et jusqu'à la mer. Du côté du nord de cette dernière mer, est l'habitation des Messagètes dans la plaine Vardanienne jusqu'à la Mer Caspienne, où arrive une chaîne du Caucase. Il y a la muraille de Derbend, c'est-à-dire la Porte de Djor, qui est une énorme tour au milieu de la mer. Du côté du nord, il y a le royaume des Huns près de la mer ; et du côté de l'occident, près du Caucase, la ville des Huns, appelée Varadjian, et les villes Djunghars et Mesentér. Du côté de l'orient, est la demeure des Savirs jusqu'au fleuve de Thalt, qui sépare la Sarmatie asiatique de la Scythie : dans cette dernière sont les Apakhtari, c'est-à-dire les Turcs ; le Khacan est leur roi et Khatoun la reine, femme du Khacan.

19. La Colchide, qui est l'Eger, du côté de l'orient de la mer du Pont près de la Sarmatie, de l'occident du fleuve du Dragon jusqu'au mont du Caucase, s'étend jusqu'à sa chaîne qui la sépare de l'Ibérie ; de ce même côté il a pour confins la Grande Arménie jusqu'au Pont de Cappadoce. Il y a quatre petits pays, Manuili¹, Eger et Ghi qui est Eger Propria², où est le fleuve de Phasis près de la ville du même nom³, et Djanie,

1 *Manuili*, *Ἰωβελίη*, se trouve *Μανράλοι* (Manrales) dans Ptolémée.

2 Eger et Ghi, semble confus, il faut peut-être unir, ce qui nous donnera le *Ἐκρηκτικὴν* (ou *Νεκρηκτικὴν*) *χώραν* de Ptolémée.

3 Le nom *Eger* donné à la Colchide, est déjà cité par notre célèbre historien Moïse de Corène. C'est le même auteur qui, dans son histoire,

qui est la Khaldée où se trouve le fleuve Megalopotamon ¹; il y a d'autres fleuves, Zicampsis ², qui prend sa source dans la Grande Arménie; il y a cinq villes: Igani, Cota, Rotypolis, Athina, Rhizon, et plusieurs autres comptoirs ou emporiums (ἐμπορία), c'est-à-dire villes maritimes, comme Trébizonde.

20. L'Ibérie est du côté oriental d'Eger, près de la Sarmatie, vers le Caucase, jusqu'à la frontière de l'Albanie et de l'Arménie, près du fleuve de Cyr. Les cantons sont les suivantes: d'abord du côté du fleuve Voh et du nord de Tayk, Ghelarta, enlevé aux Arméniens, et Schavsseth. Ardahan est aussi un canton enlevé à l'Arménie; par ici passe le fleuve de Cyr, qui, venant des Tayk du canton de Gogh au pied du Tchavakhes, descend au Samtzhiké, et tourne vers l'orient pour passer à la Haute Ibérie, séparant les cantons Corothiskew, Dorniskew, à l'extrémité de laquelle se trouve le château Déghitziké; les cantons Mangliatz-por, Boghno-por jusqu'à la province de Parouar, qui entoure la ville de Tiflis. Ces trois vallons sont enlevés à l'Arménie. Au nord du grand fleuve de Cyr, en face du canton de Thar, sont les monts Arguethi; au nord de la même plaine Dwan, Atchevediskew et Kordithirigoskew jusqu'à Satzchoumeth, qui est au pied du Caucase.

D'ici coule le fleuve de Lekh, qui, passant par le sud, descend dans le Cyr; là est Kharniskew, de Tzckrasztmaïa jusqu'au fleuve d'Aragni. Ce dernier sort du Caucase, et en passant au sud par le château d'Akhaltziché, à travers la ville de Mezkhitha et la colline de la Sainte Croix,

(Livre II, ch. 76) dit que *Djanus de Pont* (Հանիւս Չոնսայւոց) est le même que la *Khaldée* (Խաղախք).

¹ Megalopotamon (Մեգապոտամոս). On lit dans le texte arménien: Յորում գետ մեգապոտամոս. Dans la Géographie de Ptolémée, au chapitre de la Colchide, nous avons parmi les fleuves Κουανός ποταμός; serait ce le Հանիւս des Arméniens?

² Le fleuve Acampsis (Աκαμψισ), c'est sans doute le *Djorokh*, qui sort de la Grande Arménie.

descend dans le Cyr, avec lequel il se confie dans la haute Ibérie. Le fleuve de Cyr continuant son cours arrive à Tiflis, capitale de l'Ibérie, il passe par Parouar, Zopho-por, Coghpho-por, Tzoro-por en prenant les fleuves de même noms jusqu'à la ville de Henaragherd, qui est enlevée à l'Arménie. Vers le sud de ces villes sont les collines des Tchavakhes, où se trouvent plusieurs lacs très poissonneux, et Threghes, et Daschir: au sud de ces lacs se trouve Cangark; tout cela est enlevé à l'Arménie. En face de ceux-ci, au nord du Cyr, sont les cantons suivants: Khweth, Kherg, Erzwo, Thianeth, Zopenor.

21. L'Albanie, c'est-à-dire Aghouank, est à l'orient de l'Ibérie, près de la Sarmatie et du Caucase, jusqu'aux confins de l'Arménie près du fleuve de Cyr; d'ici jusqu'à Cyr toute la frontière est enlevée à l'Arménie. Parlons maintenant de l'Albanie proprement dite, située entre le fleuve de Cyr et le Caucase. Près de l'Ibérie, le canton d'Ekhni est à côté du fleuve Aghouan; Cambedjan, près du fleuve de Cyr. Au sud de ce dernier, le château Varazmanavar avec le bourg de Cudrath; ces lieux sont déserts jusqu'au Cyr. Vers l'orient de ce fleuve se trouvent la ville de Kevcave, près du fleuve d'Aghouan; le canton de Pikh près du Caucase, et à l'est Chaké, et le fleuve Degarou. Près de celui-ci se trouve le canton du même nom, voisin du fleuve Sani. Tous ces fleuves naissent du Caucase, s'unissent au fleuve d'Aghouan et coulent dans le Cyr. Mais du côté de l'orient il y a la ville de Kavaghac d'Albanie¹, au milieu de laquelle passe le fleuve Sepotch vers le sud.

22. La Grande Arménie a autour d'elle quinze provinces²,

1 L'arm. Աղսարզ Աղբանի, այսինքն Աղբանի. Ptolémée, Ἀλβανίας θέσις. Dans les noms d'Albanie, j'en trouve quelques-uns qui correspondent à ceux de Ptolémée. Le fleuve Aghouan (Albane) c'est Ἀλβανός ποταμός; la ville de Kavaghac (Καυαγιακ) c'est Χαλάλα de Ptolémée.

2 Ἀρμενιάς Μεγάλης θέσις. Les provinces de l'Arménie sont, d'après Ptolémée: Καταρζήνη. Ἰζωρη? - Οὐσρηνη. Ἰζωρη? - Κολθήνη. Φορη.

savoir: La Haute Arménie, c'est-à-dire la ville de Garin; la Quatrième Arménie, Alznik près du fleuve de Tigris; Douroupéran qui est Daron; Mogs, près de l'Assyrie; Gordjayk; Perse-Arménie près d'Adambadagan; Vaspouragan, vers le nord-ouest de la précédente; Sunik près d'Araxe, Artzakh; près d'elle Païdagaran au bord de la mer Caspienne, à l'ouest du fleuve d'Araxe; le pays des Udi, près de l'Albanie et du fleuve du Cyr; Gougark, près de l'Ibérie; Tayk, près de la Colchide; Ararat, au milieu de tout.

I. La Haute Arménie contient neuf cantons: Daran-aghî, Aghüne (ou Ariudz), Mezour, Egheghiatz, Manan-aghî, Dertcian, Sper, Schaghgomk, Garin. Ce pays est le plus haut non seulement de l'Arménie, mais encore de tout le monde; voilà pourquoi il est appelé Sommité de la terre. Il distribue de l'eau aux quatre coins du monde; il donne naissance à quatre fleuves, très forts: l'Euphrate vers l'occident; l'Araxe vers l'orient; le Lycus vers le sud; et Acampsis, c'est-à-dire Djorokh, vers le nord. Il a de très grandes montagnes. Parmi les animaux, on y voit le cerf, la chèvre, le bouc et le mouflon, la brebis, le chevreuil (gheghith?) le porc; parmi les oiseaux la perdrix, l'outarde, l'aside et d'autres. Il y a des thermes et des salines, et toute l'abondance de la terre.

II. La Quatrième Arménie, à côté de la Sophène, près de la Haute Arménie, possède la ville de Melitine; elle a pour confins à l'occident et au sud, la Mésopotamie, et du côté de l'orient Daron. Elle a huit cantons; Chortzayn vers le nord-est, à travers lequel passe l'autre fleuve Lycus, près du château de Cogh; Haschdiank, où sont les sources du fleuve Tigris. Du côté occidental du pays de Chortzayn, il y a le canton de Pa-

— Σοδοικήνη. Սոփք. — Σιδακηνή. Սիճիք? — Աκαπηνη. Ասպիսիք? — Βασιλεισηνη. Արքայից գաւառ, la province des rois. — Βολβήνη. — Ἀροήσα. Արճէշ. Արճիշտզողիտ. — Ἀκλισηνη. Աղեղեաց. — Αυστανίτης. Հաշտէք. — Σωφηνή. Մոփք. — Ἀνζιτηνη. Հանձիք. — Θωσπίτις. Տասպ? — Κορινεία. Կորին? — Βαγρavanθήνη. Բագրևանդ. — Γορδόνη. Կորդուք. — Κωταία. Կոտայք. — Μάρδοι. Մարդաստան.

ghnadoun en face du château du même nom. Vers le sud, le canton de Pala-hovid; à l'occident, Sophène, Antzith; du côté du sud, Zowk (Մոլթ) et Horé-perte (Հուէ-բերդ); à l'occident, la province de Dekig (Գէգիկ), où sont les châteaux Gherni (Կռնի) et Krouigh (Քրուիկ) et Sog (Սոկ); en face, vers le sud, est le canton Gaureg (Գաւրէգ); à travers cette province coule le fleuve d'Arazani (Արածանի) qui se réunit à l'Euphrate près de la ville Loussatharidj (Լուսաթարիճ); le fleuve en allant vers l'occident, arrive à la frontière de la Petite Arménie, du côté oriental de Mélitine, et ensuite le fleuve Caucas se mêle à l'Euphrate, venant du mont Vassithéon appelé Zigon (Չիգոն), et avant de s'unir à l'Euphrate, se joint au fleuve de Caraminon (Կարամինոն); ce fleuve vient du Taurus, et en se réunissant avec l'Euphrate, passe vers le sud et traverse le mont Taurus. Dans ce même lieu on trouve le cristal. Dans la Quatrième Arménie on trouve du gibier, des oiseaux et le lion.

iii. Alznik (Ալճնիկ) à l'est de la Mésopotamie, et au nord du fleuve de Deglath, (Գլլաթ Tigris). Parmi les cantons, qui sont au nombre de dix, figurent la Nephgherd (Նփղերտ), et l'Aghtzen (Աղճն), à travers lequel passe le fleuve de Kaghirth (Կաղիրթ), que les Arabes appellent Schitma (Շիդմա), c'est-à-dire sanguinaire. Après ceci vient le canton de Cagh (Գաղ), qui a dans les montagnes la Ghéthig (Կէթիկ), Dadigas (Տատիկաս), Aznuatz-tzor (Ազնուաց-ձոր), Erkheth (Երկէթ), Sala-tzor (Սալա-ձոր), Sanasoun (Սանասուն). Elle produit abondamment du fer, des noix de galle; et parmi les oiseaux, le francolin (dehoug).

iv. Dourou-péran, située vers l'orient de la Quatrième Arménie, compte seize cantons: Choïth (Շոյթ), la Vallée des Aspagouni (Ասպաղունեաց-ձոր), Daron, par où passe le fleuve de Megh (Մեղ) qui tombe dans l'Euphrate. Du côté du nord sont les Aschmouni (Աշմունիք), près de la montagne Sermantz (Սրմանց լեռան), qui s'appelle Sommité de la terre, d'où sortent plusieurs sources. Au nord de ces lieux se trouve Mart-

aghi, (*Մարդաղի*), près du mont de Meghé-tough, (*Մեղեղուխ*), jusqu'aux Mamelons-des-Chèvres (*Այսպիսիք*), qui sépare Mart-aghi et le Garin. On y trouve le salag, le tzigheg, et le naphthe noir et blanc. Du côté de l'orient nous avons le fleuve Mourtz (*Մուրց*), qui passe par le nord, descend dans la plaine Bassin (*Բասին*), se réunit à l'Araxe. À l'orient de Mart-aghi, il y a le canton d'Arcastovor (*Արգաստոր-վոր*); à l'orient de celui-ci, Tuaraza-dap (*Տուարածա-տափ*); à l'orient de ce dernier, Talar (*Դալար*); au sud sont Hark (*Հարք*), Vajnouni (*Վաճնունիք*), jusqu'à l'Arazani, qui sort de l'Abahouni. Au sud il y a Sarag (*Սարակ*), dans le canton de Peznounik (*Քչունիք*); en commençant par le mont Masis, qui entoure le bord occidental de la mer portant le même nom jusqu'au château de Baghesch (*Բաղէշ*), et au sud jusqu'à la frontière de la province d'Erevark (*Երեվարք*). Peznounik a dans sa mer trois îles, Arzghé (*Արձղէ*), Tzibani (*Տիպանի*) et Dokian (*Տոքեան*). Le canton, entre le mont Taurus et la mer, s'appelle Erevark (*Երեվարք*); où il y a un lac appelé Egheki (*Եղեկի*). Ici, pendant la semaille, le bœuf boit de l'eau dans le sillon; de la semaison jusqu'à la maturité il suffit de quarante jours; la production est de cinquante pour un. La longueur de la mer de Peznouni est de 100 milles, la largeur de 60. Au nord, elle a la province d'Aghi-ovid (*Աղիովիտ*); à l'occident (A)bahouni (*Այսպիսիք*), à travers ce dernier coule l'Arazani, sur la frontière de Peznounik. On y trouve des pistaches, des châtaignes, du miel plus doux qu'ailleurs, et du fer. (On dit qu'il y a dans l'Arazani comme dans l'Euphrate un monstre marin, nommé kerkéchem, qui suce le sang seulement. Quelques-uns disent que c'est un monstre, et non un démon ou dew. Je sais que Saint Jean disait de la fille d'Herodiade, qu'elle était plus sanguinaire que les monstres marins).

v. Les Mogs (*Մոգք*) sont à l'orient d'Alznik (*Ալձնիք*), dans le mont Taurus. Ses cantons sont au nombre de neuf: Ischaïr (*Իշայր*), le canton Ischoutz (ou des Anes *Իշուց դաւան*), la vallée des Arouènes (*Արուենից-ձոր*), Vitchatz (*Վիչաց* ou

Mitcia, le Mogs proprement dite, où se trouve le fleuve Orb (Որբ); le canton des Arkaï (ou des Rois); Argowdatz-ovid (Արգովածազ-ովիտ), Tcherma-tzor (Չերմա-ձոր), où coule le fleuve Merm (Մերմ) ou Tcherme. Elle a parmi les fruits l'arschad, la mandragore; parmi les animaux, le léopard bigarré.

vi. Gordjek, à l'orient des Mogs; il y a dix cantons: Cordous, où est Theman (Թեման) près d'Assyrie; le Cordys Supérieur; le Cordys du milieu; le Cordys Inférieur; Aïtouank, (Այտուանկ), Aïgark (Այգարկ), Otholank (Օտոլանկ), Orsirank (Օրսիրանկ), Sarabounik (Տարապունիկ), Djahoug (Ճահուղ), Petit Aghpag (Սեղանիկ). On y trouve l'arsenic; et parmi les fruits, le schahdanag, c'est-à-dire la semence du chardon.

vii. La Perse-Arménie, à l'orient de Gordjék, entre dans l'Aderbadagan, et de ce côté du Taurus qui s'appelle Kouhi-Nihoragan, (Կուհի-Նիհորան), jusqu'à l'Araxe. Neuf cantons: Aïli, qui s'appelle Gouridjan; Mari, Thrabi, Arisi (c'est Ovéea); Arna, Dampeth, Zarehavan¹, Zaravant, Her. On y trouve l'onagre et la chèvre sauvage.

viii. Vaspouragan, à l'occident de la Perse-Arménie, près de Gordjek; elle a trente-cinq cantons: les Rechdounik qui sont entre les Mogs et la mer de Peznouni, où sont deux îles Aghthamar et Ardi, et l'île continentale Manazgherd; Dosp à l'orient des Peznouni, Potouni, Ardjischa-hovid, Tarni jusqu'au canton de Goc-hovid au pied du Haut Massis; Arpérani à l'orient de la mer des Peznounik, où sont les îles Tcheccadan, Limn, l'île continentale Amugh; Aresdavan, qui fournit du poisson. À l'orient Poujouni, Antzavatzik, Terpadounik, Ervantounik, Arno-vodn, Martasdan, Ardaz, jusqu'au Goc-ovid; du côté oriental de ces pays sont Aghé, le Grand Aghpag, Antzahi-tzor, Thonravan, Djevaschod jusqu'à l'A-

¹ Les Zarahavaniens formèrent une tribu à part au temps du roi Valarschag. (Moïse de Corène, Hist. d'Arménie, II, 8.) Leur pays est appelé Zarahavan, et ils sont issus de Zareh.

raze. Ghergdjounik, Vejnounik, Balounik, Cogan, Aghantrod, Basbarounik, Ardaschessian, Ardavanian, Pagan, Cavethan, Cazrigans, Dakrians, Vajnounik, Nakhdjevan, qui a une ville du même nom.

ix. Synnik entre l'Araxe et l'Artzach, à l'orient de l'Ararat. Elle a douze cantons: Erentchag, Djahoug, Vaitotz-tzor, Kéghakouni qui est près du lac du même nom; Sothk, Aghahedjk, Zeghoug, Hapant, Paghk, Tzork, Areviss, Gavsagan, jusqu'à la ville de Naghorzan. Chaque canton a son fleuve propre du même nom. Il y a là le fleuve d'Aghavni (de Colombe). On y trouve le myrte et le kéréri¹ et la meilleure grenade.

x. Artzach, près de Synnik; elle a douze cantons: une deuxième Hapant, Vagounik; Per-tzor, Mez-irank, Mez-gouank, Hardjghonk, Moukhank, Biank, Bazgank, Sisagank, Cotac, Kousti-Parenk; Gokht, où se trouve le bdellium. Tous ces pays sont enlevés à l'Arménie par les Albanes².

[xi. Païdagaran, à l'orient d'Udi près de l'Araxe. Ses cantons, au nombre de douze, qui appartiennent aujourd'hui à l'Aderbadagan, sont les suivants: Hrachodberoj, Vartanagherd, les yotn-poraghian Pakink, Rodipagha, Paghantrod, Arosbijan, Hani, Athli, Bagavan, Spandaranbéroj, Hormisd-béroj, Alevan. On y trouve une grande abondance de coton, et de l'orge qui naît de soi-même.

xii. Oudi, à l'orient de l'Araxe, entre l'Artzakh et le fleuve Cyr. Elle a sept cantons, qui sont maintenant sous la dépendance des Albans; ce sont les suivantes: Aranrod, Dri, Rodbatzian, Aghoué, Doutekadag, Cartman, Schaga-

¹ Kéréri, d'après le dictionnaire de la médecine arménienne, correspond au *Kimé*, qui est probablement le grec *κίμη*, une herbe magique chez les anciens.

² Dans notre manuscrit arménien manquent les deux provinces d'Arménie, Païdagaran et Udi; nous avons complété la série des provinces de l'Arménie d'après le texte déjà imprimé de notre auteur.

chen, Udi propre, où est la ville de Bardaw. Ses produits sont l'olivier, le concombre; on y voit aussi l'oiseau appelé gadag].

xiii. Le pays d'Ararat est entre les pays sus-mentionnés; il a seize cantons. Du côté de la Haute Arménie Bassin, que traverse le fleuve d'Araxe, grossi du fleuve Mourtza-mor, qui sépare les Gabéliens vers le sud, et les Abéliens et les Havounik vers le nord. Il passe par les Ascharounik, au sud duquel se trouvent Bagrévant, Zaghgounik; et au nord Vanant et Schirag, d'où vient le fleuve Akhourian avec le Megalopotame (Meza-mor); en passant vers l'orient de Mauricopolis (c'est-à-dire Schiragaschad), Mrén, et Erouantachad, il descend dans l'Araxe. Mais l'Arazani a sa source dans le Zaghg-oden, à l'endroit appelé Osg hik (Crysa?); puis il traverse le nord en entourant le mont Nepat près du village de Bagouana, et se jette dans le fleuve de Bagrévant; l'Araxe laisse la ville d'Armavir vers le nord et l'Arakaz-odn, (d'où tirent leur origine les sources de Meza-mor), et l'Arakaz lui-même. Du côté de l'orient il y a le Nik, où sont les sources du fleuve de Karsakh: là est aussi le mont Massis lui-même que l'Araxe laisse du côté du sud, derrière lequel s'étend le canton Goc-ovid: après cela l'Araxe passe à l'orient de la ville de Vagharschabad. Ici est la Cathédrale avec les chapelles des Femmes martyrisées¹. Vers l'orient sont les sources du fleuve Aspahan, appelé Khoz-mor, qui se mêle au Meza-mor. Du côté oriental de ce dernier est le fleuve Azad (qui signifie libre ou grand), qui mérite bien ce nom d'Azad, dont la source est au mont de Kiegh, dans le lieu appelé Sakhourag. Ce fleuve traverse le Dovine, il baigne toute la capitale de l'Arménie, et tombe dans l'Araxe vers le sud. Ici est bâtie la ville d'Ardachad, où étaient autrefois les affluents de Meza-mor; mais aujourd'hui le fleuve de Meza-mor a changé son cours, et il les recoit à l'occident. À l'o-

¹ Ce sont les Saintes vierges Rhipsiméenes.

rient de Dovine sont les cantons Urtza-tzor et la terre l'Ar-raz entre Vaïotztzor et la plaine de Scharour. Le fleuve Ardongan passe près de la ville Marvena, puis il tourne vers le nord, et se joint à l'Araxe. On y trouve le kermès.

xiv. Gougark, à l'occident des Oudi, a neuf cantons: Tzoro-por, Coghpo-por, Zobo-por, Dachir, Threlk, Gangark, Tchavakh Supérieur, Ardahan, Calardjk. On y trouve la girafe, l'arbre hagiare, le coing et le buis. Ces cantons sont enlevés à l'Arménie par les Ibériens.

xv. Taïk a huit cantons: à l'orient, Cogh, où sont les sources du Cyr, au village de Gri-agouk. Ce fleuve traverse tout le long du canton vers le côté occidental; il oblique vers le nord, descend en Ardahan par Sametzkhé, puis il retourne vers l'orient jusqu'à la mer Caspienne. A l'occident de ce Cogh sont Pertatz-por, Bardizatz-por, Djaghadk vers l'orient. Mais au sud sont Poukha, Azorta-por avec leurs fleuves, qui s'unissant coulent dans le Voh (Acampsis). A l'occident de ces pays se trouve Arsiatz-por près des montagnes de Barkhar, où va le Voh, qui traverse Sper, passe à côté du château des Thoukhark dans la Chelardjk, puis se dirige vers l'Eger, en passant par Nikal, Merough, Merid, et se jette dans le Pont. Le Voh est appelé Acampsis par les Egériens et Gagamar par les Kaldéens. On y trouve les figues, les grenades amères, le sumac, le coing, le balakhoung, le thélygone.

23. La Syrie est située vers l'orient de la mer du même nom; elle commence de la ville d'Issus et des Portes de Cilicie (Cilicie Portæ)¹, jusqu'au Thrasias, fleuve qu'on appelle Chrysorrhœas²,

1 Ainsi commence Ptolémée: 'Η Συρία περιερίζεται.. από δύσεως τῆς Συριακῆς πελάγει, μετὰ τὴν Ἰσσοῦν καὶ τὰς Κιλικίαν πύλας, dont l'arménien est la traduction mot à mot.

2 Ici il y a encore une faute de transcription; je crois que le compilateur arménien traduit ici le morceau suivant de Ptolémée, ὁ παρὰ Δαμασκὸν καλούμενος Χρυσυρροάς. (au lieu de Damas, l'arménien a *Thrasias*, et au lieu de Chrysorrhée, *Chorasias* (Ϡορασια)).

et jusqu'au mont Hippius ¹. Les confins sont, au sud, la Judée et une partie de l'Arabie Pétrée jusqu'à l'Arabie Déserte à l'embouchure de l'Euphrate vers l'est, en face de la ville de Thapsacus, et en amont de ce fleuve, jusqu'au mont Amanus, qui sépare, du côté du nord, la Cilicie et la Cappadoce, c'est-à-dire la Petite Arménie, de la Syrie et de Commagène, qui est un petit département ². La Syrie a neuf petits pays: la Commagène où se trouve la ville de Samosate, et la Chyrrhestice ³ dont la ville est Hierapolis ou Maboug; Beræa, c'est Khazaz; Chalcidices ⁴, où est la ville de Chalcis, ou Nicoria. La Grande Antioche avec son propre pays qui s'appelle Seleucie; Zeugma, Apamée, où la ville d'Apamée; Epiphanie, ou Hamath; Emesa; Cassiotis, où l'île d'Aradus ⁵; Cœlesyrie, où la ville de Damas. Batanie ⁶, du côté du désert; Palmyrenes ⁷; ici est la ville de Havarin ⁸ vers l'Arabie déserte. Balbanitis ⁹ vers l'Euphrate, dont les montagnes sont Pierie, Casius ¹⁰, Liban, Antiliban, c'est Sanir, Aslamus ¹¹, Carmel; et des fleuves célèbres, comme l'Orontes qui a sa source dans le Liban, et, passant près d'Epiphanie, tombe dans la mer, près de la ville d'Antioche. Le fleuve Eleuthérus, qui se traduit par libre, sort aussi du mont Liban,

1 Ἴππος τὸ ὄρος.

2 Un autre morceau traduit de Ptolémée: Ἀπὸ μεσημβρίας τῆ τε Ἰουδαίας... καὶ μέρει τῆς Πετραίας Ἀραβίας... ὡς ἐπὶ τὴν ἔρημον Ἀραβίαν μέχρι πέρατος... Ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν... ἕως ἐπὶ τὴν κατὰ Θάψακον τοῦ Εὐφράτου ποταμοῦ διάβασιν... Ἀπὸ δὲ ἀρκτῶν τῆ τε Κιλικίας καὶ τῷ μέρει τῆς Καππαδοκίας, κατὰ τὴν ἐκτεθειμένην διὰ τοῦ Ἀμάνου ὄρους.

3 Κυβριστική.

4 Χαλκιδική, οὐ ἡ πόλις Χαλκίς.

5 Κασσιωτίδος πόλις. — Ἡ Ἄραδος νῆσος.

6 Βαταναία χώρα.

7 Παλμυρηνή.

8 Ἀδεира. Ζωιωρηθή.

9 L'arménien porte Balbanitis (βαλβανίτις); ce sera peut-être le Χαλυβωνίτις de Ptolémée.

10 L'arménien dit *Casimion* (κασσιμιόν).

11 Ἀλσάδαμος ὄρος.

tombe dans la mer près de la ville d'Antanthon ¹. L'Adonis sort aussi du Liban, sépare les villes de Byblus et de Berytus, tombe dans la mer.

Le fleuve du Jourdain sort de P an i a s, traverse la mer de Galilée, et va tomber à l'Asphaltites (Lacus Asphaltites). Il y a des montagnes et d'autres fleuves, tels que celui de Damas, l'Abana qui traverse la ville, et Barada, qui passe par l'orient, et sont appelés dans l'Écriture sainte Bana et Pharphara; et aussi un petit fleuve qui coule de Daphnis d'Antioche où se rattache l'histoire mythologique de Castalie.

24. La Judée, à l'orient de la mer Phénicienne, commence du fleuve de Thréas ², qui est à côté de Césarée de Palestine, jusqu'au port de Gaza. Pour confins, elle a à l'ouest l'Égypte; au sud et à l'est le désert; au nord la Syrie. Il y a trois pays, Galilée, la Samarie, l'Idumée; le lac de Tibériade; l'Asphaltite, c'est-à-dire la Mer Morte; et le Jourdain. Sa longueur est de trois degrés, et la largeur de deux. Sa capitale, est la sainte Jérusalem, (centre de l'univers entier, qui seule possède la vertu de consacrer les hommes).

25. L'Arabie Pétrée (Arabia Petræa), est à l'orient de l'Égypte, du Golfe arabe et de la ville des Héros, vers le bras occidental de la Mer Rouge ³, par où passèrent les Israelites. Elle a pour confins, du côté du sud, l'Arabie Heureuse: à l'orient l'Arabie Déserte, au nord la Syrie et la Judée ⁴. Elle compte

¹ Le manuscrit arm. dit la ville *Anthanton*; c'est peut-être l'Αντάραδος de Ptolémée, ou l'Anthédon dans la Palestine.

² Le fleuve de Thréas, c'est, il me semble, le Chorséas de Ptolémée: parce que, d'après l'expression arménienne *անեայ յարսազանի. քեանցն քուխու գեանոյ*, est celle de Ptolémée, *μετὰ τὰς τοῦ Χορσεου ἐκβολάς*. Les pays de la Judée sont énumérés de même dans la Géographie de Ptolémée.

³ Ἀπὸ μεσημβρίας τῷ मुखῷ τοῦ Ἀραβικοῦ κόλπου. L'arm. *Արեմեայ ճիւղը Կարմիր ծովու*.

⁴ Ἀπὸ τῶν ἀνατολῶν... Εὐδαίμονα Ἀραβίαν... ἀπ' ἀρκτῶν τῆ Παλαιστίνῃ Ἰουδαίᾳ καὶ τῷ μέρει τῆς Συρίας.

cinq petits pays près de l'Egypte: Dadjgasdan¹, et le golfe Munichites² près de la mer Rouge; le Phamanites³, où est la ville de Pharan (que les Arabes appellent Mecque). En face de cette ville s'élève le mont Mélanga, qui s'étend au nord, en inclinant un peu vers l'orient; puis le golfe Elanites qui est près du mont. L'Arabie Heureuse a le fleuve de Thrathéon⁴, d'ailleurs aucune source; sa longueur est de 6° et sa largeur de 2°.

26. La Mésopotamie, à l'orient de la Syrie, près de la Grande Arménie vers le nord; elle a aussi pour confins la Babylonie et l'Arabie Déserte. Elle a deux monts, dit Ptolémée; il appelle l'un Singaras, mais je ne le connais pas, et l'autre Masion (Masius), dont il fait sortir deux fleuves; et il appelle l'un Chabaron, je pense que c'est Chabor; toutefois la source de ce fleuve n'est pas dans la montagne, mais dans la plaine près de Rhastina⁵. Ces fleuves tombent dans l'Euphrate. Le Tharthar, sort du mont du même nom, va directement vers l'orient, et conflue avec

1 Παρά την Αἴγυπτον, ἢ τε Σαρακηνή παρήκει. Le nom arménien Տաճկաստան (Dadjgastan) au lieu de Sarrasins ou Arabes, est assez ancien dans la langue arménienne.

2 Μουνυχιάτις. L'arm. Մոնիքիանս ծոց:

3 Il faut lire Pharanites. L'arm. Փարանիտէս. Ptolémée dit; Οἱ Φαρανίται.

4 Διατείνει δὲ ἐν τῇ χώρᾳ τὰ καλούμενα Μελανὰ ὄρη ἀπὸ τοῦ κατὰ Φαράν μύχου... il dit plus haut: ἐντεῦθεν Ἐλανείτη κόλπω μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ... Παρὰ δὲ τὴν ὄρεινὴν τῆς Εὐδαίμονος Ἀραβίας, οἱ Παιδηνοί. Je crois qu'on pourra corriger de cette manière le texte arménien: Près des monts de l'Arabie Heureuse sont les Raithéni; il n'y a ni fleuve ni aucune source dans ce pays.

5 Nous avons ici une preuve évidente que l'auteur arménien a toujours sous les yeux la Géographie de Ptolémée: il ajoute et corrige selon le besoin: il dit: Մոնիքիանս երկու, առ Պարանիտս. զմինն կոչէ Սեգաստս, զոր ոչ գիտեմ ով է. և զմեւն կոչէ Մասիոն. Les montagnes citées par Ptolémée sont τὸ Μάσιον ὄρος καὶ ὁ Σιγγάρας. Καὶ ἔτι ὁ καλούμενος Χαδώρας (Քարանոն, զոր կարծեմ խարոր լինել): D'après Ptolémée, ce fleuve sort des montagnes, ἀπὸ τῶν εἰρημένων ὄρέων; mais notre auteur transporte la source de ce fleuve près de la plaine Σισύνα ou Ῥεσαύνα (Հոսանիս քաղաք):

l'Euphrate. Je connais ces deux fleuves qui appartiennent à la Mésopotamie Syrienne; et deux montagnes, l'une Gohi-Schingar, l'autre Montagne longue, où sont la forteresse *Mardé* dans la province de *Tourabdin* et *Bezabdé*. Il y a deux autres petites montagnes: l'une, *Amad*, dont la ville s'appelle *Sezison*; l'autre s'appelle *Bemada*. L'Euphrate sépare de la Mésopotamie la Syrie, l'Arabie Déserte et Babylonie. Le Tigre va vers le sud du côté de la montagne, puis il tourne vers l'orient, en s'éloignant de la Mésopotamie. Il laisse au nord l'*Alznik* de l'Arménie, c'est-à-dire l'*Ardzen*, où sont les villes suivantes: *Coutemran*, c'est *Keghmar*; *Kisch*; *Schoucaraba*; et tous les torrents des montagnes de l'Arménie versent dans le *Deghlath*; d'abord le *Kaghirth* qui sort des montagnes de *Salin* et de *Sassoun*; il sépare la ville de *Nephergherd* de la *Kghimar*, par conséquent les confins des Romains et des Persans. Il s'appelle aujourd'hui *Schithithma*, ce qui veut dire Sanguinaire. Le *Deghlath* traverse ensuite *Ninive*, et rencontre une petite ville du nom de *Beghath*, qui signifie crachat; on dit qu'ici le poisson a craché ou rendu *Jonas*. Entre le *Deghlath* et l'Euphrate, il y a deux pays nouvellement établis par les Persans, *Cabad* et *Caschar*; la Mésopotamie est longue de huit degrés et large de trois.

27. La Babylonie, près de la Mésopotamie, à côté du *Deghlath*, jusqu'au golfe Persique. Elle a pour confins; *Susiane* à l'orient, l'Euphrate et une partie de l'Arabie Déserte, au nord. Les petits pays sont: *Avarintis*, *Amordocia*, *Ottophé*, *Chaldaea*, comme dit Ptolémée.

Elle a pour fleuves, les plus forts bras de l'Euphrate, qui sont au nombre de dix, et se subdivisent encore pour arroser la terre. Exceptés quatre de ces bras qui continuent leurs courses, trois entre les autres, vont tomber dans le *Deghlath*; un dans ses lacs nommés, l'un *Sor*, l'autre *Sorite*; le neuvième traverse la Babylonie et s'appelle *Kouthair*. Ceux-ci se réunissent et passent par l'orient d'*Acaghagh*, où est la résidence de l'armée des

Arabes. Je crois que ce bras du fleuve, qui aujourd'hui s'appelle *Kouthais*, est le même qu'Abydène appelle *Armacalès*; il dit de Nabuchodonosor : « Quand il reçut la suprême autorité, il » entourra Babylone d'une triple muraille, en quinze jours. Il sé- » para le fleuve d'*Armacalès* d'*Arazani*. Il creusa le puits » de la citadelle qui était à quarante pharsanges de la ville des » Sibarites et à la profondeur de vingt *οργύια*; il y mit des por- » tes, qu'on ouvrait pour inonder toute la plaine; il les nomma » *ἔχει δὲ γνωμόνας*, comme s'ils avaient une volonté. ¹ La Baby- lonie a 7 degrés de longueur, et 3 de largeur. On y trouve la sardoine et la chrysolithe. On raconte une chose très merveil- leuse, que chaque nuit le golfe Persique hausse deux fois.

28. L'Arabie Eudémon ², c'est-à-dire l'Arabie Heureuse, près de l'Arabie Déserte et Pétrée, entre dans les golfes de la Mer Rouge, semblable à une île continentale. Du côté de l'occi- dent, elle a la mer Arabique, de la bifurcation jusqu'à l'isthme; au sud, le promontoire de Palintius jusqu'au promontoire de *Varaz* ³ et jusqu'à l'isthme de *Kermona* ⁴, où sont les confins du golfe de *Barsa* du côté de l'est; la même mer est la fron- tière du côté nord jusqu'à l'Arabie Pétrée, où demeurent cin- quante-quatre peuplades; dont l'une est le peuple Sabéen: *Ni- ciphar*, et le pays des *Myritis* ⁵, c'est-à-dire le pays des par- fums, et le pays *Myrrophore* ⁶; une autre, les *Ichtyophages*; et

1 Voir la Chronique d'Eusèbe de Pamphylie, l'édition arménienne, sur ces détails.

2 Ἡ Εὐδαίμων Αραβία, que l'auteur arménien a conservé exactement: l'Arabie Eudémon, signifie l'Arabie Heureuse.

3 Le promontoire appelé par l'auteur arménien Palintius (Փալինդήριον) est probablement le Παλίνδρομος ἄκρα de Ptolémée. Quant à l'autre pro- montoire appelé dans le texte arménien վարազ (Varaz), cela signifie co- chon sauvage, expression à laquelle correspond Συάγρος ἄκρα ou ἀκρωτη- ρίον de Ptolémée.

4 Καρμανικός κόλπος. L'arm. Կերմանի կոլպոս?

5 Σμυρνοφόρος. Միրնոֆոն որ է խնկարեր երկիրն:

6 Λιθανοφορός. Զմանաբեր:

une autre, celui des Scenitae ¹. Elle a dix montagnes, dont l'une se nomme Climax ², c'est-à-dire Echelle, et une autre, la Montagne des encens. Il y a quatre fleuves; et une source appelée Styx, où juraient les dieux pour son extrême froidur ³. Il y a là une île dont la longueur est de 200 milles, et la largeur de 40; elle s'appelle Dioscoridis ⁴; et d'autres îles plus petites au nombre de 39, dont l'une se nomme l'Île des tortues sauvages ⁵. Mais du côté oriental du golfe Sabelites, sont huit îles, dont les confins, par terre et par mer, ont 28 parties de longueur, et 21 de largeur. Au sud de cette île se trouvent la terre inconnue et la mer Barbarique (Barbaricum Pelagus).

L'Arabie produit l'or et les pierres précieuses, l'argent, les perles; d'ici la reine partit pour voir le roi Salomon, apportant à celui-ci sur des vaisseaux de l'Arabie, des bois non équarris, incorruptibles et sonores: et tout ce qui est précieux aux yeux des hommes. On s'en procure par des vaisseaux qui y vont; comme on les trouve aussi dans la Chine par une plus courte voie de la mer des Indes et de la Perse. L'Arabie, entourée de la mer, jouit de tous les biens, et est exempte des maux, tels que les agresseurs et les bêtes sauvages. On dit que l'oiseau griffon s'y trouvait par hasard, mais je ne crois pas. Les habitants de cette contrée ont trois sortes de couleurs; les uns sont tout-à-fait noirs; les autres le sont à moitié, et portent le nom d'ascètes, (c'est-à-dire moines); les autres sont blancs, peu différents de nous. On y trouve des aromates composés, comme khalami, c'est à dire l'huile de musc; tchabrig; mahlab; khalong, c'est-à-dire l'huile de safran; keti; hounalhounar; khatar, préparé avec

1 Σκηνιταί. վրանուորք.

2 Κλίμαξ.

3 L'arm. Յարհւր մի, յոր աղբիւր դիմն երգնուին, զանս անշուք սար-
աուրեան, Ստեղա անուն. ή πηγή ή καλουμένη Στυγόν ύδωρ. L'auteur
arménien a conservé intacte la prononciation grecque, contre l'usage ordi-
naire de transposer les lettres.

4 Διοσκορίδου πόλις.

5 Χελωνίδες λημναί.

l'huile grecque; boukhdag; nard, préparé avec des épis de nard; jasmin, préparé avec la fleur de jasmin; neran, l'huile extraite de la fleur de grenade; l'alsine.

29. La Perse. — La Perse se divise en quatre parties, les voici :

Kousti Khorassan¹, c'est-à-dire le côté occidental, où sont neuf pays: Maïmabsdan, Mihrankadag, Karchgar, Parmagan, Eran, Sankargavad, Nodarda, Schiragan, Martzinsdeh.

Kousti Nemroz, c'est-à-dire le côté méridional, où sont dix-neuf pays: Pad, Khujasdan, Aspahan, Mielnhakar, Anadrchir, Kurman, Turan, Maguian, Sentserman, Sped, Vaschd, Sakastan, Zablastan, Gher l'île dans la mer, Meschmachig, c'est aussi une île; Maa-zoun, Koujihrasdan, Spahl et Debouhl, enlevée aux Indes.

Kousti Khorassan, c'est-à-dire le côté oriental, où sont vingt-six pays, savoir; Ahmadan, Koschem, Varkan, Aprchahr, Merv, Merot, Hraukatachan, Nessaï, Mianacabjin, Taghgan, Gozgan, Andabd, Vebed, Hroumazamb, Paroz, Nahrgir, Dezinazag, Vargian, Machan, Ghedgiagsdan, Bahlibamig, Dermatavariman, Kanscher, Ibamigan, Gozbon.

Kousti Kapkoh, c'est-à-dire le côté du Caucase, où sont treize pays: Aderbadagan, Armen, (Arméniens), Vardgian ou les Ibériens, Rhan ou les Albaniens, Balasagan, Sisaganaré, Ghelan, Schandjan, les Difoums, Dembavend, Tapsdan, Rouan, Amel, dont nous allons parler.

30. La Médie; on dit que les habitants sont issus de Médée, fille du roi de Colchide; sa soeur nommée aussi Médée, s'éprit de Jason, et laissa enlever la Toison d'Or. Mais on ne dit pas le motif qui les amena ici. On raconte qu'Ardaschez Occhus fit ha-

¹ Il faut un autre nom, car Khorassan, comme on voit plus bas, signifie l'Orient.

biter sous des tentes près de la Caspienne une partie des Romains et des Hébreux. Cela n'est pas prouvé aujourd'hui.

Ptolémée dit que les Mèdes ont leur habitation vers l'orient (et le midi) de la mer Caspienne. Mais ce qu'on ajoute que les Mèdes ont un seul gouvernement, ne se vérifie pas. Quant aux pays que leur donne Ptolémée, par exemple Casp, Kacacousch, Gels, Diloums, Rhé, Aspahan, ceux-ci appartiennent vraiment aux Mèdes ¹.

31. Les Elymaei sont les habitants du Khusastan, que les Grecs appellent Susiana, à cause de la ville de Susa, (les Arabes l'appellent Bezra). Il y a du côté de l'occident le fleuve de Deghath, qui sépare Babylone et Khuzistan. Du côté du sud il y a le golfe Persique, et au nord l'Assyrie. Le Khusastan a trois fleuves, cinq pays, où se trouvent les villes suivantes: Ormchir, Souloura, Susa, que mentionne le prophète Daniel; Goundir-Sapur, où l'on fabrique le meilleur sucre. La terre est bonne et très fertile; deux îles dans le golfe Persique.

32. La Perse est un pays de l'Asie, à l'orient de Khuzistan, près des Mèdes; de sa ville Stahr, était Artachir fils de Sassan, du village de Steh. Du côté du nord se trouve la ville de Parsaë, qui appartient à la province de Khobar; serait-ce celle que mentionne le prophète Ezéchiel? Elle a deux îles, dont l'une est surnommée île d'Alexandre par Ptolémée; et l'autre Sobath ². Je pense que Jérémie fait allusion à cette île quand il dit: « l'or venu de Sobath ». (On y trouve dix espèces de pierreries, savoir: Adar, de six drachmes et coûte quarante dirhem; romia; méchia; ganga; parmoucha, c'est-à-dire sans couleur; parmouchit; havtadram; chachtadram; noïnadram; dadramakartha, que nous appelons lente).

33. L'Ariane, du côté de l'orient de la Médie et de la

¹ Ce sont les mots de Ptolémée, comme dit l'auteur lui-même; Κάσπιοι (Κασπιοί), Καρχοῦδοι (Καρχοῦδοι), Γελοί (Γελοί), Δρόυκες (Δρόυκες), c'est ce qu'a identifié ailleurs notre auteur.

² Les deux îles, qui se trouvent ici mentionnées au nom de Ptolémée, sont Ἀλεξάνδρου νῆσος ἢ καὶ Ἀρακία, et Σώφθα.

Perse, s'étend jusqu'aux Indes, près de l'Hyrcanie et d'une partie de la Scythie. Elle a onze pays, parmi lesquels Scorpio-phore ¹, Démon ², et la Carmanie chaude, Cranapat, que les Perses appellent Carmanie froide ³. Du côté du nord, se trouve la Parthie, comme dit Ptolomée, entre la Carmanie froide et l'Hyrcanie. Mais les Perses la nomment aujourd'hui, à cause de la ville de Bahl, Bahlibamig, c'est-à-dire appartenant aux Bahliens ⁴ la Bahlaravodin (Bahl matinal). L'Écriture sainte donne l'appellation de Parthie à toute l'Ariane; je crois que c'est à cause du royaume qui appartenait aux premiers. Cette contrée est appelée Khorassan par les Perses, ce qui veut dire Oriental, où sont les pays suivants: Cochma, Vercan, Aprchahr, Amr, Merod, Hrew, Gardchan, Gozgan, où se trouve le cheval royal; Gozbon, jusqu'au fleuve nommé Arank. On raconte de ce fleuve qu'il charrie du soufre, et il est très large et très profond, comme le Phison, que les Perses appellent Vehrod. On lui donne le surnom de profond ou sans gué, parce que les grandes nations des Perses et des Indiens par contrat ne peuvent le traverser, et la plaine de Hrew, qui est à l'extrémité de l'Hyrcanie; ici est la province de Vardkèss, où nos saints prélats furent martyrisés ⁵.

Le pays de Koupi-toukharistan où se trouve le musc mauvais. Il me semble que les Hébreux, dans la captivité, ont habité le pays de Gozagan (sus-mentionné), parce que l'Écriture Sainte dit qu'ils habitaient près du fleuve de Kozan.

Nous retournons de l'est vers le nord.

1 Σκορπιοφόρος χώρα, *ἡμπερδωρλεμ αχῆμωρζῆ*.

2 Δύμος, en Sogdiane.

3 Il y a deux Carmanies, d'après Ptolémée; l'une, Carmanie proprement dite, l'autre, *Καρμανία ἔρημος*, Carmanie déserte.

4 « Le roi Archag marcha sur la ville de Bahl, et y mit son trône; pour cela ses fils sont appelés Bahlaw... et ce sont les rois *Bahlawig* ». (Moïse de Corène, Hist. d'Arménie, II, 62).

5 Ce sont les Saints Léondites (*Ἁλκόνδῆ Λωνίτες*), dont le martyre est raconté en détail par Elisée et Lazare de Pharchie. Ce dernier cite la province de Vardkèss.

34. La Scythie commence du fleuve d'Athil, et s'allonge obliquement vers le sud-est jusqu'au mont Emaüs. Elle est presque divisée en deux par le mont Emaüs, où vivent les *A p a k h t a r i* qui sont les Turcs. Du côté du nord, il y a la Terre inconnue; du côté de l'occident, la Sarmatie, près du fleuve Athil. Au sud, la mer d'Hyrcanie, l'Ariane, les Indes près du versant méridional du mont Emaüs, et plus loin jusqu'au mont *Æ m o d e* qui sépare aussi la Scythie des Indes. Du côté de l'orient, elle a pour confins les Sères (Chinois). Il y a quarante-trois sortes de populations, dont l'une s'appelle les Ichthyophages, l'autre les Galactophages¹, l'autre *R i b a k i*, c'est-à-dire le pays de *R h e v e*, que les Perses ont enlevé. Les autres populations portent des noms barbares; il est superflu de les répéter ici; car maintenant ce sont seulement les *B o u c h k h s*, qui occupent ce pays. Il y a dans la Scythie des montagnes, des plaines, des déserts, et des pays sans eau.

Il y a cinq pays dans la Sogdiane, (qui est la Sagestan), et la *S a g h é*². Ces deux pays ont en commun quinze populations, riches, industrielles et marchandes; ceux-ci habitent entre la *T u r k e s t a n* et l'*A r i a n e*; divisées par le mont *I m a ü s*, qui est plus haut et plus large que tout les autres monts; il a la forme d'un compas et de la lettre arménienne **Է**, dont le coude s'allonge de l'orient vers le sud; il étend vers l'occident une chaîne de 1280 milles, et vers le nord un autre de 1550 milles; et se dirige vers la Terre inconnue. A 300 milles de ce coude vers le nord, il y a sur le mont, des chemins, des haltes pour ceux qui vont vers les Sères³, et qui sont venus de Sagastan par la Tour lapidaire⁴

1 Γαλακτοφάγοι Σκύθοι. Παρά μὲν τὰς ἀνατολικωτέρας τοῦ Ρᾶ ποταμοῦ πηγᾶς, Ῥοβάκοι. (Ptolémée).

2 Σογδιάνη. Սոգդիանի, որ է Սագաստան. Οἱ Σάκαι, de Ptolémée.

3 Ptolémée. Μέχρι τοῦ κατὰ τὸ Ἴμαδν ὄρος ὀρμητηρίου τῶν εἰς τὴν Σηρᾶ ἐμπορευομένων. L'arm. Ի վերայ լեռին ճանապարհ է և օթելան որք 'ի ճինս երթան.

4 Ὁ καλούμενος λίθινος πύργος, de Ptol. L'arm. Բարե բարդն որ 'ի գարմանայ գաղտին է.

qui se trouve dans la plaine merveilleuse. Parmi les dix-sept nations de la Scythie on compte celle des Massagètes ¹, dont la reine a tué Cyrus; celle de Bekhoukh ², et la nation de Chorasmii ³, formées de marchands, du côté du nord vers l'occident: on y trouve la pierre de Kholozme dans leur province appelée Tot et le meilleur arc. Une autre nation... et une autre Tokhari ⁴. Au nombre des quarante-trois nations sont aussi comptés les Hephthali et Alcon, et Valcon avec des villes du même nom, près du grand fleuve appelé Doumus. Dix autres fleuves coulent de leurs montagnes.

(Livre VII. D'après Ptolémée).

35. Les Indes sont à l'orient de l'Ariane et de la Scythie, près du mont Imaüs, et au delà jusqu'à la montagne de Mada et à la frontière de la Chine. Les Indes forment deux divisions, à l'orient et à l'occident du Gange. Selon Ptolémée il y a sept fleuves qui ont leurs noms particuliers, et qui unis à la fois s'appellent Phison près des Gymnosophistes. Mais les fleuves, voisins des Gymnosophistes, sont au nombre de trois: Damouna, Gange, Sarabos ⁵, qui se réunissent et s'appellent Indus ⁶. À droite du fleuve Indus sont cinquante-huit nations. On y trouve hréachir *հրէաչիր*, dahnag et le meilleur étain. Les Gymnosophistes se nourrissent seulement de fruits, de riz et de sucre; ils sont appelés par les Perses Chaman et Braman ⁷. Ils s'abstiennent des femmes et des bétails; le matin ils adorent le soleil en disant: Nous vous croyons Dieu; mais s'il y en a un autre supérieur

1 Μασσαγέται. L'arm. Մասագետացիք.

2 Peut-être ce sont les Πάσσαι de Ptolémée.

3 Χωράσμιωι.

4 Ταχόροι, *թախարիք*.

5 Διαπούνα, Γάγγης, Σάραβος.

6 Οὔνδιος. Ici notre *ինդի*.

7 Βραχμάνοι μάγοι. Il s'agit ici des Brahmanes indiens.

à vous, à lui soit rendue notre adoration. On y trouve des caméléopards, (que les Perses appellent *sche tr paschan*). Il y a 72 nations du côté oriental du Gange, jusqu'au pays des Sinae. Là les pays ont divers noms; l'un s'appelle *Aurea*, l'autre *Argentea*¹. Dans leur capitale on trouve des corbeaux, des perroquets blancs, des coqs barbés. Deux autres provinces s'appellent aussi *Aurea* et *Argentea*, et une autre *Chalcea*². On y trouve des éléphants et des tigres, qui, dit-on, sont subjugués par l'art magique; ils sont rapides comme le vent. (Il y a là des fufals et des aromates, *akhiri-boag*, *gozi-boag*, *aksi-boag*, *casimon*, *dwalag*, *schahavor sar*, *cagolag*, *aloë*, *phalandjamusc*, *caphour*, *djandan*, *naï-boag*; plusieurs autres médecines et *bajars*, et des souris qui s'appellent *bich-machg* et qui mangent des racines mortifères appelées *bich*³, dont on fait des antidotes). On y trouve de grandes fourmis dans les endroits de la poussière d'or. Il y a là un animal appelé *Chavarchan*⁴, qui tue l'éléphant avec sa langue, et le transporte sur une espèce de croc qu'il a sur le dos; quand les animaux entendent son cri, ils rendent du sang par l'urètre. Les Indes ont aussi le monocéros. On y élève dans une cage de fer le griffon, qui vient des Sinae. On a dit que le Phagre attaque le griffon, et que tous les deux, emportés par la fureur, se jettent

1 Ptol. Ἐχειν τε μητρόπολιν, ὄνομα Ἀργυρῆν, Χρυσή Χερσόνησος. *Փաւսաք Ոսկի և Արծաթի*. Ptol. Τῆς δὲ Ἀργυρᾶς χώρας, ἐν ἣ πλεῖστα λέγεται εἶναι μέταλλα ἀσήμου, ὑπέρκειται πλησίαζουσα... ἡ Χρυσή χῶρα; dont les habitants, d'après Ptolémée, sont nains, mutilés etc. etc.

2 L'arm. *Եւ ՚ի Թափաւորածիսա նոցա լինի կորագսա և սպիակա սպիտակս և արաղաղս փետրածորսս*. Ptolémée: Ἐν ταύτῃ ἀλεκτρούνες λέγονται εἶναι πωγωνίαι, καὶ κόρακες καὶ ψιλτακοί, λευκοί. « On y trouve des coqs barbés, des corbeaux et des perroquets blancs ». Nous y trouvons aussi la province *Chalcea*, Ἡ Χαλκίτις χώρα, ἐν ἣ πλεῖστα μέταλλα χαλκοῦ.

3 *Bich*, c'est l'aconit des anciens, la plante trop vénéneuse.

4 Cet animal *Chavarchan* (*Շաւարչան*) est cité aussi dans la traduction arménienne du livre de St. Epiphane qui a pour titre le *Physiologie*; c'est probablement de ce livre, qu'a pris notre géographe.

dans la mer. Il y a des nations sauvages, comme on dit, avec la peau durcie, à l'épreuve de la flèche, et des Gendandians, qui pour la moitié ou au moins pour le tiers ne sont pas Indiens ¹. Depoukhs, Spahlabaghora, c'est-à-dire hyacinthe rouge aquatique; puis Tchengli; Balus où se trouve gher tapoz, et la bête à musc? semblable par la forme et la grandeur à un chevreau de quatre mois, excepté les dents qui ressemblent à ceux du renard, il mange des souris. Quelques-uns disent improprement que ce sont les testicules, les autres disent que l'animal porte le musc devant les testicules.

Un autre pays, est Kala, (Գալա) où se trouve l'âne cornu; un autre pays Haker (Հաքեր), où il y a les karichads, c'est-à-dire du bois incorruptible; et senkrouëgh. On y voit plusieurs îles, celles des gymnanthropes, anthropophages; près de l'île de Bathiou, la capitale où abonde l'or et l'argent jusqu'à la mer Verdoyante, où se trouve l'aloès, de trois espèces (d'après les Grecs): l'Ingré (sagapène), de couleur noir et même jaune (գերադոյն?), semblable au peigne, piquant, poreux, la livre coûte cinq pièces (de monnaie), ou six et même sept; le second s'appelle Zamthi (Ծամթի), noir, semblable à la sauterelle, très pesant, une livre vaut quatre pièces; le troisième s'appelle Kalai, (Գալաի) jaunâtre et léger; une livre coûte trois pièces.

36. La Taprobanie, qui appartient aux Indes, est la plus grande île du monde entier: la longueur est, du nord au sud de 1100 milles, et la largeur de 510 milles, de l'orient vers l'occident. Elle est entourée par la mer des Indes; on y trouve hrizon (Հրիզոն) espèce du millet, senghervil (սնգըրվիլ), béril, et l'hyacinthe, et d'autres pierres précieuses, l'or et l'argent ²; des éléphants et des tigres en abondance. Elle a deux monts, l'un

¹ Ici le texte est inintelligible; peut être même défectueux.

² Les produits cités dans notre ouvrage arménien sont les mêmes que ceux de Ptolémée, qui dit dans Taprobanie: γίνεται τι παρ' αὐτοῖς ὄρυζα, μελι, ζιγγίβερ, βήρυλλος, ὑακινθος, μέταλλα παντοῖα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ τῶν ἄλλων, γεννᾷ δὲ καὶ ἐλέφαντας καὶ τίγρεις.

s'appelle Talliopa ¹, qui est la source de deux fleuves; l'autre Malia ², qui est la source de trois fleuves; on y trouve des bois incorruptibles, senghervil ³, la perle précieuse, et la pierre à bijou. Là sont deux villes, comme on dit, éloignées l'une de l'autre de 150 milles; l'une s'appelle Manacor ⁴, et l'autre Roian: entre ces deux villes il y a un mont appelé Gaïlasé (Գայլասէ), d'où sort un fleuve et où se trouve le bijou. Douze nations vers le nord, qui toujours se parent des cheveux des femmes ⁵. Deux entre ces nations s'appellent Hatzazani et Hatzaïn. Vers le sud les plaines servent au pâturage des éléphants. Une partie des habitants du pays se compose, dit-on, de femmes; et dans une certaine époque de l'année les chiens viennent chez les éléphants, alors ils ont commerce avec les femmes, et elles donnent naissance à des jumeaux, l'un mâle et l'autre femelle: les mâles traversent les fleuves et vont chez leurs pères, quant aux femelles ils restent chez leurs mères. Mais je crois que tout cela est une allégorie, comme on le dit aussi pour les Amazones dans le livre d'Alexandre le Grand; l'allégorie signifie qu'ils sont des gens rapides ⁶. Ptolémée dit qu'il y a dans le pays des temples de la lune vers l'extrémité sud de cette île. Mais on voit autour de la Taprobanie 1378 petites îles, dont les unes sont habitées et les autres

1 Τάλιοπα. (L'arm. Գայլասիբա):

2 Τὸ καλούμενον Μαλέα. L'arm. Մալիա:

3 Je crois que ce mot Սեղհերի, qui se trouve aussi chez d'autres écrivains arméniens, est une corruption du mot grec ζιγγίβερ, que nous avons cité plus haut.

4 Manacor (Մանակոր), c'est peut-être la Μααγγάμμον, et l'autre appelé dans notre texte Roian (Րοιαν) la Ἄνουρίγραμμαμον de Ptolémée.

5 C'est l'expression même de Ptolémée: Καὶ οἱ κατέχοντες αὐτήν, κοινῶς, Σάλαι, μαλλοῖς γυναικεῖοις εἰς ἅπαν ἀναδεδεμένοι. * Իւ զս. աղղբ Են զՀիւսիսային Կողմամբն, որ Հանապաղ զգլուխ իւրեանց վարսիք Կնոջ պատկեալ ունին »:

6 Le texte emploie un mot arménien Բարաւուց, que nous avons traduit pour *rapides*.

inhabitées ¹. Dix-neuf ont des noms connus de nous. La zone torride traverse le sud de cette grande île.

37. Les Sères ², qui sont les Djenk (Ἰνδοί), à l'orient de la Scythie; il y a la Scythie à l'occident; mais du côté du nord et de l'est, la Terre inconnue; au sud, les Indes et les Sinae (Ἰνδοί) ³. La Djenasdan (Ἰνδοί) est un pays de vastes plaines habitées par vingt-neuf nations, dont l'une, les Anthropophages ⁴, près de la Terre inconnue. Six montagnes. Parmi les produits du pays sont le cinnamome et le casimon, du mont Cassia; la scythicon, qui est couleur de feu, et naît de soi-même ⁵ des monstres et de musc; le paon et d'autres oiseaux nécessaires; une immense quantité de safran; si bien qu'un chevalier y allant à la chasse avec des chevaux blancs et l'épervier blanc, retourne couvert d'une couleur jaune. On y trouve de la soie supérieure à celle des autres pays; aussi, les habitants industriels s'enrichissent par la manufacture de la soie. Le roi Djen-bakour a sa résidence dans la ville de Syra ⁶, à l'extrémité sud-est du pays.

38. Les Sinae ⁷, près des Djenk, ont pour confins, au nord les mêmes Djenk; du côté de l'est et du sud, la Terre inconnue,

1 Pour la pluralité des îles de Taprobane, voici les expressions de Ptolémée: Πρόκειται δὲ τῆς Ταπροβάνης στίφος νήσων, ἃς φάσιν εἶναι τὸν ἀριθμὸν α τ ο η (1378). Ptolémée énumère ensuite 19 de ces îles qu'a omises notre auteur, en mentionnant seulement celles dont les noms sont connus: ὧν μὲντοι τὰ ὀνόματα φέρεται, εἰσιν αἷδε. (Ptolémée).

2 Ptolémée. Σηρίκη. Ἰνδοί.

3 Σίναϊ.

4 Ἀνθρωποφάγοι, Ἰνδοί.

5 Parmi les montagnes des Sères le plus célèbre Κάσια ὄρη, d'où provient la cassie. Les produits des Sères sont *cinnamomon* (Darsini, l'arm. Ἰνδοί); le *scythicum* est le *scythis* de Plin, et veut dire émeraude, et l'expression connue du poète Martial *scythici ignes*, qui a une couleur de feu, semblable à l'émeraude.

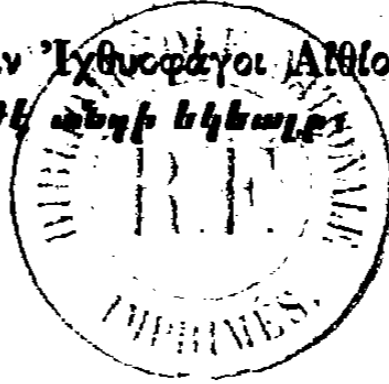
6 Σήρα μητρόπολις de Ptolémée.

7 Σινῶν θῆσις. (Ἰνδοί).

mais à l'occident les Indes ¹ et la mer Verdoyante, jusqu' à la Terre inconnue. Cinq nations ont ici leur demeure avec les fleuves qui portent les mêmes noms qu'elles. Leur habitation est entre les fleuves et la mer. On croit que les Ethiopiens Ichtyophages ont émigré d'ici ². (On dit que près de la Terre inconnue habitent les anthropomorphes, les hémisomates (demi-corps), les diprosopes (à deux face), les hexacheirs (à six mains), les phocopodes (à pieds de phoque), les draconopodes, les hémiornithes (demi-oiseaux), les hemithères, demi-bêtes les hémianthropes, les acéphales, les cynocéphales, et tout ce qui y ressemble. Pour moi, ces choses sont tout-à-fait incroyables; quant aux autres qu'ils y croient, s'ils le veulent.

1 Les confins de Sinae sont, d'après Ptolémée: ἀπὸ ἀρκτων τῷ μέρει τῆς Σηρικῆς. Ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν καὶ μεσημβρίας ἀγνώστη γῆ... Ἀπὸ δὲ δύσεως, τῇ Ἰνδικῇ.

2 Ἐν τῷ τῶν Σινῶν κόλπῳ περιοικοῦσιν Ἰχθυοφάγοι Αἰθίοπες. Παρὰ Ῥήνωθεν ἢ Ἰνδικῆς ἔπιπλυνθησθε, Ροιθὲ Ρε... ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς.

A ch h a i h a t o b

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ

Մ Ո Վ Ս Ե Ս Ի Խ Ո Ր Ե Ն Ա Ց Ի Ո Յ

ՅԱԵԼՈՒԱԾՈՎԻ ՆԱԿԵԱՑ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏԳԱՐԱՆԻ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՑ

1881

Դէպ բարեպատեմի համարեալ զհանրագգի ժողով աշխարհագրաց ի քաղաքիս վնետկոյ, եւ զիղծս ոմանց ի նոցանէ, միւսանգամ տամք ի լոյս զեզական վաստակ նախնեաց մերոց յայսմ գիտութեան, զայն որ ճանաչի հռչակապանծ անուամբ Մովսիսի Խորենացւոյ, որում եւ անկ է՝ որպէս Պատմահայր եւ Քերդողահայր, կոչիլ եւ Աշխարհահայր: Եւ զի հաճոյագոյն եւ մերազնեայցս ընծայեսցի գործս, ընտրեցաք նոր եւ անտիպ օրինակ մի, յորում բազում կարեւոր գիտելիք են յաւելեալ ի ճարտարէ եւ հմտէ, թէ Անանիա Շիրակացին իցէ եւ թէ այլ ոք, ի վերջին կէս է դարու. զորմէ ի յառաջաբանի փռանկ թարգմանութեանն ասացեալ է փոքր ի շատէ. յոր, եւ ի ճանօթութիւնս նորին՝ ակն արկցէ ընթերցող հայոյս, որ առ բազմասխալ գրչութեան օրինակին՝ բազում ուրեք նսեմացեալ է. եւ ոչ ներէր ժամանակս կրկնել եւ ի ստորեւ ընագրիս զնոյնս կամ այլ եւս ճանօթութիւնս՝ քան զնշանակեալսս ինչ. թեւ եւս այլ պատեմի լցուցէ զթերին:

ԱՇԽԱՐՀ ԱՑՈՑՑ

Յաստուածաշունչ զիրս ոչ գտանի կատարեալ գիտութիւն աշխարհաց որպիսութեանց, վասն որոյ հարկաւորիմք ձեռնարկել յարտաքինսն, որք զաշխարհագրութիւն յարմարեցին 'ի ճանապարհորդութենէ եւ 'ի նաւարկութենէ, եւ ստուգեցին յերկրաչափութենէ: Եւ ինքն երկրաչափութիւն գտաւ յաստեղաբաշխութենէ: Քանզի ուշ եղեալ խոկացին, թէ որ տեղիք երկրի ընդ որովք իցեն կարգեալ յերկնային բոլորակին, եւ զմեծութիւնն տուրնջեան եւ գիշերացն. եւ զոր 'ի վերայ երկրի եւ զոր 'ի ներքոյ երկրի՝ միշտ բերելով՝ յայտնեն եւ զբնակութիւնն մարդկան, 'ի մէջաւրէական գծէն զգիրսն առնելով, ասպարիսական չափով. 'ի նաւարկութենէ եւ 'ի ճանապարհորդութենէ իմացեալ զկայանսն և զփոփոխեալսն, եւ զայլ՝ այլուր այլապէս երևեալն: Քանզի 'ի վերայ Այրեցածին բերին կենդանատեսակքն, մտանեն եւ ծագեն. բայց փոքր Արջն գերիվերոյ կալով երկրի, 'ի հիւսիսային կողմանն ասպարիսօք հինգհարիւր եւ երկու հինգերեկաք. եւ անդէն՝ զթուլիս կղզի, որ մեկնէ զհիւսիսականացն անց եւ զծանուցելոյ երկրիս՝ զգրլստ² լայնութեանն վաթսուն եւ երեք եւ եօթնևտասն, որպէս միջօրէական շրջանակն երեքհարիւր վաթսուն եւ երեք բիւրօք, եւ վեց հազարեկիւք մասամբք հինգհարիւր չափուց ասպարիսաց մերձ շուրջունողութեամբ: Իսկ հարաւայինն խոնարհի 'ի

1 Թերևս անդ գնեն. իսկ այլ Օր. առանդեն:

2 Այլ Օր. իբրև գգետ բստ լայնութեան:

սուզականն, եւ այլակերպ զայլս երևեցուցանեն. որպէս Դիոգորոս Սամիացի ասէ զՀնդկաց, եթէ 'ի Լիմիրիկոն նաւելով, ունելով զՏաւուոն¹ միջներկնեայ, եւ զՊղաւդա ընդ մէջ կեռեայ: Իսկ յԱզանիա նաւելով առ Միջերկրականն, զԿանարուս աստղ, որ է Իպպոս 'ի նոցանէ երևեալ. եւ 'ի մէջ նոցա Ապոտիկոն հնձական², եւ այլ բազում ինչ ասացեալ. մինչեւ Յամաքեալ գօտին, բերելով ընդդէմ տիեզերականին, առ եթովպացոց ճանապարհորդութեանն յԱկիսիմբայ աշխարհէն. եւ զՊաասոն ծայր ընդ ձմեռնային շաւղովն յաներեւակն եւ 'ի սուզականն կոյս:

Քանզի յեթն նահանգացն զառաջինն տուեալ է ըստ հարաւոյ միջօրեայ գծին. եւ զերեքն 'ի նմանէ յԱրջն կոյս, այսպէս. երկրորդն ընդ Սիւնիս՝ ժամն ունելով երեքտասան եւ կէս. իսկ երրորդն ընդ Աղեքսանդրիա կիսաժամաւ յառաջ մատուցեալ, որպէս եւ ամենայնք. չորրորդ Ռոզոս՝ որ է միջին նահանգաց. եւ կարեւոր 'ի համաշափութիւնս ըստ գնդական յայտնութեանցն. իսկ հինգերորդն՝ ընդ Հռոմ. վեցերորդն՝ ընդ Կոստանդնուպօլիս. եթնեւորդն՝ ընդ Սկիւթիա, եւ ամենայն աշխարհ որ ըստ դոցին դասեցան: Յորս նախ առնելի է զտիեզերաց ստորագրութիւն՝ նմանութեամբ գնդականաց պատկերին, եւ ապա ձեւել ըստ նորին նմանութեանն, երկրորդ գնդաւն աստեղականաւ, զմեծ կէս շրջանակին, ունելով հարիւր ութսուն բնակութեան մարդկան. եւ զվեռայափութիւնն առնելով ժամագիտական, 'ի ձեռն երևեցելոց աստուղարոն եւ սկիւթոն գործարանացն. բայց կարեւոր է զիտպրտոայ առ 'ի ցամաքաշափութիւն: Իսկ Իպպոքոս զքաղաքս ծովական չափով աւանդեաց, եւ զլուսնի պակասութիւն յԱռբիւլայ ութ ժամ աւանդեալ, 'ի Կարքեդոն երկոտասան արժանաւորեալ: Բայց Մառին տիւռեսացի յերկրական բոլորակէն ուղղեալ՝ որչափ կարեցուցանել ժամագիտակն, առնէ զտիեզերագրութիւն ըստ ճանապարհակցութեանն ընդ օդդ անցանելով, 'ի ձեռն գործարանացն նկատելով զնշոյլս արեգական եւ լուսնի եւ աստեղաց, ըստ անցնիւր եթն նահանգաց փոփոխման սահմանաց:

Եւ սահման է բան կարճառօտ յայտնիչ բնութեան ենթակայ

1 Այսինքն են Յուլն և Բաղմաստեղքն (Pleiades):

2 Այլ Օր. հնչակահ:

իրացն, որ զիւրն 'ի ներքս փակէ, եւ զայլոցն 'ի բաց որոշէ : Եւ չափն է մասն . եւ մասն ասի հինգ հարիւր ասպարէզ . եւ ասպարէզն հեռակցութիւն վտաւանի, եւ ըստ օղաչափութեանն հարիւր եօթն քայլ . եւ քայլն վեց ոտն, եւ ոտն վեշտասան մատն . եւ լինի ասպարէզն վեցհարիւր քառասուն եւ երեք ոտն միով պակաս : Եւ մզոնն է եօթն ասպարէզ . իսկ Պարսիցն ¹ ասպարէզն է հարիւր քառասուն եւ չորս քայլ . եւ գետնաչափութեամբ՝ հազար քայլ . եւ հրասախն է երեք մզոն : Եւ երկրաչափութեամբ, մասն է հինգ հարիւր ասպարէզ չորեքկուսի . որպէս զի լինել մասինն եօթանասուն եւ մի մզոն . եւ չորեակ եօթնեակ եւ քսան եւ ութեկ մի ² :

Արդ այսպէս չափեցին զերկիր եւ զծով, սկսեալ յԱյրեալ գօտւոյն, յորում ոչ ինչ բուսանի, արեգականն ընդ այն գնալոյ յեղանակէն ամարան՝ մինչեւ 'ի ձմեռնայինն, եւ անդրէն վերադառնայ : վասն որոյ ասացին զարեգալին շատ փոքր քան զերկիր . քանզի վաթսուն եւ վեց մասն ասեն զարեգակն, զերկուս նահանգս ասելով զբովանդակութիւն արեգական, այսինքն օթեւանս քառասուն . յորմէ ըստ հեղման շողոյն նրբացելոյ բորբութեան՝ ասացին զայրեցական գօտւոյն, եւ աստի անտի նորա Ովկիանոս ընդմիջելով զնա 'ի բնակութենէս եւ 'ի հարաւային կիսագնդէն, զոր Ընդդէմ երկիր կոչեցին բնակեցելոյ երկրիս . մեծութեամբ ոչ ըստ սմա՝ այլ ըստ հիւսիսային կիսագնդին, զոր կոչեն Գօսացեալ ³ . քանզի նմա ասեն փոքրագոյն զծագրիլ, վասն անձուկ գոլոյ բոլորակին . եւ ընդդէմ ⁴ նա, նմանապէս նորին 'ի հարաւային եզրն, զոր կոչեն ցամաքեալ : Եւ ոչ միայն զայրեցեալ գօտեաւն, այլ եւ զամենայն աշխարհաւ շուրջ ասեն բնակեալ . զոր և կոստանդիանոս Անտիոքացի 'ի Քրիստոնէական Տեղագրութեան, որ ասաց զտապանն յարևելեան երկրէն առ մեզ անցեալ : Բայց Պտղոմէոս՝ որոյ արք բազմաշրջութեամբ զամենայն երկիր չափեցին, ոչ ասացին զՈվկիանոս շուրջ լինել, այլ 'ի մի կողմանէ անդեան հիւսիսային

1 Այլ Օր. ասեն, աւարտիզաց ասպարէզն :

2 Այլ Օր. չորք եօթն է քսանևոր :

3 Այլ Օր. ցամաքեալ :

4 Ոմանք, գդեմն :

յարեմախց , եւ ընդ հիւսիսի յարեւելս կոյս տարածել յերից մասանց մասն մի . եւ ընդ արեւմուտս՝ի հարաւ կոյս՝ի շորից մասանց յերիս մասունս . եւ ՚ի նմանէ սկսեալ զանձանօթ երկրէ ասէ շրջապատեալ զբնակութիւն մարդկան . եւ զերից ծովուցն՝ զՀնդկացն եւ զՅունացն եւ զկասբիցն որ է վրկանի , բնակութիւն մարդկան ասէ լինել շուրջ զնորք . եւ ճշմարիտ է : Գանդի զՅունականաւն եւ զկասբիցն՝ եւ ՚ի մէնջ մարդիկ շուրջ անցին . նոյնպէս վարկանիմ եւ զՀնդկայինն , եւ ոչ որպէս արտաքինքն Դիոնեսիոս եւ Ապոլոն եւ ընկերք իւրեանց ասեն , պարունակել Ովկիանոսի զամենայն : Որում եւ կոստանդին Անտիոքացի հանդիպի վիճել ընդ ընկերս իւր յաստուածային գրոց , յորմէ ոչ տեսաք հատումն ինչ բան բանի պատասխանելով . զի երկրքին գտանին յաստուածային գիրս , եւ զարար եւ յոգնարար ասացեալ , « Ժողովեսցին ջուրքդ ՚ի ժողով մի . եւ ՚ի ժողովս իւրեանց » , եւ թէ « Զժողովս ջուրցն կոչեաց ծովս » :

Իսկ յազազս երկրի բնակելոյ մարդկան՝ երկայնութեամբ յարեւելից յարեւմուտս , վասն բարեխառնութեան . եւ ՚ի հարաւոյ եւ ՚ի հիւսիսոյ՝ անբնակ լինել , վասն սաստիկ ջերմոյ եւ սառնամանեաց : Նոյնպէս վիճել յաստուածային գրոց բան առ բան պատասխանի , այսպիսի ինչ . ասէ Աստուած ցՅոր , թէ « Խելամմաւ « իցես լայնութեան առ ՚ի ներքոյ երկնից , ո՞րչափ իցէ . զինչ երկիր « իցէ յորում լոյսն ազանիցի » : Իբրեւ տարակուսեալ զնա , յազազս հարաւոյ անբնակին եւ հիւսիսոյ լերանց ձմեռնացելոցն , ընդ որով թագեալ կարծեմ զարեգակն . քանզի յառաջագոյն Սովիարայ Մինեցոյ ասացեալ էր , թէ « Երկայն է չափ երկրի » որպէս զգիտակ բնակութեան մարդկան : Իսկ ընդգէմ այդոցիկ պատասխանեցին յԵսայեայ , թէ « Հաստատեաց զերկիր բնակել ՚ի նմա » . եւ գարձեալ թէ « Ոչ ՚ի զուր ինչ արար զնա , այլ ՚ի բնակութիւն ստեղծ զնա » : Իսկ ընդգէմ դոցա պատասխանի Դաւթեայ . թէ « Զաշխարհ լրիւ իւրով գու հաստատեցեր , զհիւսիս եւ զհարաւ » . եւ Սաղոմոն ասէ . « Տէր արար զէնս եւ զանչէնս եւ զեզրս բնակեալս » . եւ այլդ նոյնպիսի : Բայց հաւանեալ եմ զարանցն Պալոմեայ , որք շուրջ եկին զայրեցեալ գօտեաւն , եւ զազգան շուրջ գրեցին ճշդիւ , եւ զսահմանս ճարակաց նոցա . չափել յԱկիսիմբայ եւ զլուսնի լեառն , եւ անդր եւս անձանօթ երկիր . եւ շրջեալ առ անձանօթ եր-

կրեաւ՝ յՈվկիանոսէ մինչեւ յՈվկիանոս, եւ զեւս առաւելն լռեցին . զոր ոչ կոխեաց ոտն մարդոյ . ըստ որում ասի 'ի Յորն, թէ « Չգեաց զհիւսիսի զոչընչիւ » . եւ թէ՛ « Հրաման պատեաց զերեսօք Ղուրց », այսինքն թէ Աստուծոյ հրամանն բաւական է ունել զեզեր Ղրոյն անձանօթ ծովու՝ ոչ պիտոյացեալ երկրի, եւ զեզերս սպառուածի անձանօթ երկրի՝ ոչ պիտոյացեալ Ղրոյ : Բայց եթէ շուրջ զանձանօթ երկրեաւ ծով, եւ շուրջ զանձանօթ ծովով երկիր, մեք որպէս զանձանօթեալ լռեմք . եւ գրեմք միայն զոր ետես ակն եւ կոխեաց ոտն մարդոյ . եւ զառաւելն հրամանին Աստուծոյ վարկանիմք հաւատովք . որպէս 'ի վերայ երկրի զոր տեսանեմք, նոյն պէս եւ 'ի ներքոյ երկրի, ըստ Յորայ, եթէ « Չերկիր 'ի վերայ ոչընչի հաստատեաց » . զոր եւ Լուսաւորիչն հաստատէ, 'ի վերայ ոչընչի կառուցեալ զերկիր . եւ զբան Սաղմոսին որ ասէ, « Ի վերայ ծովու հիմունս արկ նմա, եւ 'ի վերայ գետոց պատրաստեաց զնա », վարկանիմք ծակիլ՝ 'ի միմեանս ծովուցդ, ընդ սրբոյն Բարսղի . եւ ընդ ամենայն հիմունս երկրի Ղուրց ունել, ըստ այնմ թէ « Խորք որպէս զգետս վերարկու է նորա » : Եւ որպէս Աստուածաբանն ասէ, « Խորք ծովայինք ընդ երկիր եւ ընդ միմեանս միաւորեալք » :

Արդ սկսցուք ըստ Պապայ Աղէքսանդրացոյ երկրագրութեան, որ ըստ ինքնագիր բոլորակին Կղաւղեայ Պաղոմեայ տիեզերագրութեանցն չափուց . զոր սկսեալ Ս. Ս. յրեալ գօտուոյն, կրկնակի 'ի հիւսիսի եւ 'ի հարաւ . եւ Ա. յրեալ գօտին սկսանի յանձանօթ յերկրէ Սինէացոց, անցանելով ըստ հիւսիսոյ Սասիրացուց ծայրին . եւ 'ի նորին կղզեաց անցանելով ընդ Տապուապիոյ կղզւոյն ստորոտն, եւ անցանէ ընդ Կալոսի լիճ եւ Ասապուս գետոյ ակունք . եւ ընդ Պիզեալ լեառն եւ ընդ Նեղոսի գետով վտակս եւ ընդ Եթովպիայս, ըստ հարաւոյ կողմանէ, եւ թէպէմա լերինն որ կոչի Աստուածոց աթոռք, ընդ Իւքիս լեառն՝ ընդ Չկնակեր Եթովպացիս, յանձանօթ երկիր : Եւ յաղագս Ովկիանոսի՝ որպէս յառաջագոյն ասացի, է գլխովամբ Չեփիոսոս հողմոյ . սկսանի 'ի քսան եւ մի մասնէ լայնութեան առ Չկնակեր Եթովպացուիք, եւ առ լերամիջն՝ որ թէպէմայն անուանեն, եւ պատէ զարեւմուտս մինչ 'ի սպառ լայնութեամբ չափոյ . եւ զառնայ ընդ հիւսիսի՝ յարեւելս կոյս, մինչև վաթսուն մասն երկայ .

1 Յոր. ծագ 'ի միմեանս, եղաք ըստ օրինակին Ա. Եցօրէիցն Ս. Բարսղի :

նութեան . որ է հանդէպ կարկինիտէն ծոցոյն Պոնտոսի , առ ֆեռուսիւ , կշիռ Տիոս քաղաքի՝ Անուիատ աշխարհի , եւ Հեռապօլսի՝ Սալուտառիս ֆոիգացոց , եւ Դեղաղա տեղոյ , որ կայ առ եզր ծովուն Լիբոյ , արդակմար ¹ է , որ է Եգիպտոս :

Արդ որպէս ասացաք ցվաթսուն մասն Ովկիանոս եկեալ դադարէ , եւ 'ի նմանէ յառաջ առնու յԱնծանօթ երկիր , եւ պատէ զմնացեալ մասունս հիւսիսոյ եւ զարեւելս եւ զհարաւ , եւ քսան մասն յարեմտից , մինչեւ ցնոյն Ովկիանոս . իսկ արտաքոյ այսր չէ ուրուք տեսեալ . վասն որոյ Անծանօթ կոչի երկիր եւ Ովկիանոս . եւ է յՈվկիանոս ծանօթ նաւազնացութեան կղզիք վեց ըստ հարաւոյ , որ Երանելեաց կղզիք կոչին . հանդէպ մտիցդ եւ նոցա՝ ըստ արեւմտից՝ վեց կղզի . եւ կան կղզիքս այս հանդէպ ներքսագոյն Լիբիայ . եւ դոցա 'ի հիւսիսեան՝ չորս կղզիք :

Եւ գետք որ մտանեն յարեմտեան Ովկիանոս են այսք . Միսիթլոս , որ գայ 'ի Թէդրիմ լեռնէ . եւ Նիկաս՝ որ գայ 'ի Սպիտակ Եթէովպացոց . եւ Ստաքիո՝ որ գայ 'ի Ռիւսիտառիա լեռնէ , առնէ լին մի եւ ապա ելանէ եւ մտանէ 'ի ծով . եւ Դառոս , որ 'ի վեց գետոց եւ լճից միացեալ մտանէ 'ի Մեծն կոչեցեալ նաւահանգիստ . եւ Մասաս եւ Ովփիսիս եւ կուսարիուս եւ Սաղաթոս , որք գան 'ի Մանդոն լեռնէ , եւ Սերոս մեծ գետ : Եւ 'ի Մեծ Ատլաս , մինչև 'ի ֆոքր Ատլաս մտանեն գետքս այս . նախ՝ Սագուս , ապա Ագնոս , ֆուդդիուս , Սանատ , կուսաս . իսկ ընդ ֆոքր Ատլաս եւ ընդ Տինգին քաղաք , մտանեն գետք Լիոս , Սուբուս , Լիկրս , Զիդաս , Կատնդի . առ որ (միջոցն) կոչի Սեփաէ , որ է եւթնեկ . զի եօթն մղոն ունի լայնութիւն տեղոյն , որ գետաբար մտանէ յՈվկիանոսէ յիբիսիկոն պեղագոս՝ որ է սկիզբն Յունաց ծովուն , որ է հանդէպ յարեւմուտս կոյս Սագադիոն կղզի Ովկիանոսի : Այն նեղուց բաժանէ ընդ Տիւզինի եւ ընդ Սպանիա աշխարհն :

Իսկ Ովկիանոս երթեալ ընդ հիւսիսի , դառնայ ընդ արեւելս , եւ առնէ կղզիս մեծս երկու , որ կոչին վիունիա եւ Ալիոն , եւ կոչին Բերիտանացոց աշխարհ : Եւ Թուլիս կղզի՝ որոյ հասարակն արտաքոյ չափուց անծանօթ երկիր համարեալ է , եւ որ զնմանէ

¹ Այսպէ՛ս յՈր . Թուի լինել արդակ Մար , այսինքն ուղղակի Մար , որ է Եգիպտոս :

զրոյցք , անհաւատալիք : Ունի եւ կղզի մի այլ հանդէպ սահմանի Սարմատայ և Գերմանեայ , որ Սկանդէ կոչի . յորում Գուդք լեալ են , եւ այլ ազգք բազումք . եւ քան զայս կղզիս այլ նաւագնացութիւն ոչ կայ , եւ ոչ հասեալ է մարդոյ ուրեք , եւ վասն այնորիկ կոչի Անծանօթ ծով :

Եւ ծովք են երեք մեծք , զորովք երկիր շուրջ է . առաջին Հընդկացն՝ որ ասի Կարմիր ծով , որոյ երկայնութիւն՝ մասունք հարիւր երեքտասան . յորոյ ծոցոյ ելանէ Պարսայ եւ Արաբացոց ծովքն . որպէս թէ 'ի հիւսիսի յարեւմտից կոյս՝ Պարսայն , սակաւ ինչ իրբեւ զաղիւսակ . եւ Արաբացուցն՝ աղիտոյդ՝¹ նման . եւ սահմանեալ 'ի հարաւոյ անբնակ եւ անծանօթ երկրաւ . իսկ յարեւելից՝ Սինէացւոց աշխարհաւն , եւ 'ի հիւսիսոյ՝ Հնդկօք , եւ Կրման եւ Պարսկական եւ Արաբացւոց աշխարհօք . իսկ յարեւմտից կողմանէ՝ Եգիպտացւոց եւ Եթէովպացւոց աշխարհօք , որք են 'ի Լիբիոյ բաժնի :

Երկրորդ ծով՝ Յունացն , որ ծնանի յՈվկիանոսէ , 'ի վեցերորդ մասին երկայնութեան , եւ երեսուն եւ վեց մասին լայնութեան , զոր տեղի Սեփա կոչեն , որ է Եշքնեկ . զի եօթն միոն ունի լայնութիւն տեղոյն , յորում ըստ մտիցն Գատիւոն կղզի յՈվկիանոս է : բայց առաւել լայնացեալ 'ի հիւսիսի եւ 'ի հարաւ՝ ձգի մինչեւ յԱսորիս՝ մասունս երեսուն . եւ սահմանեալ է յարեւելից կողմանէ Ասորւոց եւ Փիւնիկեցւոց աշխարհօք : իսկ յարեւելից հարաւու՝ Հրէաստանիւ մինչեւ յԵգիպտոս . իսկ յարեւելից հիւսիսոյ՝ Կիլիկիոյ եւ Սաւրիոյ եւ Պանփիլոյ եւ Լիկիա եւ Կառիա եւ Միւսիա , եւ Ելիսպոնտոս եւ Բիւթանիա՝ մինչեւ ցՔաղկեդոն , յորմէ ծոցոյ ելանէ Պոնտոսի ծովն , եւ ձգի մինչև յԵգիպտացւոց աշխարհն , մասունս ութեւտասն . իսկ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ Եւռոպիա սահմանէ մինչև ցՍեփատէ² . իսկ 'ի հարաւոյ կողմանէ Լիբիա սահմանէ մինչև ցնոյն Սեփատէ :

Երրորդ ծով՝ Վրկանին է , որ կոչի Կասբից . եւ ձգի երկայնութիւն նորա 'ի բերանոյ Երասխայ և 'ի Կուր գետոյ մինչև ցը՝ Պաւլիտիմիտոս³ գետոյ որ թարգմանի բաղմապատիկ , մասունս

¹ Այսինքն 'ի ձև դրմոյ վայրի :

² Յօր. Փետոհ , որպէս եւ 'ի ստորև :

³ Յօրինակին՝ ցՈւտուպոշուտիւ :

քսաններէք . եւ սահմանէ յարեւմտից՝ աշխարհօք . եւ յարեւմտից հիւսիսոյ՝ Ազուանիւք առ Կեսիոս գետով , եւ ապա մուտք Գեռաս եւ Սոնդաս եւ Ալանդաս եւ Ոգոն գետովք հոմանուն ազգաց , որ 'ի Կաւկասայ ելանեն եւ մտանեն 'ի ծով . եւ են ազգքն այն հոմանուն չորիւք գետովքն 'ի Սկիւթիայ համար , որ են Ապիտարք : Իսկ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ սահմանի Սկիւթացւոց աշխարհան , առ մուտս Տաուսոյ գետոյ , զոր կարծեմ Եմաթ է , եւ Ռիմոսի եւ Դեքսի եւ Իաքսարտեայ գետոց : Իսկ յարեւելից կողմանէ սահմանի ազգուն որ կոչի Անարիակաս Նոմքսս ¹ առ մտիւքն Յոստոս գետոյ , եւ գաւառն կոչի Սագաւառնկէ , եւ մտիւք գետոյն որ կոչի Պոլիտիմիտէս՝ զոր նախն ասացաք , որ ելանէ յԱզգսիա լեռնէ , առ որովք Սիանի գաւառ . եւ մուտք Ոքսոս գետոյ . առ որովք Ռոշրիոշ ազգ . եւ քաղաքք երեք , մին կոչի Ասպաղովաա , և միւսն Ոքսիա , եւ միւսն Դիւարա : Եւ յարեւելից հարաւոյ սահմանի Դէրքսիա ազգաւ . առ որով գետն Մառգիւ 'ի Մարգանի աշխարհի . որ ինձ թուի՝ Մրւ եւ Մրվոտ ² լինել . և Ատաւանի ազգ , և Մաքսիւա գետ եւ հոմանուն գաւառ , մինչեւ ցԳոնիգաս գետ , որք են վրկանի աշխարհ . առ որով ձգի երկրորդ Ազոն լեռան : Իսկ ըստ հարաւոյ սահմանի Մեզաց աշխարհան , որ են Մարք , առեալ 'ի նոյն Քանդաս գետոյ . և յարեւմուտս կոյս ազգան՝ որ կոչի Անարական Մարք . եւ մտովք գետոյն որ կոչի Սառաուվր , յորում Դերպիկէս գաւառ , զոր կարծեմ Դիլումս . եւ Գեզաւք՝ յորում մուտք գետոյն որ ասի Ոմգաս , մինչև ցմուտս գետոյն որ ասի Կուղոս , և Կազաւք , յորում Գաբաուու-Բազինք , մինչեւ 'ի մուտս գետոյն որ կոչի Կամբիսեւս : Եւ են ըստ արեւմտից երկու կզղիք որ կոչին Դովդէիւք , եւ միւս կզղի յարեւելից որ կոչի Սազկա : Նոյնպէս և զերկիր բաժանեալ յերես , յԵւրոպէ , 'ի Լիբիա , յԱսիա : Եւ ունի զարեւմտական կողմն՝ Եւրոպէ ³ . եւ զհիւսիսայինն մինչեւ ցՏայանիս գետ , որ 'ի Ռիա լեռնէ ելանէ եւ գայ մտանէ 'ի Միովաին ծով , Եւրոպիայ է մասն : Իսկ Լիբիա՝ զհարաւայինն , մինչեւ ցԿարմիր ծովն . եւ 'ի Կարմիր ծովէ եւ յԱնթի-

¹ Այլ 00 . Արիական Ամբոստակէք :

² Այսինքն են Մերվ և Մերվ-ի Ռուտ :

³ Յօրինակին աւելի գրեալ էր աստ և Լիբիա :

դոն քաղաքէ որ կայ 'ի մէջ քաղաքացն Ռինկորուրայ եւ Գաղայ՝ եզեր փինիկեցոց ծոցուն, որ ընդ մէջ ծովուն հատանելով անցանէ ընդ կղզիս՝ մինչ ցՏենոդոս 'ի Քաղկեդոն Բիւթանացւոց, մինչ 'ի Տաւնաւիս գետ: Իսկ յարեւելս կոյս՝ զհարաւ և զհիւսիսի եւ զմէջն՝ Ասիա ունի մինչև ցԱնձանօթ երկիր. վասն որոյ մեծագոյն է քան զայլ հատածան. եւ սա է առաջին բաժին աշխարհի. եւ զի Լիբիա մեծագոյն է սահմանօք քան զԵւրոպիա, սա երկրորդ է Ասիայ, եւ երրորդ՝ Եւրոպիա: Ինձ թուի Սեմայ, Քամայ, և Յաբեթի:

Եւ յաղագս միջոցի աշխարհի բնակութեան մարդկան, Պրտղոմէոս ասէ զԵրջանիկն Արարիա՝ առ հարաւային եզեր Պարսայ ծովուն, որ Չինակերաց ծոցն կոչի. բայց ոչ հաւանիմ. քանզի աւետարանն ծագ երկրի կոչէ զԵրջանիկն Արարիա, ուստի եկն դշխոյն Սաբայ, կամ Եթովպացւոց՝ յաղագս մերձաւորութեան անձով անցեցն. եւ մէջ լսի Երուսաղէմ, որ միաչափ հեռակցութիւն ունի 'ի ծայրից և յեզերաց երկրէ զոր Տէրն ասէ. եւ Դաւիթ ասէ, « Արար փրկութիւն 'ի մէջ երկրի »: Եւ Եւսեբ մեկնելով ասէ, Ոչ վասն Հրէիցն, այլ զի 'ի մէջ է Երուսաղէմ ազգաց ընտրելոց, խաչեցաւ Տէրն, զի ամենայն ազգաց է տէր. ըստ որում ասէ, « Աստուած թագաւոր յառաջ քան զյաւիտեանս »: Արդ է ճշմարիտ. Երուսաղէմ մէջ ամենայնի. թէպէտ ըստ չափուցն Պտղոմեայ երկայն տարածէ յարեւելս կոյս. այլ զերկուս չափան 'ի մի դնելով՝ նկարագրեսցուք. զի այսպէս եւ հարաւայինն ութ աւելի գայ ըստ Պտղոմեայ. մեք զերկայնութեան չափն վաթսուն ամբողջ պահեսցուք. զի նեղ է բնակութեամբ, և երեքհարիւր ութսուն եւ մի. նոյն եւ անդր զհարիւր կրկնեսցուք, եւ լինի յիսուն? նոյն, դունակ եւ ըստ հարաւային կողմանն յայրեցած դասուոյն, զութն 'ի չորս, և բերէ ստուգապէս զնմանութիւն պտղոմեական երկրագրութեան:

Եւ արդ որովհետեւ բովանդակեցաք զհասարակախօսութիւնս, սկսանիմք պատմել զառանձնութիւն նոցա ըստ դրից Պապայ Աղէքսանդրացւոյ. սկսեալ յարեւմտից յովկիանոսէ յառաջին մասնէ երկայնութեան, 'ի Սպանիայ, 'ի Եսպրէն որ կոչի Յե-

1 Յօր. երկրորդ Եւրոպիա:

առն , այսինքն մեծ եւ հրաշալի . որ ծայրն 'ի ներքս դայ 'ի յովկիանոս , առաւել քան զայլ երկիր . մատունս երիս ¹ , որ լինի ասպարէզք հազար հինգհարիւր յիսուն . որպէս եւ է իսկ 'ի ներքոյ ստորագրեալ :

ԱՇԻՍՐՀ ԵՒՐՈՊԱՅ ²

Առաջին բնաշխարհ Եւրոպիայ՝ Սպանիա է . երեքանկիւնի ձևով , կալով 'ի մէջ ծովուց որպէս կղզի : Սահմանի յարեւմտից Ովկիանոսիւ առեալ յԵռիոն Մայրէն , որ կայ յառաջին մասին յերկայնութեան , յերեսունեութ մասին լայնութեանն , մինչեւ ցմիւս Մայրն որ կոչի 'Նեռիոն' որ կայ 'ի հինգ մասին երկայնութեանն . իսկ յարեւելից սահմանի , նոյնպէս Պեռինեայ լերամբ . իսկ 'ի հարաւոյ՝ սահմանի Յունաց ծովուն , առեալ 'ի նոյն Պեռինայ : Գետ ունի զԴուբաս եւ զՎիոիոս : Բայց զրեմք զգետս միայն անուանիս , եւ զքաղաքս հոյակապս , զանց արարեալ զաննչանգրն :

Բ . Բնաշխարհ Եւրոպիայ Բերիտոնացոցն է . եւ են երկու կղզիք , 'ի հիւսիսայինն Ովկիանոս . 'ի վերոյ կողմանէ Սպանիոյ եւ Գալիոյ . անուն արեւմտեայ կղզւոյն՝ Ուրեոնիա է , գարեհատածեւ ճնճղկեան , յարեւմտեայ հարաւային ծայրին ութ մասին երկայնութեան , եւ յիսուն եւ ութ լայնութեան : Գետք հզօրք վեշտասան եւ ազգք յոլով : Անուն մի(ւ)ոյ կղզւոյն Ալիոն : Եւ 'ի մէջ երկուց կղզեացն փոքունք կղզիք չորս :

Գ . Բնաշխարհ Գալիուս է , որ կոչի Գելտ-Գաղատիա . յարեւելից կալով Սպանիոյ . երեսուն մասն լայն եւ քառասուն եւ եւթն երկայն . եւ են 'ի Գալիուս լերինք մեծամեծք եւ գետք քսան եւ ինն . զութ 'ի Յունաց ծովն արձակէ . եւ զքսան եւ մի յովկիանոս . լինի 'ի նմա սպիտակ եւ սպանող գոմէշ : Եւ ունի

¹ Յօրինակին կայ առ երիս բառի՝ ձև մի իբրև Շ , որ Թուի նշանակել զտասներորդ մասին , այսինքն զաստիճանի . զի զմասն ասաց 500 ասպարէզ լինել , և երեք մատունք լինին 1500 . իսկ աստ աւելի կայ և 50 ևս , որ է $\frac{1}{10}$ մասին :

² Օրինակ մեր խորագիր եղեալ էր Յաղագս Սպանիոյ :

զհզօր ազգն ֆուանկաց . որոց հասարակն 'ի Գալիուս , եւ հասարակն 'ի Գերմանիա բնակեն :

Դ . Բնաշխարհ Գերմանիա է , յարեւելից կալով Գալիոյ , եւ 'ի հիւսիւսի սահմանի Գերմանիա նոյն Դանոբ գետով , առեալ 'ի նոյն դարձուած է . բայց ունի լերինս անուանիս երիս , եւ գետս հզօրս մետասան . զերկուսն 'ի Դանոբ արձակէ . ունի եւ անառուս չորս , յոյժ մեծածառք . ունի եւ զՍատրաբէն դաշտն , եւ զիլիմացւոց անապատն . ունի եւ ձի վայրի :

Ե . Բնաշխարհ Դաղմատիա . յարեւելից հարաւոյ ծայրէն Գալիոյ , քառասուն եւ երեք մասին երկայնութիւն , եւ քառասուն եւ ութ լայնութիւն : Յարեւելից սահմանի Դանոբ գետով . ունի փոքր աշխարհս վեց . լինի անդ բոնոսոս գազանն՝ որպէս զեզն , զկոյն ձգէ եւ զորսորդն այրէ : Ունի եւ կղզիս չորս ¹ : Ընդ Մակեդոնիա Պաքարաւ , որ կոչին Ստապոն եւ իսա , որ է հանդէպ փոքր Դաղմատիայ , մինչեւ ցեոսկիզա եւ Մելանա , հանդէպ Պուիլիմոն ծոցոյն , եւ մտիցն Դիդոն գետոյ . յայս կղզի անգեալ էր երանելի Առաքեալն :

Զ . Բնաշխարհ Իտալիա , յանկեան Գալիոյ . սկսեալ առ երի Դաղմատիոյ 'ի հարաւ կոյս . յորում շրաբնակ գաւառն վենետիոյ , եւ այլք գաւառք ցամաքայինք քառասուն եւ հինգ . աշխարհս վեց . յորոց մին Բիու-Գալու , յորում հոյակապ քաղաքն Ռաւենա . եւ գետք հզօրք երեք , որ կոչին Ատիւինոս , Պադուս ² , Ռիպուիկոն , որ մտանեն առ նմին 'ի Յունիոս ծոց : Իսկ ըստ հարաւոյ Սաաեռինա աշխարհք , եւ Նատինա աշխարհ , յորում մեծն Հռոմ . Հելլէնք Մեծք , առ որով ցանկալին կամպանիա , հուպ կալով ընդ նա եւ ընդ Սիկիլիա կղզին . գետս ունի երեքտասան , եւ լերինս՝ այլ ոչ անուանիս :

Է . Բնաշխարհ Սարդիոնի մեծ կղզի , հուպ կալով 'ի Կիոոս կղզի . յորում գաւառք քսան , եւ կղզիք մանունք . եւ շրջապատութիւն նորա իննհարիւր ութսուն մղոն :

Ը . Բնաշխարհ Սիկիլիա մեծ կղզի , յարեւելից Սարդոնի . հեռի 'ի նմանէ երեքհարիւր յիսուն մղոնաւ . ունի եւ կղզիս մա-

¹ Պակասէ ինչ յօրինակին :

² Սր . Պանոս :

նունս, եւ է երեքանգիւնի ձևով. ծայրէ 'ի ծայր հարիւր մղոն ունի, եւ գաւառս հինգ, գետք ութնատասն. լերինք երկու, Պարթենոս եւ Բուանոս, որոյ կատարն հանապազ հրով առչորի:

Արդ զայս կարգ 'ի բուն հանելով՝ գարձցուք 'ի հիւսիսի, 'ի մնացեալ մասնէն Ովկիանոսի եւ անծանօթ երկրի. այլ աշխարհատող զԵւրոպիա ամցուք 'ի հարաւ կոյս մինչեւ ցՅուանաց ծովն:

Թ. Բնաշխարհ Եւրոպիայ Սարմատացւոց աշխարհին հասարակն է, յարեւելից կալով Գերմանացւոց, առեալ 'ի Խիսաուղա գետոյ եւ 'ի հոմանուն իւրեանց լերանց. առ հիւսիսայինն Ովկիանոսիւ մինչեւ ցանծանօթ երկիր եւ ցծայր արեւելեայ Ռիպայ լերինն, յորում ելանէ Տանայիս գետ. շայց զամենայնգ 'ի միջօրեայ կոյս բաժանէ Սարմատիա յերկուս. զելիցն՝ յԱսիա, եւ զարեւմտիցն՝ յԵւրոպիա, մինչեւ մտանէ 'ի Մէսոսիս ծովակ. նաևով զնոյն գործելով, մինչեւ ցՊոնտոս ծով. եւ ապա Պոնտոսիւ եւ Տիւրանս գետով սահմանի. ըստ հարաւոյ կուսէ որոչէ Ղրակիացւոց աշխարհն 'ի Սարմատիոյ: Եւ ունի Սարմատիա աշխարհս փոքունս. 'ի քրիստոնէից՝ զՏաւրական ցամաք կղզին, այսինքն զԲեռսոն, որ կայ 'ի մէջ Բիւկեան լինն եւ Մէսօլտիս ծովակի եւ Պոնտոսի, եւ մտիցն Կարկինիտեայ գետոյ 'ի հոմանուն ծոց: Իսկ 'ի հեթանոսաց բազումս, յորոց մին կոչի Ամաքսարիոս՝ որ են Սայլակենցազք¹: Ունի լերինս բարբոս երկրն. արձակէ եւ 'ի Պոնտոս գետս բազումս, որք յիրեարս անդեալ, անուանեն զմինն կոչոյ. ունի փոքր լիճ մի եւ կղզիս երկու, եւ երկու բազին:

Ժ. Բնաշխարհ Թրակացւոց աշխարհն, յարեւելից Դաղմատիայ եւ առ երի Սարմատիոյ, առեալ 'ի Տաուոս գետոյ մինչեւ 'ի Դանոբ: Ունի փոքր աշխարհ հինգ, եւ այլ աշխարհ որ կոչի Վեռիւմոս², եւ Դաուզանիա չորեք-քաղաքեան. իսկ 'ի միջօրեայ կուսէ զինքն զԹուակիա: Իսկ ըստ արջնային կողմանէն մեծ աշխարհ Դակիա, յորում բնակեն Սլաւք քսանեւհինգ ազգք, յորոց փոխանակաւ մտին պատերազմաւ Գուզք՝ եկեալ 'ի Սկանիոյ կղզւոց որ կոչի Եմիոս Գերմանացւոց. իսկ Սկլաւքն անցին ընդ Դանայ գետ եւ կալան այլ աշխարհ 'ի Թրակիոյ եւ 'ի Մակեդոնիոյ, եւ

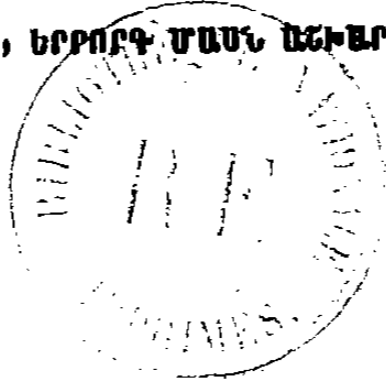
¹ Յորինակին այլակենցազք:

² Վերին Միւսիս:

անցին յԱ.ք(այ)իա եւ 'ի Դաղմատիա : Բայց յառաջ Թրակ զօրավա-
րութիւնք էին այսորիկ . Թանգիղիկեանք , Սառգիկեանք , Սիկիլի-
անեանք , եւ այլք : Եւ լերինք Երկու , եւ գետս . մի է Դանոր որ բա-
ժանի 'ի վտակս վեց , եւ առնէ լիճ մի եւ կղզի , որ կոչի Պիւկի . 'ի
կղզիս այս բնակեալ է Ասպար-հրուկ որդին Խուբրաաթայ , որ փա-
խեալ 'ի Խաղրաց 'ի Բուլխարաց լեռնէն , եւ գնաց հալածեաց 'ի
մուտս կոյս զԱւառն ազգ , եւ բնակեցաւ անդ : Սա ունի զԵրջա-
նիկն կոստանդնուպօլիս 'ի բերան մտից ծովագետոյն Պոնտսի , որ
կոչի Թրակական Պոսպորոն : Ի կոստանդնուպօլսէ քսան մղոն է
քաղաքն Երակլէս , յորում կայ Թէատրոնն՝ որ մի է յեօթն հրա-
շիցն . եւ ըստ հիւսիսոյ 'ի Հռոմ՝ Երկու հարիւր մղոն :

ԺԱ. Բնաշխարհ Մակեդոնիա է յելից կալով Յունական պե-
զագոսին , առ Երի Դաղմատիոյ եւ Թրակայ . ունի լերինս վեց : յո-
րոց մինն կիտառիոն , եւ միւսն Ոլիմբիս . գետք մեծամեծք վեց , եւ
գաւառս Երեսուն , եւ զմեծն Թեսաղիա , յորմէ Հայք : Ունի
մարմար կանաչ եւ սպիտակախայտ . ունի ծոցս վեց . յերկայնն
մասունս եօթն , իսկ 'ի լայն հինգ :

ԺԲ. Բնաշխարհ Ելլադա , առ Երի կալով Մակեդոնիոյ . եւ
ունի փոքր աշխարհ զԱ.քայիա , զՊիւսիում . եւ յԱ.քայիա՝ կորնթոս
քաղաք . եւ ունի զԱթէնս : Լերինք Երեք եւ գետք հինգ , քաղաք
Երեսուն եւ ութ . գաւառս Երեսուն . զԱռանձնական Աքայիա ,
զԱկադիա , զԱռգիա , զԼակոնիկէ , զիլիա , զՄիսինիա , Սիկոնիա ,
յորում մեհենք Պիսիդոնի : Ունի Պելլոպոնեսոս ծայրս բազումս եւ
անգիւնս , որք ունին հոմանուն ծոցս . լերինք չորս , գետք վեց ,
քաղաքք վաթսուն . յորոց մինն է Լակեդամոն . լինի մարմար կա-
նաչ : Եւ ունի Ելլադա այլ քաղաքս բազումս 'ի բազում գաւառս ,
եւ այլ լերինս ինն , յորոց է Պառնասոս , Ելիկին , Թոթոն , զորոց
առասպելն պատմէ : Ունի կղզիս քառասուն եւ չորս , յորոց է
կրիտն . 'ի նմա է Շանթական լեռոն , եւ Ելեւսինա քաղաք : Եւ-
րիու մեծ կղզի , եւ Ատալանդ փոքրիկ կղզեակ 'ի մէջն . զոր ասեն
գտեալ զօրացն Արաաշեսի Հայոց արքայի , զի մի նաւք ոսճկացն
յամիցեն , մինչև պաշարեալն էր զգղեակն Չարմանալի . զի ջուրք
յանպատճառս այսր անդր հոսէին . եւ ասեն անդ մեռեալ Արաաշե-
սի . եւ Արիստոտէլ անդ եղեւ խորասոյզ . Եւսոպոս է անուն նորա :

ԼԻՐԻԱ

Երկրորդ հատած աշխարհիս

Միզքն լայնորեան չափոյն առի է :

Առաջին բնաշխարհ Լիբիոյ է Մաւրիտանիա, որ կոչի Տինգոնիա, յաղագս Տիգին¹ քաղաքի որ 'ի նեղցին Հերակլեան ծովամիջոցին, որ է Սեպա . յելից Գաղիբոն կղզւոյ, ուստի ելանէ Յունաց ծովն յՈվկիանոսէ . քսան եւ վեց մասին յերկայնութեան, եւ երեսուն եւ վեց լայնութեան : Ունի լերինս հինգ . զՓոքր Ալլաւս նշանաւորն եւ զայլս, եւ զհասարակն Դուռզոն լերին . եւ գետս երկուստան, զորս յՈվկիանոս արձակէ, եւ այլ եւս չորս զորս 'ի Յունաց ծովն . եւ ունի ազգս վեշտատան, եւ զՊիւսն-պեզան որ է Հրազոյն-դաշտ :

Բ . Բնաշխարհ Երկրորդ Մաւրիտանիա, որ կոչի Կետարինա . սա յելից կալով Տինգանիոյ, եւ տարածի 'ի հարաւ կոյս . ունի գետս եօթնեւտասն, եւ լինս երեք, լերինս եօթն . եւ ունի դաւառս ազգաց քսանեւեւթն, եւ պղնձափորանոցս : Ասն թէ կայ 'ի լերինս այս որք ընդիր կինաբառիս հանեն, այսինքն գեղ կարմիր :

Գ . Բնաշխարհ Ափրիկէ, յելից կալով Մաւրիտանեայ Կետարինայ . ունի լերինս ութ, գետս իննեւտասն, լինս ութ, գաւառս քառասուն եւ մի . ծոցք հինգ, յորոց երկու կոչին Սիււուու : Կայ բանճար ինչ լաւտաս անուն, զոր թէ դք ուտէ, զհայրենիսն մուանայ, ասէ Հոմերոս : Ունի եւ այլ եւս կղզիս վեց, յորոց է Մէլէտի . ուստի ասէ Եզեկիէլ ասը բերել 'ի Տիւրոս, այսինքն ծովաբուրդ, որ է պիսինոն . լինի սաթ, բոյս փափուկ, որ 'ի ծովէ ելեալ յարեւ քարանայ, եւ լինի անգ կարմիր յակունթ . եւ մայրաքաղաք կարքեզոն . և Տրոպոլիք՝ որ է երեք-քաղաք, Գիովրի, Կալանիա, Եւսի . թէպէտ եւ երեք այլ շինեցին Տիսորա, Իդիսիա, Պոնդիկա, որոց իշխանացաւ իմաստունն Ներսէս Կամարական, պատրիկն Շիրակայ եւ Աշորունեաց ատէրն :

Դ . Կիւռենական որ կոչի Պենտապոլիք՝ յելից Ափրիկոյ, ուր

¹ Յօր . Ատիգին :

կան Երեկորնական պարտէզքն . ունի գաւառս մեծասան . յորոց մինն Լուք կոչի . ունի եւ կղզիս Երկու . գետս երիս , որ 'ի մի եւ կեալ անուանին Ալաթոն , եւ մտանեն 'ի ծով . և լին մի որ կոչի Լիւառիա . ունի եւ քարայրս Լասինիկացւոց , յորում են նորա կերպ գաղանք , որք են մարգակերք , կենսուոս¹ որոյ ազին թռչնոյ նման է . լինգնաս , սպուռինք² , արջամկունք եւ այլ բազում սքանչելի գաղանք :

Ե . Մարմնառական Լիրիա եւ ամենայն Եգիպտոս 'ի մի աշխարհ է համարեալ . յելից կայ Երեւնականին , հոմանուն պեղա գոսին , ցԱնթիթոն քաղաք , որ կայ 'ի մէջ ծովեզերն Ռինոկորուրայ եւ Ասկալոնի . եւ անդի յարեմտեայ խորշն երկծիղ կարմիր ծովուն հտնգէտ քաջաց քաղաքի : Ունի լերինս Երկոտասան , յորոց մինն կոչի Երիւանակասն . ունի գուրս երկու շինուածոյս , եւ լինս երիս ինքնեղս . են եւ երիս լինս այլ զոր Նեղոսի վտակքն առնեն . յորոց մինն հուպ է 'ի մեծն Աղեքսանդրիա , որ կոչի Ռաւանիտենիա , զոր կարծեմ զՄարեայ լինն լինել : Բայց գետ ունի Եգիպտոս մի՝ զՆեղոս որ է Գեհոն , բղխէ 'ի Լուսնի լեռնէ , առ Անժանթ երկրի հարաւոյ . եւ դէպ ուղիղ գնալով 'ի Եգիպտոս , առնէ 'ի նմա չորս կղզիս . եւ բաժանի ապա 'ի բազում վտակս , որք դարձեալ միացեալ առնեն կղզիս բազումս , եւ զառաջասացեալ լինան . եւ մին զատուցեալ անգանի յեռոպոլիտիտոս ծոց , որ է արեւմտային խորշ կարմիր ծովուն . եւ զայլ վտակսն 'ի Յունաց ծով : Ունի Եգիպտոս գաւառս քառասուն եւ մի . միւսն Տանիա կոչի . եւ առ կարմիր ծովովն Արարացւոց ծոցովն բնակեն Չկնակեր ազգն , որ կոչին Արար-Եգիպտացիք . ունի Եգիպտոս կղզիս մանունս մեծասան՝ Յունաց ծովուն , յեզեր հոմանուն պեղագոսին :

Չ . Աշխարհ ընդհանուր Լիրիոյ է Ենգոս-Լիրիա , որ թարքմանի ներսագոյն Լիրիա , յելից կալով արեւմտեան Ովկիանոսի , առեալ յԱտաղոս մեծ լեռնէ , առ երի կալով երկուց Մաւրիտանացն եւ Ափրիկոյ . ձգի մինչեւ ցթէորայիմայ լեռն որ ասի Աստուածոց սքուք , որ ըստ հիւսիսոյ է կարմրագոյն Ունի

¹ Թուի կենդաւոս , իշացուն 'ի մեզ թարգմանեալ :

² Գոյ առ նախնիս մեր յիշատակեալ Ապուս գաղան , թերևս սա իցէ :

լերինս ութ, գետս ասան, զոր յարևմտեայ Ովկիանոս արձակէ . եւ այլ երկուս գետս զԲագուադաս եւ զԿիւնոփս : Եւ ճարակեն զԵնատոս-Լիբիա անգղք երեքասան, յորոց մին կոչի Սպիտակ-Եթէովպացիք, եւ միւսն Փայտեղէն-Եթէովպացիք . եւ անգ ասն զԹզուկ ազգն, զոր ոմանք Պիլիթս կոչեն, եւ այլք Թուփիքս . են 'ի սմա եւ Սպիտակալերինք, յորոց հոգն իբրեւ զձին սպիտակ է . Եթէպէտ Պտղոմէոս ոչ յիշէ : Եւ զունգնեղջիր գազանէն ասն թէ յՈվկիանոսէ անցանեն ընդ Ենտոս-Լիբիա մինչեւ ցնեղոս, եւ նման են գետաձիոյ եւ ամենեքեան որձ են . եւ թէ ուստի ծնա, նին' ոչ որ գիտէ . եղջիր մի ունի յունգունան, որ զորձաքար պատառէ, եւ զփիւղ սպանանէ դիւրաւ : Են եւ այլ գազանք մարդակերպք եւ գինեսէրք : Անգ ասն վեց կղզիս, ուր կան որդիքն Ռաքարիմայ՝ նախ քան զաւերն Երուսաղէմի գնացեալ անգ . զոր ասն թէ գնաց Զոսիմոս միայնակեացն . բայց կարծեմ թէ զրոյցն այլաբանութիւն է, զոր պատմեն զնմանէ :

Է. Աշխարհ Լիբիոյ Եթէովպիա է, որ Ներքին Եգիպտոս կոչին, յերի Եգիպտոսի առ կարմիր ծովովն Արարացոց ծոցոյն, անցանելով զԱյրեցեալ գօտովն 'ի հարաւ կոյս . ունի գետս երկու, զՆեղոսի վտակն, որք յիրեար անգանին . եւ գարձեալ բաժանեալք առնեն զՄեմնոս կղզի, եւ անգրէն միաւորին . եւ միւս գետ որ կոչի Սատապուս որ ելանէ 'ի Կողովի լճէ, եւ անգանի 'ի Նեղոս, առ կղզոյն : Ունի եւ լերինս ութ . ունի եւ փոքր աշխարհս երեք, զԲարբառիա՝ առ Բարբառական ծոցովն, եւ զԱզոնիա՝ յորում լինին փեղք բազմաշատք, եւ զՏուփք : Ունի եւ գաւառս ազգաց երեսունեւվեց, յորոց մինն կոչի Բարեւլացիք եւ Արմատակերք, եւ մինն Ոքսոմոնտացիք . յորում կայ Թագաւորութիւն մեծ հանգէպ Պոսնեայ ծայրին, որ բաժանէ ընդ Ատողիակ եւ ընդ Երջանիկն Արաբիա . զայս տեղոյ ասել թուի 'ի Յոր . « Տեսէք զճանապարհս Թեմնացոց, որք 'ի շաւիղս Սարայ հայիք » : Կան եւ անգ թզուկք եւ ազգն Զագակերք, եւ վրանաւորք, եւ 'ի Միջին-Եթէովպացիք՝ : Ունի եւ կղզիս յԱրարացոց ծոցին քսան եւ եօթն . եւ այլ կղզի որ կոչի Մոգուց, եւ այլ որ Հաւուց . ունի եւ զԽնդարեր երկիրն եւ Զմուսարերն, ունի եւ զԱւաղուտն եւ զԱնանձրեւ երկիրն :

1 Թերևս ընթեռնի, և 'ի միջին Երեւոյացիք :

Ը. Աշխարհ Լիբիայ ներքսագոյն էթէովպիա է. որ սկսանի
 յարեւմտականէ յանձանօթ յերկրէ, յերի կալով ինդոս-Լիբիոյ,
 եւ Ենտոս-էթէովպիայ. եւ ըստ հարաւոյ՝ սահմանի անձանօթ
 երկրաւ. առ որով բնակեն Երեկորնական-էթէովպացիք. եւ ՚ի
 հարաւոյ կողմանէ մերկ վիշապամարդք. եւ ըստ հիւսիսոյ՝ Չկնա-
 կեր էթէովպացիք, յորում առիւծաշուն գազանն. եւ ՚ի կողմանէ
 Նոցա Փրփրեղլիւր էթէովպացիք, յորում կենդանի ինչ նման ան-
 լըթոյ, մարդամարտ եւ անուշահատ. յորում քաղ ծառասէր եւ
 մարդամարտ, եւ ընծուղտք, եւ փեղք սպիտակք եւ եղջիւրակըն-
 ճիթք եւ վագերք եւ վագերաձիք եւ այժամարդք՝ որք զպատկեր
 մարդոյ ունին, եւ են թաւք եղջիւրաւորք եւ կճղակաւորք, եւ ինձք
 գեղեցկախայտք յոյժ: Եւ ՚ի հարաւոյ աշխարհ մի է, որ Ակիսամ-
 բայ կոչի, յորում լինի գազան ինչ կանացի ունելով դէմն եւ ձեռս
 եւ մէջս, եւ անձն չորքոտանի գազանի. եւ այլ մարդակերպք
 գազանք, շնակնճիթք եւ մերկք, մեծականջք եւ ագեւորք, որպէս
 զառիւծակապիկ: Յորոյ յելից կուսէ Բարձրգագաթունք էթէով-
 պացիք, եւ այլ ՚ի ներքս Մարդակեր էթէովպացիք: Եւ գետակ
 մի որ կոչի Ռսպտոս, յորում լինի գազան ինչ հրաշունչ վարա-
 զանման, եւ սալամանտր գազան՝ որ նման է կովիդէաց, որ ան-
 ցանէ ընդ հուր եւ շիջուցանէ: Լինի յաշխարհն այն եւ զետուրէս՝
 գազանն որպէս զոչխար խարտեշ, եւ յոյժ սիրելի ձկանց, երկա-
 կենցաղ գոլով, զժողովեալ առ ինքն ձկունսն ուտէ յորժամ լո-
 զայ ՚ի ջուրն:

ԿԱՏԱՐԵՑԱԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՅՍՏՆ

Ա Ս Ի Ա

Առաջին բաժին երկրի բնակութեան մարդկան ընդհանուր
 Ասիա է. որ սահմանի ՚ի մտից կուսէ Եւրոպեաւ, իսկ ՚ի հիւսիսոյ,
 յելից եւ ՚ի հարաւոյ՝ անձանօթ երկրաւ եւ Լիբեաւ. եւ մտանեն
 ՚ի մի մի աշխարհք կողման. եւ է նախակողմն Միջերկրայք, որք

1 Չետուրէս գազանն կարծի լինել ըստ ոմանց ՚ի մերոց պատմագրաց՝ գայլն
 արարացի:

մտանեն ընդ մէջ Յունաց ծովուն եւ Պոնտոսի, վասն որոյ եւ Մի-
ջերկրէ կոչին:

Ա. Աշխարհ Ասիայ Բիւթանիա. յեւրոպայոց Կոստանդնուպօլսի,
հանգերձ մտիւք ծովագետին Պոնտոսի որ կոչի Թրակական Փաւս,
փոռոս, մասամբ ինչ Պրոպոնտեայ. առեալ ՚ի մեհենէն Արտե,
մեայ, որ կայ յեւրոպայոց Պոնտոսի, մինչեւ ցմուտ Ռոդանդայ գետոյ,
եւ զՍլոնպիոս լեառն. եւ ունի զՍիւրիոնն լեառն եւ գետս զԵլա-
դաս եւ զԶոպիաս եւ զհզօրն Մադաոխ, եւ մանունս որք ՚ի նա
անդանին. զՍիւնաս լիճ ունի մերձ Նիկոմիդեայ եւ զԱսկանիդէս.
ունի կղզիս հինգ ՚ի Պոնտոս ծովուն, յորոց երկուքն կոչի Կիանիա.
ունի եւ լիճ մի այլ Պոամա քաղաք: Ունի եւ մայրաքաղաքս եր-
կուս զՔաղկեդոն եւ զՆիկոմիդիա, որք ունին ընդ ինքեանս քա-
ղաքս չորհրտասան, եւ եւսյոռիոնս բազումս, այսինքն քաղաքս
ժովեզերայս, վաճառատեղիս. լինի առ եզերսն Դակայ գետոյ հող
սպիտակ առգեղ անուն՝ զոր աղացեալ ցանեն ՚ի վերայ ցորենոյ,
վեց կայթն կապիճ մի. եւ պահի աղնիւ եւ ճճի չուտէ:

Բ. Աշխարհ Մուսիա Մեծ եւ փոքր, որ կոչի Ելեսպոնտոս առ
երի Բիւթանիոյ. ունի գետս չորս եւ մայրաքաղաք զԵփեզիկոն,
յորում տաճար, եւ այլ շինուած մի յեօթն հրաշիցն: Եւ երեք են
քաղաքք, իլիոն, Դառդանոն, Տրովադա. զորոց պատերազմէ
Տիքաիոն պատմէ եւ առասպելքն Հոմերոնի. ունի եւ այլ քաղաքս
երեսուն եւ ութ:

Գ. Աշխարհ Առանձնակ Ասիա, յերի կալով Միւսիայ առ
ծովով, յորում մայրաքաղաք Եփեսոս, Զմիռնիա, Պեռզանոս,
Տուալիս¹. որք ունին ընդ ինքեանս քաղաքս քառասուն եւ ութ.
եւ ունի փոքր աշխարհ զԼիւդիա, յորում մայրաքաղաք Սառդոս,
զԵփիս, զԷոնիա², որք են Յոյնք, զԿառիա, եւ գետս հինգ:
Ունի կղզի զՔիոս հոմանուն քաղաքաւ, եւ Պոսիդա որ լինի անդ
մազզիկ՝ խիժ ծառոյ. եւ զԿառոս եւ զՍամոս հոմանուն քաղաքք,
եւ զԿով, զոր Ղուկաս ասէ ՚ի Գործսն: Եփեսոս հարկատու էր
Արտեմեայ. անդ է Յոհաննու աւետարանչի գերեզմանն, եւ միւս
Յոհանու՝ որ կոչեցան Մարկոս. եւ այլք զայլ ոմն Յովհան ասեն:

¹ Յօր. Զորալիս:

² Յօր. Զեյոիս, Զեւոիս:

Դ. Աշխարհ Ասիոյ՝ Լիկիա, որոյ մայրաքաղաք է Զմիւռնիա. ունի լերինս երկուս եւ գետս չորս, եւ կղզի զՌոդոս, հոմանուն պեղագոսին: Լինի անդ խունկ զուկին՝ զոր հայք արուս կոչեն, ՚ի ծառոյ ծորելոյ որպէս մեզր կամ մրուր թանձր:

Ե. Բնաշխարհ Ասիոյ՝ Փոիւզիա է, յելից կալով Աւանձնակն Ասիոյ եւ յերի Լիկիոյ. ունի յինքեան աշխարհս երեք, զՊիսիդիա՝ յորում մայրաքաղաքն Անտիոք, եւ այլ քաղաքս քսանեւեց. յորոց մին որ կոչի Կիւռտոս, այսինքն տեղի տապանին Նոյի շինելոյ, — եթէ առասպել է եւ եթէ ճշմարիտ ոչ գիտեմ, — եւ Պակատիանի, յորում մայրաքաղաք Լաւոզիկէ, եւ այլ քաղաքս քառասուն. եւ Սաղուտաոխս¹, յորում մայրաքաղաք է Սիւննադա². եւ այլ քաղաքս երեսուն. եւ ունի լիճս երեքտասան:

Զ. Աշխարհ Պափղագոնիա՝ յելից կալով Ոնոռատայ աշխարհի, առ երի ծովուն Պանտոսի, որ կոչի Պոնտոս Բաղատակոն. ունի գետս Զալիքոս եւ զՈղիս³. եւ մայրաքաղաք զԳերմանուպոլիս⁴, որոյ բերդ Գանդրայ. ունի եւ գաւառս երեքտասան:

Է. Աշխարհ Ասիոյ՝ Գաղատիա Առաջին, յելից Փոիւզիայ, եւ առ երի Պամփիլագոնեայ. գետ զնոյնսդ ունի:

Ը. Աշխարհ Երկրորդ Գաղատիա, յելից Փոիւզիոյ, եւ առ երի առաջին Գաղատիոյ, մինչեւ ցՊամփիլիա. եւ գետս ունի որ յառաջ ասացեալ գետսդ անգանին եւ լիճս առնեն:

Թ. Աշխարհ Սաւրիա՝ յելից կալով (Պիսիդիոյ), առ երի ծովուն հանդէպ Կիպոս կղզոյ. ունի լեառն զՏաւրոս. լինի անդ խունգս ստիրակ, կուճում, բոզումբիթ, կաղամիտա, ամենեքեան ՚ի ծառոյ ծորելոց, ՚ի կերածէ ճճոյ միոյ՝ որ է դեղին, սեւ խայտուց ունելով, նման թրթրոյ. ունի մայրաքաղաք զՍելեւկիա, ընդ որով այլ քաղաքք քսան եւ երեք:

[Եւ զխունկսն ոչ է պարտ միայն ծխել, զի ոչ տայ ազնիւ հոտ. այլ խառնեալ ընդ այլ՝ յոյժ անուշ է. եւ արժէ լիտրն դահեկան մի. բայց զազնիւն ժողովեն օձք եւ դնեն ՚ի բոյնս, ՚ի կտապս իւ.

1 Յօր. Սաղատաոխս. այն է Phrygia Salutaris, & Phrygia Pacatiana կամ Capatiana.

2 Յօր. Միւնոչա:

3 Յօր. զՈղիքոս:

4 Յօր. Գեանուպոլիս:

րեանց, զոր սպանեալ առնուն. եւ ծառք ուստի ծորին՝ բարակք են. ստուարն լինի քրպէս լուծ, ընդ որ մտեալ ճճին ընդ տակն, երթայ ուտելով մինչեւ ցծայրն՝ դտանէ, եւ ապա մեռանի, եւ թափին խունգքն՝ ի խնամոցն Աստուծոյ :

Ժ. Աշխարհ Լիկոնիա է, յելից կալով Գաղատիոյ Երկրորդի, առ երի Սաւրիոյ. ունի արձակ դաշտս անշուր եւ մանունս լերանց :

ԺԱ. Ելիոն-պոնտոս յելից նոյն Պոնտոսի, եւ յելից Պափլագոնայ առ երի Երկրորդ Գաղատիոյ :

ԺԲ. Աշխարհ Պոնտոս Պոլեմոնական յելից կալով Ելիոն-պոնտոսի, առ երի Պոնտոս ծովու :

ԺԳ. Աշխարհ Ելիոն-պոնտոսի՝ առ երի Լիկայոնիոյ :

ԺԴ. Աշխարհ առաջին կապադոկիա, յելից կալով Երկրորդ կապադոկիայ, որ եւ նա աշխարհահամարն է : Ունի լեառն զԱնտիտաւոս եւ զայլ փոքունս. եւ գետս Մելաս եւ զԱլիս, եւ զայլ մանունս որք ՚ի նա խառնին :

ԺԵ. Աշխարհ՝ Առաջին և Երկրորդ կիլիկայք են, յելից կալով Լիկոնիայ եւ Սաւոնայ, յերի կապադոկացւոց յեզր ծովուն իւրեանց, եւ Սիսիկեան ծոցոյն : Լեառն ունի զՏաւրոս եւ գետս վեց, զԱռիմակդիս, զԿալիգոս, զԴամոս, զԿիւնդոս, զաւոճս, զՊիւսամոս. որոց մայրաքաղաքք են Տարսոն, եւ Անարզարա. ընդ որովք աշխարհք բազումք եւ բերդք. եւ երկու դրունք՝ Մալիս եւ Պատան, ելանելոյ յԱսորիս. եւ է ամենաբեր հանգոյն երկրին Յորդանանու :

ԺԶ. Աշխարհ կիպոս կղզի յելից կալով Պամփիլիական պեղագոսին, առ երի կիլիկոյ մինչեւ ցփիւնիկական պեղագոսն. եւ ունի լեառն զՈլիմբոս. եւ գետս չորս. երեք մասն երկայն եւ մի լայն : Լինի անդ լատան՝ ցող անկեալ դիտտով, կռեալ ՚ի վարիչս եւ ՚ի մորթս քոչից... ժողովեն ՚ի խունկ :

ԺԷ. Աշխարհ Երկրորդ Հայք, որ արդ կոչին Առաջին Հայք, յելից կալով կիլիկիոյ առ Տաւրոս լերամբ յերի Ամանոս լերին, որ բաժանէ ընդ նա եւ ընդ կոմագենի Ասորւոց մինչեւ ցեփրատ : Ունի եւ այլ լերինս. զիգոն եւ զԲասիլիկան եւ զԿոորմանդոն. եւ

1 Աշեցաւ և վերագոյն, ԺԱ. Թերևս միոյն կամէր զԱրեւսպոնտ նշանակել, այլ ոչ յարմարին դիրքն :

գետ զնոյն զՊիւսամիս եւ զՊառատիս եւ զԿաւկաւա եւ զԿառումնս
սոս, եւ գրունս երկու ելանելոյ Ասորոց ¹ :

[Առաջին Հայք յելից կալով Առաջին Կապաղովկիոյ առ երի
թ Հայոց. եւ սահմանի յելից Եփրատաւ. եւ լեառն ունի զԱռգէոս.
եւ գետ երեսուն, զԱլիս, եւ այլ մանունս :

Երրորդ Հայք են որ կան յարեւելից Կապաղովկիոյ, եւ երկայն
տարածի մինչեւ ցԵփրատ. եւ ունի այլ գետս երկու, եւ լերինս
բազումս մեծամեծս քանեւերկու :]

ԺԸ. Աշխարհ Ասիոյ՝ Սարմատացւոց հասարակն է. որ բար-
ժանի արեւելեան ծայրիւ Ռիպեսոյ լերամբ եւ Տանայիս գետով, եւ
Մեոտիս ծովակաւ՝ մտիքն յԵքսինոս Պոնտոս ծով. եւ անտի
նայն ծովեզերքն յելս կոյս, մինչեւ ցմուտ կուռաքի գետոյ՝ որ կոչի
Ազաւ, եւ անտի առ Կաւկասին լերինսն՝ առ վրօք եւ Աղուանիք,
մինչեւ ցկասրից ծովն, ՚ի մուտս Սըւանաս գետոյ. (Սըւանաս
գետ չլսի ուրեք) ² : Եւ ունի լերինս զՇանթայինն եւ զՉիականն,
որ արձակէ գետս հինգ ՚ի Միովիտ ծով. եւ կաւկաս արձակէ
գետս երկու՝ զՎալդանիս մինչեւ ցԿուաքս լեառն, որ սկսանի հան-
դէպ Կաւկասայ, եւ ձգէ զերկայնութիւն իւր ՚ի մուտս կոյս զհիւ-
սիսեաւ, մինչեւ ՚ի մէջ մտանէ ընդ Մէովտիս (եւ) ընդ Պոնտոս
ծով. որ արձակէ գետ մի ֆսելքոս անուն, որ մեկնէ ընդ ֆս-
փորսնն եւ ցրուն ³ սահմանն յորում քաղաքիկն Նիկոփիս : Որ ըստ
հիւսիսոյ են ազգ Թուրքաց եւ Բուլղարաց, ըստ անուանց գետոցդ-
կաչեցեալ, Կուփի Բուլղար, Գուչի Բուլկար, Ողխոնտոր Բլկար եկն,
Չգար Բուլկար. օտար այժմ ՚ի Պտղոմէականէն ⁴ են այս անուանք :
Եւ ՚ի Չիական լեառնէն փախեաւ որդին Խուղբադրայ : Եւ ընդ մէջ
Պուլղարաց եւ ծովուն Պոնտոսի բնակեն ազգք, Գարչք եւ Բուլթք
եւ Սւանք մինչեւ ցՊիսինուն (քաղաք) ծովեզերային Աւազով աշ-
խարհի, որ են Ափշիլք եւ Ափիազք, մինչեւ ցքաղաքն իւրեանց
ծովեզերային՝ Սեւաստուպալիք, եւ անգր եւս մինչեւ ցգետն որ

¹ Յորինակիս յայսմիկ պակասեն Ա եւ Գ Հայք, զոր յաւելումք յայլ օրինա-
կաց, յորս երկրքին եւս կարդին յետ Բ Հայոց :

² Այսպէս մուծեալ է ՚ի կարդին, զոր անշուշտ գրեալ էր ուրուք ՚ի լուս-
անցս :

³ Յօր. գի բուն :

⁴ Յօր. ՚ի պտղականէն :

կոչի Դուսիոն որ է վիշապ, որ հոսի յԱղուանաց, եւ բաժանի ընդ Ափխազս եւ ընդ Եզր աշխարհ: եւ ունի ազգազաւառս քաւառուն եւ վեց: Եւ ՚ի հիւսիսոյ՝ առ Անժանօթ երկրաւ բնակեն թագաւորական Սարմատի եւ Չիակերք: Իսկ առ մտիւքն Տանայիս գետոյ՝ բնակին Նախճամատեանք, եւ ազգ մի այլ որ են կղարջք: եւ ապա Սիւսակացիք, ապա Միգոսդեսէն գաւառն: եւ ապա յարեւելից կուսէ Շանթային լերանցն բնակեալ են Ամազունք, որք են կանայք պատերազմողք, մինչեւ ցգետն որ կոչի Իռա, որ երկակի բղխէ ՚ի հիւսիսոյ Անժանօթ երկրի, եւ միանան: եւ հասեալ մերձ Չիական լերանցն արձակէ վտակ մի ՚ի Տանայիս գետոյ որ ՚ի Միովիտ ծովակ իջանէ: եւ այլն գառնայ յարեւելս կոյս մինչեւ հանդէպ Շանթային լերանցն: եւ ապա գան այլ երկու գետք յարեւելից կուսէ ՚ի հիւսիսոյ լեռնէն որ կոչի Ռիմիկա, եւ առնեն գնա Եօթանառնավտակեան, զոր կոչեն Թուրքք Աթլ գետ: որոյ մէջն է կղզի, յոր մտեալ ամբանայ Բասլաց ազգն, ՚ի հզօր ազգէն Խազրաց եւ Բւշխաց, ճարակելոց յեղից եւ ՚ի մտից, եկելոց անդ ՚ի ձմերոց: եւ կոչեն Սեւ կղզի: զի յաղագս բազմութեանն ազգին Բասլաց՝ մարդոյ եւ անասնոյ անդ մտերոցն՝ սեւ երեւի: զոր Պտղոմէոս Գաւա կղզի կոչէ: Եւ վտակքն Աթլ գետոյ անցեալ (ընդ) կղզին դարձեալ միանան եւ մտանեն ՚ի կասրից ծովն, բաժանելով ընդ Սարմատիա եւ ընդ Սիլիւթիոյ աշխարհն: Որոյ ըստ մտից, ասէ Պտղոմէոս, զԱդոն եւ զԱղանդան եւ զՍոնդաս եւ զԳեռուա ազգս հոմանուն գետօք որ ՚ի կաւկասայ հոսի ՚ի ծով, մինչեւ ցԱղուանից սահմանն: Եւ են ՚ի Սարմատիոյ համարեալ, այսպէս, սկսեալ ՚ի մտից յելս կոյս. նախ ազգ Աղուանաց, Աշտիգոր որ ըստ հարաւոյ: համարնակ նոցա Խերուրք եւ Գութեաք եւ Արգուել եւ Մարդոյլ, եւ Թակոյր: եւ Ալանք են յետ Դիքորին, յԱրդող աշխարհի կաւկասին լերանցն: ուստի հոսի գետն Արմեայ, եւ գնալով ընդ հիւսիսի՝ ընդ դաշտ անբաւա, խառնի յԱթլ: եւ ՚ի նոյն լերինն՝ յետ Արդողեան ազգին բնակեն Դաջանք, Դուալք, Մըխոյք, Փուրքա, Մանարայ՝ յորում Ալանաց դուռն: եւ միւս գոռն որ ասի Քծեքեն, հոմանուն ազգի: եւ ապա Դուժք՝ եւ Խուժք եւ Խիստք մարդակերք: ապա Չղաւատք, ապա Գուգամակարք, ապա

Դուրձիք, ապա Իհղոք, ապա Լեկք, ապա Տապոտարանք, ապա
 Յաղուտականք, ապա Խենաւք, ապա Շիղոք¹, ապա Ճիղոք, ապա
 Փւիք: Եւ ապա Կաւկաս բաժանի յերկուս բազուկս, մինն գնայ
 դէպ ուղիցս կոյս, յորում Շրան եւ Խսրեան ազգ՝ մինչեւ ցԽորս-
 վէմ. եւ միւս բազուկն արձակէ նախ վտակ մի զԱրմ գետ, որ է
 դէպ ուղիղ՝ ի հիւսիսի՝ յԱթլ գետ, եւ ապա նոյն բազուկն գնայ
 զԵլիք հիւսիսոյ, յորում բնակեալ են Թաւասպարք, Հեճմա-
 աակք, Իժմախք, Փաօխք, Փուսիք, Փաքանակք, Բազանք, ուստի
 առնու պարիսպն երկայն՝ որ կոչի Ապղուտակաւաա, մինչեւ ցԱլղ-
 մինոն մերս²? եւ ցծով: Որոյ ըստ հիւսիսոյ՝ Մապութեան ազգն
 բնակեալ են, ՚ի վարդանեան դաշտին, մինչեւ ցկասրից ծովն, յոր
 բազուկն Կաւկասայ հայի, յորմէ անեալ է զպարիսպն Դարբան-
 դայ, այսինքն Կապ եւ դուռն՝ քաղաք պահակին ճորայ. աշտարակ
 ահագին՝ ՚ի ներքս ՚ի ծովուն կացուցեալ: Իսկ ՚ի հիւսիսոյ նորա՝
 Թագաւորութիւն Հոնաց հուպ ՚ի ծով. եւ ՚ի մտից նորա առ Կաւ-
 կասով վարաջան քաղաք նոցին Հոնաց եւ Չունդարս եւ Մարնդու:
 Եւ յարեւելից բնակեն Սաւիլք ցԹալղ գետ, որ մեկնէ ընդ Ասիա-
 կան Սարմատք եւ ընդ Սկիւթիա աշխարհք. որ են Ապախթարք,
 այսինքն Թուրքաստանք, եւ Խաքան Թագաւոր նոցա, եւ Խա-
 թունն՝ զշխոյ նոցա կին Խաքանայ:

ԺԹ. Աշխարհ Ասիոյ կողքիս է, որ է Եզր: յելից կալով Պոն-
 աոս ծովուն առ երի Սարմատիոյ ՚ի մտիցն Դուակոն գետոյ մինչեւ
 ցԿաւկաս լեռան եւ ցնորին բազուկ, որ բաժանէ ընդ նա եւ ընդ
 վիրս. եւ անտի սահմանի մասամբ ինչ Մեծ Հայոց մինչեւ ցԿապ-
 պադական Պոնաոս: Եւ բաժանեալ է յինքեան չորս աշխարհս
 փոքունս, ՚ի Մանիլ³, ՚ի յԼգուեւ, ՚ի Կի, որ է Առանձնակ Եզերայ,
 ՚ի Խաղ իւրում Փասիս գետ, առ հոմանուն քաղաքաւ, եւ ՚ի Ճա-
 նիւս որ են Խաղտիք, յորում գետ Մեզազու Պոտամիա: Ունի եւ
 այլ գետս. զԱկամսիս որ է Յոհ, որ գայ ՚ի Մեծ Հայոց: Ունի հինգ
 քաղաքս, Իանի, Կոտա, Ռոդիւպոլիս, Աթինա, Ռիզոն. եւ այլ

1 Յոր. Շիպք:

2 Յոր. ցԱլղմինսն մուրս:

3 Մանիլ ըստ այլ Օր. Մանսիդ, է Մնկուէլ. Յրգոնէ կամ Ըգոնէ՝ է Եզերք,
 Կի է Լազիկա:

բազում եմպոռիոնս այսինքն գեղարարաբար ծովեղերեայս , յորոց է Տրապիզոն :

Ի . Աշխարհ վիրք , յելից կալով Եգերայ , յերի Սարմատիոյ առ կաւկասով , մինչեւ ցԱղուանից սահման , եւ մինչեւ ցՀայոց սահմանն՝ առ Կուր գետովն :

Եւ գաւառք են այս , սկսեալ 'ի վահ գետոյ եւ 'ի հիւսիսոյ Տայոց . կլարք , զոր 'ի Հայոց հանեալ է , եւ Շաւշէթ . Արտահան գաւառ , զոր առեալ է 'ի Հայոց , ընդ որ անցանէ գետն հզօր կուր , որ 'ի Տայոց գալով , 'ի կող գաւառէ ընդ ստորոտս Զաւաթաց , իջանէ 'ի Սամցիտէ եւ գառնայ յարեւելս՝ անցանելով ընդ վերին աշխարհն վրաց , բաժանելով զգաւառսն , զԳոռոթիսիսեւ , զՏունիսիսեւ , որոյ 'ի գլուխն Դեկիցիտէ բերդ , եւ զՄանգլեացիոր , եւ զԲողնոփոր՝ մինչեւ ցՊարուար գաւառ , որ պատէ զՏփիսիս քաղաքաւ . բայց երեք փորակդ 'ի Հայոց հանեալ է : Իսկ ըստ հիւսիսոյ գետոյն մեծին կուրայ , հանդէպ թար գաւառի՝ Արդւէթու լեռունք , եւ 'ի նոյն կողմանէ դաշտին Դւան , եւ Աչէւէտիսիսեւ եւ Գորդիթիրիկոսիսեւ , մինչեւ ցՍացխումէթ , որ 'ի ստորոտս կովկասու . յորմէ հոսի լէխ գետ , եւ անցեալ 'ի հարաւ կոյս իջանէ 'ի կուր . եւ առ նովաւ Խառնիսիսեւ 'ի Տխրասձմայա , մինչեւ յԱրագգետ , որ հոսի 'ի կաւկասայ , եւ գնալով ընդ հարաւ ընդ Ախաւցիտէ բերդ , եւ անցանէ ընդ մէջ Մցիսիթայ քաղաքի եւ բլրոյ Սուրբ խաչին , իջանէ 'ի կուր , եւ բովանդակի 'ի վերին աշխարհ վրաց . յորմէ յառաջ խաղացեալ կուր՝ գայ 'ի Տփիսիս մայրաքաղաք վրաց . գնա թողլով Պարուարաւ , եւ զԵրոփոփոր եւ զԿողբոփոր եւ զԶորոփոր հոմանուն գետօք , մինչեւ ցՀնարակերտ քաղաք¹ , զորս 'ի Հայոց հանեալ է . որոց ըստ հարաւոյ լեռունադաշտքն Զաւաթաց բազում լճօք լի զանազան ձկամբք , եւ թռեղք եւ Տաշիր . որոց 'ի հարաւ Գանկարքա² . զամենդ 'ի Հայոց հանեալ է : Իսկ հանդէպ գոգա ըստ հիւսիսոյ կողմանէ կուրայ՝ գաւառք , Խէթ , Խերկ , Էրժւոյ , Թիանէթ , Երբէնոր :

ԻԱ . Աշխարհ Աղբանիա , այսինքն Աղուանք , յելից վրաց , յերի Սարմատիոյ առ կաւկասով , մինչեւ ցՀայոց սահմանաւ , առ կուր

¹ Յօր . ցՆարակերտ :

² Յօր . են կանգարք :

գետով, թէպէտ եւ աստի ցիւր զամենայն սահմանս հանեալ է 'ի Հայոց : Բայց մեք ասացուք զբուն աշխարհն Աղուանից որ ընդ մէջս է մեծի գետոյս կուրայ եւ կովկաս լերինն : Նախ առ վրօք, Եինի գաւառ առ Աղուան գետովն, եւ Քամբէճան առ կուրաւ. եւ ըստ հարաւոյ նորա բերօն վարազմանաւառ, հանդերձ կուգրաթ գեղաբաղաբաւ, եւ վայրքն անապատ մինչեւ ցիւր գետ. յորոյ յելից կողմանէ Գրւգաւ քաղաք, առ Աղուան գետով, եւ Բիխ գաւառ առ կաւկասաւ, եւ յելից նորա¹, Շաքէ, եւ Դէգառու գետ. առ որով հոմանուն գաւառ՝ առ Սանի գետով : Այս ամենայն հոսին 'ի կովկասայ, եւ խառնեալ 'ի յԱղուան գետ՝ անկանին 'ի կուր գետ. իսկ 'ի յելից կուսէ Քավազակ քաղաք Աղուանից մերձ 'ի կաւկաս. ընդ որոյ մէջ գեան Սէբոջ դէպ 'ի հարաւոյ ըստ փոքր (?) Հայոց :

ԻՅ. Ունին Մեծ Հայք շուրջ զիւրեւ գաւառս հնգետասան, որք են այսք :

Առաջին աշխարհ Բարձր Հայք, այսինքն կարնոյ քաղաք. երկրորդ աշխարհ՝ Զորրորդ Հայք. երրորդ՝ Աղձնիք առ Տիգրիս գետով. չորրորդ՝ Տարուբերան որ է Տարօն. հինգերորդ՝ Մողք որ առ Ատրեստանեաւ. վեցերորդ աշխարհ՝ կորճէք. եօթներորդ աշխարհ՝ Պարսկահայք, որ առ Ատրպատականիւք. ութերորդ աշխարհ՝ վասպուրական, որ ըստ մտից հիւսիսոյ նորա է. իններորդ աշխարհ Սիւնիք՝ որ առ Երասխաւ, ասաներորդ՝ Արձախ որ յերի նսրա կայ. մետասաներորդ աշխարհ՝ Փայտակարան քաղաքով որ առ Եզերքն կասրից, 'ի մուտս Երասխայ. երկուտասաներորդ աշխարհ՝ Ուտէացոց, որ առ Ալուանիւք եւ կուր գետով. երեքասաներորդ աշխարհ՝ Գուգարք՝ որ առ վրօք. չորեքտասաներորդ աշխարհ՝ Տայք, որ առ Եգերք. հնգետասաներորդ աշխարհ՝ Արարատ, 'ի մէջ նոցա :

Արդ ունի առաջին աշխարհ գաւառս ինն. Կարանաղի, Աղիւն, Մզուր, Եկեղեց, Մանանաղի, Դերջան, Սպեր, Շաղգամք, կարին. եւ բարձր ոչ միայն քան զՀայք, այլ եւ քան զամենայն երկիր. վասն որոյ կատար երկրի կոչեցին զնա, զի 'ի չորս կողմ աշխարհի շուր արձակէ. զի բլխէ չորս գեաս զօրեղս, զիփրատ՝

¹ Յօր. Յեյկնա Շաքէն :

յարեւմուտս, եւ զԵրասխ՝ յարեւելս, զԳայլ՝ ՚ի հարաւ, զԱկամսիս¹ որ է վահ ՚ի հիւսիս: Ունի լերինս մեծս երիս ունի երէս, եզջերու, այժ եւ քաղս, առն եւ արաթ, վիթ, եւ կըկիթ եւ խող. եւ ՚ի հաւուց ճարակաւորս, զորս² կաքաւ, զարաւշ, զանիդ, եւ զայլս. ունի եւ ջերմակս եւ աղտս եւ զամենայն պարարաութիւնս երկրի:

Բ. Աշխարհ Հայոց. Չորրորդ Հայք, որ է Եփեսոց կողմն, յերի բարձր Հայոց, Մելախնէ քաղաքաւ սահմանի ըստ մտից, եւ ըստ հարաւոյ՝ Միջագետովք, եւ ըստ ելից Տարօնով: Ունի գաւառս ութ. զԽորձայն՝ յելից հիւսիսոյ, ընդ որ իջանէ միւս Գայլ գետաւ կողորերդոյն. զՀաշտէնս, յորմէ բղիւնն ազրիւլք Տիգրիս գետոյ: Իսկ ՚ի մտից Խորձայնոյ է Պաղնատուն գաւառ, հանգէպ հոմանուն բերդով. եւ հանգէպ նորա ՚ի հարաւ՝ Բալախովիս գաւառ. եւ ՚ի մտից նոցա Կրօփք, եւ Անձիթ գաւառ՝ ՚ի հարաւ, յորում Եփովք եւ Հոռէ բերդ. եւ ՚ի մտից նոցա Դէգիկ գաւառ, յորում բերդք կանի եւ Քրիկ եւ Սոկ, որոց հանգէպ ՚ի հարաւ է Գուրէզ գաւառ, ընդ որս եկեալ Արածանի խառնի յեփրատ ՚ի քաղաքն Լուսաթառին, եւ երթալով զմտիւք՝ ելանէ ՚ի սահմանս Փոքր Հայոց, յելից Մելախնէ. եւ ապա խառնի ՚ի նա Կաւկաս, գալով ՚ի մտից կուսէ ՚ի լեռնէն որ կոչի Չիզոն վասիթէոն³, եւ նախ քան զանգանել նորա յեփրատ՝ խառնի ՚ի նա գետն Կառա մինան, որ գայ ՚ի Տորոս⁴ լեռնէ եւ ընկալեալ յեփրատ գետոյ ընդ հարաւ, հատանն զլեռան Տորոս. յորում տեղուջ գառնի ակն բիւրեղ. եւ ունի Չորրորդ Հայք Էրէս եւ հաւս, եւ ՚ի գազանաց զառիւծ:

Գ. Աշխարհ Աղձնիք յելից կայ Միջագետաց, եւ հիւսիսեալաւ Դիզաթով. ունի գաւառս տասն. զՆիսես⁵, զԱղձն, ընդ որոց մէջն իջանէ գետն Քալիլիթ, զոր Շիթմա կոչեն Տաճիկք, այս ինքն՝ արիւնարբու. յետ որոյ⁶ քաղ գաւառ, եւ ՚ի լերինն ունի

¹ Յօր. զԱստուսիս: Սա է գետն Հարօխ:

² Այսպէս յօր. Թերեւս յորս:

³ Ի վեր անդր կոչեաց Իզոն եւ Բասիլիկոն:

⁴ Յօր. Ի ստորս:

⁵ Այսպէս զրի փոխանակ Նիքիերտի:

⁶ Յօր. որ:

զիէթիկ, զՏատիկ, զԱզնուացճուր, զԷրխեթս, զՍալաճոր, զՍանա-
սուն. ունի երկաթ քաջ, եւ գղթոր եւ 'ի հաւուց' դեհուկ:

Դ. Աշխարհ՝ Տարուբերան, յելից Չորրորդ Հայոց. ունի գա-
ւառս վեշաասան. զթոյթ, զԱպակահունեաց ձոր, զՏարօն, յո-
րում գայ գեան Մեղ եւ անկանի յեփրաա. որ ըստ հիւսիսոյ՝ Աշ-
մունիք՝ առ Սրմանց լերամբ, որ կոչի Կատար երկրի. յորմէ յոյժ
բղխեն աղբիւրք. որոց ըստ հիւսիսի՝ Մարդաղի՝ առ Մեղեզուխ
լերամբ, մինչեւ ցնոյն Այծօսկունս որ բաժանէ ընդ Կարին եւ
ընդ նա. յորում գտանի սալակ եւ ձիղկ եւ նաւթ ս'ււ եւ սպի-
տակ. յորոյ յելից բխէ Մուրց գետ, գնալով ընդ հիւսիսի՝ իջանէ
'ի Բասեն գաւառ, եւ խառնի յերասխ, եւ գետացուցանէ զնա:
Յելից Մարդաղոյ է Գաստովոր¹ գաւառ. եւ նորա յելից Տուարա-
ժատափ. նորա յելից Դաշառ. եւ 'ի հարաւոյ նոցա Հարք եւ Վաժ-
նունիք², մինչեւ ցԱրածանի, որ իջանէ յԱպահունեաց. որոց 'ի
հարաւոյ՝ Սարակ 'ի Բզնունեաց գաւառի, 'ի Նեխ³ Մասեաց սկը-
սանելով պատէ զարեւմտեայ եզր հոմանուն ծովուն, մինչեւ
ցբերգն Բաղէշ, եւ անդր եւս 'ի հարաւ կոյս ցերէվարդ⁴ գաւա-
ռի սահման: Եւ Բզնունիք ունի յիւր հոմանուն ծովէն կղզիս երեք.
զԱրձկէոյն, զԳիպանին. եւ զՏորեանն. որոց ըստ հարաւոյ 'ի մէջ
լերինն Տորափ եւ ծովու՝ գաւառ երէվարք, յորում լին ինչ՝ որ
կոչի Եղիզի, յուրից. զի 'ի վարելն յակօսն ջուր ըմպէ եղն, եւ սեր-
մանեալն քառասուն աւրն հասանէ, եւ բերէ ընդ միոյ՝ յիսուն:
Եւ ծոփն Բզնունեաց յերկայնն հարիւր մղոն է, եւ լայնն վաթսուն:
Որոյ ըստ հիւսիսոյ Աղիտովիտ գաւառ. եւ զմախք նորա Ապահու-
նիք. ընդ որոյ մէջն անցանէ Արածանի յեզրն Բզնունեաց: Գտա-
նի պտակ, եւ կաստաննոն որ է մաշկամիրդ⁵, եւ մեզր անոյշ քան
զամենայն երկրի եւ երկաթ: Ասեն թէ նհանգ կայ յԱրածանի,
որպէս յեփրաա, զոր հաւաստի գիտեմք, կենդանի քարքաշամ
զուգեալ, զարիւնն ծծեալ եւ թողեալ, զոր ոմանք ասեն թէ գա-

1 Ըստ այլ Որ. Դասնաւորք:

2 Վարածնունիք ըստ այլոց:

3 Այսպէս յՈր. Մասիքդ այդ Սիփան լեռուն է, որոյ մակղիւր մի թուի
Ննիդ:

4 Երեւարք որպէս 'ի ստորեւդ եւ ըստ այլոց:

5 Յօր. Մաշտամիրք:

զան է եւ չէ գեւ, այլ դազան զոր Յոհան վասն դատերն Հերո-
գիազայ ասէ թէ քան զնհանգան ծովայինս արիւնարբու էր :

Ե . Աշխարհ Մոկք, յեկից կան Աղճնեաց, 'ի լերինն Տորոս :
Ունի գաւառս ինն, զիշայր, (զմիւս իշայր), զիշուց գաւառն, զԱռ-
վնէից ձոր, զվիջաց ¹, զԱռանձնական Մոկայ գաւառն, յորում
գետն Որբ, զԱրքայից գաւառ, զԱրգովտեաց ուլիս, Զերմաձոր,
յորում գետն Մերմ : Ունի 'ի մրգաց զարշատ եւ մանրագոր . եւ
'ի գազանաց՝ ինձ գեղեցկախայտ :

Զ . Կորճէք յեկից կան Մոկայ : Ունի գաւառս մեաստան ²,
զկորդուս, յորում թման՝ առ Ատրեստանեաւ . զկորդիս վերի,
զկորդի Միջի, զկորդիս Ներքի, զԱյաւանս, զԱյգառս, զՈթողա-
նքս, զՈրիտանս, զՍարասյոնիս, զՃահուկ, զՓոքր Աղբակք : Ունի
զառիկ, եւ 'ի պտղոց շահգանակ, այսինքն գանգար փշոյ սերմն :

Է . Պարսկահայք յեկից կորճէից, եւ ցազխատարար (?)
մտանէ ընդ մէջ Ատրապատկանի, եւ լերինն Տաւրոսի այնր կող-
ման որ կոչի կոհի-Նիհորական, մինչեւ ցերասխ գետ : Ունի գա-
ւառս ինն՝ զԱյլի, որ կոչի կուռիճան, զՄարի գաւառ, զԹրաբի
գաւառ, զԱրիսի որ է Ուլէա, զԱռնա, Տամբէթ, Զարէհւան,
զԶարաւանդ, զՀեր : Ունի յերէոց զցիւռ եւ զայծեամն :

Ը . Վասպուրական 'ի մտից Պարսկահայոց, եւ առ երի կոր-
ճէից . ունի գաւառս երեսունեւհինգ . զԻշտունիս՝ որ է ընդ Մո-
կայ եւ ծովուն Բզնունեաց, յորում կղզիք երկու, Ախթամար եւ
Արտի եւ ցամաքակղզին Մանգկերա, եւ Տոսպ յեկից Բզնունեաց .
զԲոգոնիս, զԱրճիշահայկա, զԴառնի մինչեւ ցգաւառն կողովիս՝
որ յտինն Ազատ Մասեաց . զԱրբերան՝ յեկից ծովուն Բզնունեաց,
յորում կղզիք Զքատան եւ Լիմն, ցամաքակղզին Ամիկ, եւ Առես-
տովան ³, ուստի ելանէ ձուկն . եւ յեկից դոցա Բուժունի, զԱնձովա-
ցիս, զՏրպատունիս, զԻրուանգունիս, զԱնոյ-ոտն, զՄարգաստան,
զԱրտաղ մինչ 'ի կողովիս : եւ յեկից դոցա զԱկէ, զԱզրակ մեծ,
զԱնձահիձոր, զԹոնրաւան ⁴, զՃաշուտ ⁵ մինչեւ ցերասխ, զԵրրկ-

¹ Միջս ըստ այլոց :

² Յօր. Տաւն :

³ Այն է Առեստ աւան :

⁴ Այլք Թոսնուան :

⁵ Այլ Ար. Ճաշաշուտ :

ճունիս , զվժնունիս , զՊալունիս , զԳոկան , զԱղանդոստ¹ , զՊաս-
պարունիս , զԱրտաշեզան , զԱրտուանան , զԲագան , զԳաւեթան ,
զԳազրիկանս , զՏագրեանս , զվժնունիս , զՆախճաւան , յորում
հոմանուն քաղաք :

Թ . Աշխարհ Սիւնիք , ընդ մէջ կալով Երասխայ եւ Արձախայ ,
յելից Այրարատոյ . ունի գաւառս Երկոտասան . զԵրնջակ , զՃա-
հուկ , զվայոցձոր² , զԳեղարբունի՝ հոմանուն ծովովն , զՍոսթս ,
զԱղահէն , զԾղուկն , զՀաբանդ , զԲաղս , զԶորայ , զԱրեւիս , զԿո-
սական մինչեւ ցՆախորդեան քաղաք , անցնիւր հոմանուն գետովք ,
եւ Աղաւնոյ գետ : Լինի մուրտ եւ Երեբի³ եւ նուռն աղնիւ :

Ժ . Արցախ յեբի կալով Սիւնեաց . ունի գաւառս Երկոտա-
սան . զՄիւսն Հաբանդ , զվակունիս , զԲերձոր , զՄեծիրանս ,
Մեծկուանս , զՀարճղաւնս , զՄուխանս , զՊիանս , զՊաժկանս ,
զՍիւականիս , զԿոտակ , զՔուստիփառէնս , զԿոխտ , յորում լինի
քարախունկ . զայս ամենայն Աղուանք ունին հանեալ ՚ի Հայոց⁴ :

[ԺԱ . Փայտակարան յելից կայ Ուտիոյ առ Երասխաւ . գա-
ւառս ունի Երկոտասան , զոր այժմ Ատրպատական ունի . Հրա-
քոտաքերոժ , վարդանակերտ , Եւթնփորակեան բագինք , Ռոտիբա-
ղա , Բաղանուտ , Առոսպիժան , Հանի , Աթլի , Բագաւան , Սպան-
դարանպերոժ , Որմզդպերոժ , Ալեւան : Լինի ՚ի նմա բամբակ ան-
բաւ , եւ գարի ինքնաբոյս :

ԺԲ . Ուտի առ մտից կայ Երասխայ ընդ մէջ Արցախայ եւ
Կուր գետոյ . ունի գաւառս զոր Աղուանք ունին՝ եւթն . Արանուտ ,
Տուի , Ռոտպաղեան , Աղուէ , Տուչքատակ , Գարգման , Շիկաչէն ,
Ուտի առանձնակ՝ յորում Պարտաւ քաղաք : Լինի ՚ի նմա ձիթե-
նի , վարընկենի , եւ ՚ի հաւուց՝ կատակ :

ԺԳ . Աշխարհ Այրարատ ՚ի մէջ կալով նախասացեալ աշխար-
հացդ , ունի գաւառս վեչտասան , ըստ Բարձր Հայոց , զԲագսեն ,
ընդ որ անցանէ Երասխ՝ գետացեալ ՚ի Մուրցամօր գետոյ , որ բա-
ժանէ զԳարեղեանս ՚ի հարաւ , եւ զԱրեղեանս եւ զՀաւունիս՝ ՚ի

1 Այլք Սղուանդոտ , Պասսպարունիք... Գարիբեան... վարածնունիք :

2 Յօր . Մայրոձոր :

3 Գեղեբի ըստ այլոց , զոր հին Բժշկարան ասէ լինել Գիւմ :

4 Պակասէին յՕրինակիս Փայտակարան եւ Ուտի աշխարհք , զորս մուծաք
ըստ այլ օրինակաց եւ վուղ տպագրելոց :

հիւսիսի, գնալով ընդ մէջ Արշարունեաց . որոց Բագրեւանդ եւ Մաղկունի¹ 'ի հարաւոյ, եւ վանանդ եւ Շիրակ 'ի հիւսիսի . յորոց եկեալ գետն Ախուրէն՝ հանգերձ Մեծագետովն, անցանելով յեկից կուսէ Մաւրիկոպաւսի, այսինքն Շիրակաշատ աւանի եւ Մրենոյ եւ Երուանդաշատ քաղաքի, իջանէ յԵրասխ : Եւ Արածանի զսկիզբն ունի 'ի Մաղկոտնէ, 'ի տեղոյն որ կոչի Ոսկիք, եւ գնալով ընդ հիւսիսի պատելով զՆպատական լերամբն՝ առ Բագւան գեղոյն, խառնի 'ի Բագրեւան գետ : Եւ Երասխ թողլով զԱրմաւիր քաղաք 'ի հիւսիսի եւ զԱրագածոտն, յորմէ բղխեն ազրիւրք Մեծամօր գետոյ, եւ զինքն զԱրագած : Եւ է ըստ եկից նիգ, յորմէ բղխեն ազրիւրք Քարսախ գետոյ . զինքն իսկ լեռնադադաթ Մասիս՝ 'ի հարաւ թողու Երասխ . յորոյ թիկանց տարածեալ կոչովիտ գաւառ . եւ անցանէ Երասխ յեկից կուսէ վազարչապատ քաղաքի . յորում մայր եկեղեցեաց կաթողիկէ, եւ մարտիրոսուհեացն մատրուներն . յորոց յեկից բղխեն ազրիւրք Ասպահեն գետոյ որ է Խօզմօր², եւ խառնի 'ի Մեծամօր . եւ ապա յեկից նորա գետն Ազատ, եւ արդարեւ ազատ . որոյ ակունքն բխեն 'ի Գեօղ լեռնէ, 'ի Սախուրակ տեղոյ, որ իջանելով ընդ Դուին, ազրուցանէ զամենայն Ոստանն Հայոց, եւ անցեալ ընդ հարաւ անկանի յԵրասխ . յորոց 'ի մէջ շինեալ է Արտաշատ քաղաք, ուր յառաջին ժամանակն խառնուրդք Մեծամօրի . իսկ այժմն փոխեալ ըզգնացան Մեծամօրայ՝ խառնի 'ի մաից կուսէ : իսկ յեկից կուսէ Դունայ են գաւառք Ուրծաձոր եւ Արածոյ կողմն, ընդ մէջ կալով վայոց Չորոյ եւ Շարուր գաշաի, ընդ որ հոսի գետն Արածոնկն, առ Մարունայ քաղաքով, անցանելով 'ի հարաւ՝ խառնի յԵրասխ : Լինի որդն սիզաբերեալ³ յարմատոյ՝ առ 'ի զարդ կարմրութեան . ժ. Գ. Գուգարք 'ի մաից Ուտիացոց . ունի գաւառս ինն . զՉորոփոր, զԿողբափոր, զՄորափոր, զՏաչիլ, զԹաւզս, զԿանկարս, զՉովախս վերի⁴, զԱրտահան, զԿարարիս : Լինի անաղութ, եւ հա-

1 Ար է Մաղկոտն :

2 Գետս այս երկանուն ոչ միայն ոչ յիշի այլուր, այլ եւ չերեւի իսկ արդ, բայց եթէ աննշան վտակ մի իցէ Մեծամօրի :

3 Յօր. Սիզաբարայ :

4 Յօր. Չովախս վերի :

ճար ծառ եւ սորովիլ եւ տօսախ : Ունին արդ Վիրք հանեալ 'ի Հայոց :

ԺԵ . Տայք ունի գաւառս ութ . զկող' յելից կուսէ , յորմէ բխեն աղբիւրք գետոյն կուրայ 'ի գեղջէն որ ասի կրի-ակունք . եւ 'ի մուտս կոյս ըստ երկայնանիստ գաւառին գնայ եւ դառնայ առ հիւսիւտի , ընդ Արտահան , իջանէ ընդ Սամցխէ , եւ ապա դառնայ յելս՝ մինչ 'ի կաղբից ծոփն . իսկ ըստ մտից կոյսայ՝ Բերդացիոր , Պարտիզացիոր , Ճակատք՝ յելս , եւ ըստ հարաւոյ՝ Բուխա եւ Ազորդացիոր , իւրեանց գետակօք , ոլք յիրար անկեալ ի ջանեն 'ի Յոհ . որոց ըստ մտից Արսեաց-փոր առ Պարխար լերամբն , ընդ որ իջանէ Յոհ , գալով՝ 'ի Սպերայ , անցանէ առ Թուխարս բերդով 'ի Կլարճս , և անտի յեզր , ընդ Նիգալ , ընդ Մրուզ եւ ընդ Մրիա գաւառս՝ 'ի Պոնտոս ծով , զոր Եգերացիք կոչեն Ակամիա , եւ Խաղտիք կակամար : Լինի 'ի նմա Թուզ , նուռն Թթու : , աղտոր , սորովիլ , պալախսունկ եւ նշոյ :

ԻԳ . Յաղագս Ասորոց : Աշխարհ ընդհանուր Ասիոյ՝ Ասորիք , յելից կալով իւրեանց ծովուն հոմանուն պելագոսին . առեալ 'ի Սիսունէ՝ քաղաքէ եւ կիլիկեայ դրանցն՝ մինչեւ ցթուասիա գետամտունս , զոր կոչեն եւ Քուսէաս , եւ անտի ցիպպոս լեառն ըստ հարաւոյ . եւ սահմանի Հրէաստանիւ եւ մասամբ ինչ առ Ապառատ Արարիա մինչեւ ցԱնապատն Արարիա , մինչեւ ցկրկնուածն Եփրատայ՝ յարեւելս կոյս , հանդէպ Թասիսակ քաղաքի . եւ գետովն 'ի վեր մինչեւ ցԱմանուս լեառն , որ բաժանէ ըստ հիւսիսոյ զկիլիկիա եւ զկապադոկիա , այսինքն Խորր Հայս՝ յԱսորոց , 'ի կոմագէնէ աշխարհէ փոքուէ : Քանզի ունին Ասորիք փոքր աշխարհս ինն . զգրեալդ՝ յորում քաղաք Շամուշատ եւ զԿիւսիստիկի , յորում քաղաք Հերոպոլիս՝ որ է Մարուկ . եւ Բեռիա՝ որ է Խաղազ . Լիկիդիդի՝ յորում քաղաք Քալկիսա , որ է Նկորիա . եւ Աւագն Անտիոք իւր զատուցեալ աշխարհաւն , որ կոչի Սելեւկիա՝ . զԱպամիս , յորում քաղաք Ա-

1 Յօր . Գոգով :

2 Որ է Խասսս մերձ յԱղեքսանդրեդդա 'ի կիլիկեան ծովածոցի :

3 Յօր . զԳրեւոյ . այլ Թուի համառօտեալ զԳրեւոյ , ակնարկելով 'ի նախադրեալն կոմագենի , որոյ արդարեւ քաղաք գլխաւոր էր Շամուշատ :

4 Քալկիդիդի պիտի :

5 Յօր . Սելկրա :

պամիա , եւ Եպիփանիա՝ որ է Հեմաթ եւ Եմաժա , եւ այլք . զկասիոտի՝ յորում Առատող կղզի . զԿիւլիսիւռիա՝ յորում Գամասկոս քաղաք . զԲաղանա ըստ անապատի . զՊալմիրունի՝ , յորում է Հաւարին քաղաք ըստ Անապատ Արաբիոյ , եւ զԲայրանիտիս ըստ Եփրատայ : Ունին լերինս զՖիեռա , զԿասիմոն , զԼիբանանոս , զԱնդոլիբանանոս՝ որ է Սանիր , զԱլամոս , զԿարմեղոս . եւ գետս անուանիս , զՈւէնտիս , որ բղխէ 'ի Լիբանանէ , անցանելով առ Եպիփանով մտանէ 'ի ծով՝ հուպ յԱւագն Անտիոք . եւ Ելեւթոս , որ ասի Աղատ գետ . եւ նա ելանէ 'ի Լիբանանէ , եւ մտանէ 'ի ծով մերձ յԱնդանդոն քաղաք . եւ Ադոնիս , որ եւ նա ելանէ 'ի Լիբանանէ , եւ բաժանէ ընդ մէջ Բիրզոս եւ Բիւռիտոս քաղաքաց , եւ Իջանէ 'ի ծով . եւ Յորդանան որ ելեալ 'ի Պանիադայ՝ մտանէ 'ի Գալիլիացւոց ծովն . եւ (անտի) եւս ելեալ երթայ մտանէ յԱփաղատիտէս ծով : Ունի եւ այլ գետս եւ լերինս , որպէս զԳամասկոսին , զԲանաս գետ՝ որ անցանէ ընդ մէջ քաղաքին , եւ զԲառադա՝ որ յարեւելից կուսէ անցանէ , զոր աստուածային գիրն Բանա եւ Փարփարա կոչէ . եւ որպէս գետակն որ բղխէ 'ի Ռափնոս Անտիոքացոց , զորմէ կաստաղայ առասպելքն յօդեն :

ԻԴ . Աշխարհ Ասիոյ՝ է Հրէաստան , յելից կալով Փիւնիկական պեղագոսին , առեալ յարտահանութեանցն Թուէաս գետոյ՝ որ առ Կեսարիա Պաղեստինեայ , մինչեւ ցԳաղացւոց նաւահանգիստն . եւ սահմանի մասամբ ինչ Եգիպտոսի՝ 'ի մտից , իսկ 'ի հարաւոյ եւ յելից՝ Ապառաժիւ , եւ 'ի հիւսիսոյ՝ Ասորւովք : Ունի աշխարհս երեք , զԳալիլիա , զՍամարիա , զԻդումիաս , եւ լիճ՝ զՏիրեբրական ծովակն եւ զԱփաղատիտէս որ է Մեռեալ ծովն , եւ գետ զՅորդանան . յերկայնն է մասն երեք , եւ 'ի լայնն՝ երկու : Ունի մայրաքաղաք զսուրբն Երուսաղէմ , որ խաչածեւ ունի 'ի չորից կողմանց զտիեզերս , եւ ինքն 'ի մէջ նոցա խորհրդովն իւրով սրբէ զամենեւեան զհաւատացեալն :

ԻԵ . Աշխարհ Ասիոյ՝ Ապառաժն Արաբիա , յելից Եգիպտոսի եւ 'ի նորին ծոցոյ , որ է Քաջաց քաղաք ասացեալ , յարեւմտեայ ճեղ կարմիր ծովուն , ընդ որ անց իսրայէլ : Եւ սահմանի 'ի հարաւոյ՝ Երջանիկն Արաբիաւ , յարեւելից՝ Անապատ Արաբեաւ , 'ի հիւ-

1 Յօր . Պալմիրունի :

սխտոյ՝ Ասորոք եւ Հրէաստանիւ, յերի կալով նոցա: Ունի փոքր աշխարհս հինգ. առ Եգիպտոսիւ՝ զՏաճկաստան, եւ զՄոնղոլիոս ծոց առ Կարմիր ծովովն, եւ զՓամանիտէ՝ յորում փառան աւան, զոր կարծեմ՝ ՚ի Տաճկաց Մաքա կոչել. որոյ կշիռ սկսանի լեառն որ կոչի Մելանա, եւ ձգէ զերկայնութիւնն ՚ի հիւսիսի սակաւ ինչ զելիւք: Յետ որոյ Եղանիտէ, եւ կայ առ լեառնադաշտաւն: Երջանիկն Արարիա ունի զԹաթենոն դեա, աղբիւր եւ ոչ մի. եւ է վեց մասն երկայն, եւ երկու լայն:

ԻՉ. Աշխարհ Միջագետք՝ յելից Ասորոց, յերի մեծ Հայոց. սահմանի նովաւ ըստ հիւսիսոյ, Բաբելոնիւն եւ Անապատաւն Արաբեաւ: Ունի լերինս երկու, ասէ Պտղոմէոս, զմինն կոչէ Սեգառոս¹, զոր ոչ գիտեմ ո՞վ է. եւ զմիւսն կոչէ Մասիոն, յորմէ ասէ երկու գետս բղխեալ, զմիւսն կոչէ Քարառոն, զոր կարծեմ խաբոր լինել. բայց սա ոչ ՚ի լեռնէ այլ ՚ի դաշտէ բխէ, հուպ յՌաշտինա² քաղաք, որ անկանին յեփրատ. եւ ՚ի հոմանուն լեառնէ բխէ Թրթար, եւ դնայ դէպ ուղիղ յարեւելս, եւ միանայ յեփրատ: Զայս երկու գետս գիտեմ Միջագետաց Ասորոց. եւ լերինս երկու զԴոհի-Շնգար, եւ զմիւս լեառն երկայն՝ յորում Մարդէ բերդ, եւ Տուռապղին³ գաւառ եւ Բզարդէ. եւ երկու այլ փոքունք լերինք, մի Ամաղ, քաղաք իւր կոչի Ազիսուն. եւ միւս լեառն կոչի Բեմադա: Եւ Եփրատ բաժանէ ՚ի Միջագետաց զԱսորիս, եւ զԱնապատն Արաբիա եւ զԲաբելոնացոց աշխարհ: Եւ Տիգրիս երթալով ընդ հարաւ՝ պատահէ լերինն, եւ ՚ի հարաւոյ⁴ ՚ի դառնալ յարեւելս կոյս՝ բաժանել ՚ի Միջագետաց, թողու զհիւսիսեալ զԱղձնիս Հայոց, որ է Արձն, յորում քաղաք կուտեմնաւն, որ է Քրղմար, եւ Քիչ եւ Շուկառարա. եւ ամենայն քամի լերանց Հայոց ՚ի Դիլաթ իջանէ. նախ Քաղիրթ, որ բղխէ ՚ի լերանց Սալնայ եւ Սանասնոյ, եւ իջեալ կտրէ յիրերաց զՆփրկերա եւ զՔղիմար, որով բաժանեցան Հոռովք եւ Պարսիկք, եւ կոչի այժմ Շիթիթմա,

¹ Ոչ Սեգառոս՝ այլ Սիկգարաս կոչէ Պտղոմէոս, եւ ցարդ եւս Սիկգար առ նուամբ ծանօթ է լեառնդ եւ համանուն վիճակ, եւ նոյն որ ՚ի ստորեւ կրնի-Շնգար գրի:

² Յօր. Հաստիկու:

³ Յօր. Տուռապղին:

⁴ Յօր. եւ հարաւ որ:

որ է արիւնարբու : Եւ Դիլաթ երթայ ընդ նինուէ . եւ պատահէ նախ քաղաքիկ մի՝ որ կոչի Բղաթ , որ կոչի Թուք , զի անդ ասեն թքանել զՅունան : Եւ է երկու աշխարհ ընդ մէջ Դիլաթայ եւ Եփրատայ նորաչէն 'ի Պարսից , կաւատ եւ կաշար : Եւ է Միջագետք ութ մասն երկայն , եւ երեք լայն :

ԻԷ . Աշխարհ Բարիլացոցն յերի Միջագետց առ Դիլաթաւ , մինչեւ ցՊարսկային ծոցն , սահմանի յարեւելից Խուժատանաք . իսկ 'ի հիւսիսոյ եւ յարեւմտից Եփրատով եւ մասամբ ինչ Անապատ Արարեաւ : Ունի փոքր աշխարհ՝ զԱւառինտիա եւ զԱմառդոկէ եւ զՈտտոփէ եւ զՔաղդեայ , որպէս Պտղոմէոսն ասէ : Ունի գետ զԵփրատու վտակս տասն զօրաւորս , յորոց եւ այլք յուրմբաժանին , յարբուցումն երկրին 'ի սպառ . բայց 'ի չորից վտակաց , որք ուժով մնացեալ , երեքն անդանին 'ի Դիլաթ , եւ մին 'ի լիճ նորին , որք կոչին՝ մինն Սոր , միւսն Սորիտ . միւսն ընդ մէջ Բարեշունի անցանէ , եւ միւսն ասի Քուլթայիր . որք յիրեարս եկեալ անցանեն յելից Ակաղաղի բնակեալ բանակի Տաճկաց : Բայց կարծեմ զայս վտակ , որ այժմ Քուլթայս անուանի , սա կոչել Աբիլթենայ՝ Արմակաղէս . քանզի « Աւեալ , ասէ , զիշխանութիւն Նաբուգոդոնոսոր , զԲարեշուն պարսպէ երեքկին պատուարով հնգեաւասան օր , եւ զգետն Արմակաղէս յԱրածանոյ հանեալ տանէր , եւ զջրհորն բարձրաւանդակին որ առ Սիպարացոց քաղաքին՝ շուրջ փորեաց քառասուն հրասախ , եւ խորութիւն քսան զիրկ , եւ զրունս եզ որք բանայցեն , եւ զբնաւ զաչտ ոռոգեսցեն , եւ անուանս կոչեաց զրանցն Եզեստոզնոմոնասս ¹ , որպէս թէ կամս ինչ ունիցին » : Եւ է Բարեշունի աշխարհ երկայն եօթն մասն , եւ երեք լայն . գտանի 'ի սահմանս նորա ակն սարգիոն , լինի անդ եւ քոռսելիթիա , որ է ոսկէքարն : Որ ասեն հիացման արժանի է բան , եթէ ամենայն զիշերատուի երկիցս բարձրանայ ջուր 'ի ծոցոյն Պարսկաց :

ԻԸ . Աշխարհ Ասիոյ է Արարիա Եւզեմոն ² , որ է երջանիկ . յերի կալով Անապատ եւ Ապառաժ Արարիոյ , մտեալ 'ի մէջ խորչիցն կարմիր ծովուն , իբրեւ ցամաքակղզի . սահմանի 'ի մտից Արարացոց ծովուն , առ երկճղից մինչեւ ցնեկուց նորա . իսկ 'ի հարաւոյ 'ի Պաղինդիոս ծայրէ մինչեւ ցվարազ ծայր . եւ ունի մինչ

¹ Ըստ յոյն բառից :

² Յօր . Եդեմոն :

չեւ ցնեղուցն կրմանայ¹, որ է ելք Պարսային ձոցոյն, սահմանի յեւրոսէ, եւ նովիմբ ծովեղերրն սահմանի ըստ հլուսոյ, մինչեւ ցնոյն Անապատն Արարիա . յորում բնակեն ազգագաւառք յիսուն եւ չորս . յորոց մինն է Սաբաացոց ազգն . Նիկիփառ, եւ Միւռփ, տին՝ որ է Խնգարեր երկիրն եւ Չմուսարեր երկիրն . եւ միւսն է ազգ Չկնակեր, եւ մի վրանաւորք : Ունի լերինս տասն, յորոց մինն կլիմաքս, որ է Սանդուղք, եւ մինն կնդրկի լեւան : Գետս ունի չորս . եւ աղբիւր մի, յոր աղբիւր դիքն երգնուին վասն անչափ ցրտութեան, Ստեղոս անուն : Ունի կղզի մի, երկայնութեամբ մղոնս երկուհարիւր քառասուն, եւ լայնութեամբ քառասուն, որ կոչի Գիոսկոսիդոն . եւ այլ եւս կղզիս մանունս երեսուն եւ ինն . յորոց մին կոչի Գազանաց կրայից : Իսկ ըստ յելից կուսէ Սարէլիտեան ծոցին՝ կղզիք ութ : Եւ ունի զսահմանս իւր ընդ ծով եւ ընդ ցամաք յերկայնութիւն մասունս քսանութ, իսկ ՚ի լայնութիւն մասունս քսան եւ մի . եւ է ըստ հարաւային ծայրի նորա Անծանօթ երկիր, եւ Բարբառիկոն պեղագոսն . եւ է երկիր ամենաբեր ոսկւոյ եւ ականց, արծաթոյ եւ մարգարտի, ուստի եկն տիկինն առ Սողոմոն բերելով փայտս անտաշս, անփուտս, քաջահնչողս, եւ որ ինչ ամենայն երկրի պատուականք են, ՚ի ձեռն նաւուց որ անդր երթան, գտանի . ՚ի ճենաց գտանի կարծոյ ընդ ծովն Հնդկաց եւ Պարսից նոյնպէս : Արդ ամենայն բարեաց ընդ ունիչ է նա, եւ յամենայն քնասակարաց ազատ, ՚ի թշնամեաց եւ ՚ի գազանաց, ծովուն շրջապատութեամբ ամրացեալ : Բայց ասեմ թէ ըստ դիպուածոյ անցանէ անդ պասկուճ հաւ, որում ոչ հաւատացար, եւ բնակիչք աշխարհին երեք կերպս դոյնա ունին, ոմանք քաջասելք են, եւ ոմանք կիսասելք, որոց ազգ որ կոչի Ասկիաէ՝ որ է կրօնաւորք, եւ ոմանք սպիտակք սակաւ ինչ զատեալք ՚ի մերոյս : Անոյչ եղք խառնուածոյք որ լինին անդ . խաղամի, որ է մշկեղ . երկու՝ ջարրիկ . երեք՝ մաղաղ . չորս՝ խաշուկ, որ է քրքմեղ . հինգ՝ քեզի . վեց՝ հունաղհունար . եօթն՝ խատար եփածոյ հոռոմ ձիթով . ութ՝ բուխտակ . ինն՝ նարդին, ՚ի նարդոստաքոնէ եփածոյ . տասն՝ յասմիկ, անուցեալ ՚ի յասմիկ ծաղկէ . մետասան՝ նրան իւղ անուցեալ ՚ի նրան ծաղկէ . երկոտասան՝ մարդիգոչ :

¹ Յոր . կրմանայ :

ԻԹ . Աշխարհ Պարսից : Պարսից աշխարհ ընդ չորս բաժանի այսպէս . Գուստի¹ Խորասան , որ է կողմ արեւմտեայ , յորում աշխարհք ինն . Մայմասպտան , Միհրանքատակ , Քարշկար , Պարմական , Երան , Սանքար-Կաւատ , Նոտարայ , Շիրական , Մայձինըստեհ :

Գուստի Նմուշ , որ է կողմն միջօրեայ որ է հարաւ , յորում աշխարհ իննեւտանն . Պար , Խուժաստան , Ասպահան , Միեղն , հագար , Անատրշիր , Կուրման , Տուրան , Մագււիան , Սնդասրման , Սպետ , վաշտ , Սակաստան , Չապլաստան , Գեթ , կղզի գոլով ծովուն . Մէշմակհիկ , եւ սա կղզի է . Մասպուն , Խուժիհրատան , Սպահլ , ՚ի Հնդկաց հանեալ , Դերուհըլ՝ նոյնպէս ՚ի Հնդկաց հանեալ :

Գուստի Խորասան , որ է կողմ արեւելից . յորում է աշխարհ քսան եւ վեց , ոյսինքն զոր ասեմ . Ահմադան , Կոշմ , վարկան , Ապրշահր , Մրվ , Մուտ , Հրա , Կատաշան , Նասի , Միանակարժին , Տաղկան , Գողկան , Անդապդ , վեպտ , Հրու , Մագամբ , Պարող , Նահրճիր , Դղինաղակ , վարճան , Մաշան , Գճակատան , Բակլիբամիկ , Դրմատավարիման , Կանչէր , Իբամիկան , Գողբոն :

Գուստի Կասպիոհ² , որ է կողմն կաւկասու լեւանց , յորում են աշխարհ երեքտասան . Ատրապատական , Արմն (որ է) Հայք , վարճան՝ որ է վիլք , Ռան՝ որ է Աղուանք , Բալասական , Սիսական . Առէ , Գեղան , Շանճան , Դլմուհք , Դմբաւանդ³ , Տապրըստան⁴ , Ռւան , Ամլ , զոր պատմել առաջի կայ մեզ :

Լ . Աշխարհ Ասիոյ է Մարք , զոր ասեն ՚ի Մագեայ որդւոյ կողքացւոց թագաւորին զաւակին սերեալ են , որոյ քոյր Մագա է . որ Յասոնի տափեալ զտակեկիզն մորթին մատնեաց . բայց պատճառ դալոյն այսր՝ ոչ ասի : Այլ ասի թէ Արտաշէս Աքող մասն ինչ ՚ի Հռոմայեցոցն եւ ՚ի Հրէից առեալ բնակեցոյց վրանօք առ Կասբից , որ այժմ ոչ է յայտնի . բայց Պտղոմէոս զՄարս յելից

¹ Այլ անուն պիտի , զի Խորասան զԱրեւելեան Պարսս նշանակէ , որպէս եւ կարգի յետոյ :

² Բօր . կասպիոյ :

³ Բօր . Բնթուանդ , որ է այժմուս Տէմապէնտ :

⁴ Բօր . Տապրստան :

(եւ 'ի հարաւոյ) եւ կասրից ասէ բնակել . եւ զոր ասեն ընդ մի իշխանութեամբ , եւ ոչ ուրեք գտանին Մարք . բայց Պողոմէոս ասէ զաշխարհս սոցա՝ կասր , ֆագագուշ , Գելք , Դիլոււք . եւ Ռէ եւ Ասպահան քաղաքք են Մարաց :

ԼԱ . Աշխարհ Ասիոյ ելիմացւոցն է , որ է Խուժաստան , որում Յոյնք Շաւշանիկ կոչեն , յազագս Շօշան քաղաքի , եւ Տաճիկք՝ Բժրա : Սահմանի 'ի մտից կուսէ Դիլլաթով , որ բաժանէ ընդ Բաբելոնն եւ ընդ Խուժաստան . իսկ 'ի հարաւոյ՝ Պարսկային ծոցովն . եւ 'ի հիւսիւսոյ՝ Ասորեստանիւք : Ունի գետս երեք . ունի ոստանս հինգ , այսինքն աշխարհք՝ յորս քաղաքք այսոքիկ . Որմշիր , Սուլուռա , Շօշ , զոր Դանիէլ յիշէ , Գունդիր-Շապուրհ , յորում աղչնիւ շաքար գործեն . բարի աշխարհ եւ ամենազիւտ . ունի երկու կղզի հանդէպ իւր 'ի Պարսկային ծոցոյն :

ԼԲ . Աշխարհ Ասիոյ է Պարսք , յելից Խուժաստանի , առ երի Մարաց . ունի քաղաք զՍտահր , ուստի Արտաշիր որդի Սասանայ 'ի Ստեհ գեղջէ . եւ ըստ ելից հիւսիսոյ է՝ Պարսա քաղաք . յորում եւ գաւառն ֆորար , թէ արդե՞օք զսա յիշէ Եղէկիէլ : Ունի կղզիս երկու , զոր Պողոմէոս զմինն Աղեքսանդրի կոչէ , եւ զմիւսն Սուբաթ . եթէ զսա յիշէ Երեմիա , « Ոսկի եկեալ 'ի Սոփաթայ » : (Լինի տասն դոհարք . ա , ազար որ վեցդանկեան է , արժէ դրամ քառասուն . բ , ումիա . գ , մէշիա . դ , անքա . ե , պարմուշա որ է անդոյն . զ , պարմուշիտ . է , հավտադրամ . ը , շաշտադրամ . թ , նոյնադրամ . Ժ , դասադրամաքարթա , զոր մեք անիծ կոչելք) :

ԼԳ . Աշխարհ Ասիոյ՝ Արիւք են , յելից կալով Մարաց եւ Պարսից , եւ ձգին մինչեւ 'ի Հնդիկս , յերի վրկանի եւ մասին Սկիւթայ : Ունին աշխարհս մետասան . յորում կարճաբեր աշխարհն , Դէմնն եւ կարմանջերմ՝ կրանապատ , զոր Պարսիկ ցուրտ կրման կոչեն . որոյ 'ի հիւսիւսոյ Պարթեւաց աշխարհն , ասէ Պողոմէոս՝ ընդ մէջ ցուրտ կրմանայ եւ վրկանի . բայց Պարսիկք կոչեն այժմ յազագս Բահլ քաղաքի զնա Բահլի-Բամիկք , որ է Բահլ-առաւօտին ¹ . եւ աստուածային գիրն զամենայն Արեւաց աշխարհն Պարթեւք կոչէ . ինձ թուի վասն թագաւորութեան 'ի նոցանէ լինելոյ : Բայց Պար-

¹ Յօր . Բահլ օտտին :

սիկք կոչեն զկողմանքս զայս խորասան, այսինքն արեւելեայ . յորում ասեն զաշխարհս զայս . կոչմայ, վրկան, Ապրչահ, Ամր, Մուռ, Հրեւ, Գաղչան, Գողկան . յորում լինի ձի արքունահան, Գողբոն, մինչեւ ցգետն զոր կոչեն Արանգ . զորմէ առասպելեն թէ ծծումբ բերէ . լայն է եւ անհուն, որ թուի թէ փսոն է, զոր Պարսիկք վեհուտ կոչեն . եւ անհուն ասելն առ 'ի միտս է . վասն զի հզոր ազգացդ Պարսից եւ Հնդկաց անճանապարհ եւ անանց է՝ պայմանաւ . եւ Հրեւ դաշտն եզր արեւելեայ վրկան աշխարհին, ուր է վանդգէս գաւառն, ուր վկայեցին սուրբքն մեր առաջնորդ՝ Խուպի-Տուխարստան աշխարհ ասեն, եւ լինի անդ մուշկ՝ թէպէտ ոչ ազնիւ . եւ թուի թէ գերութիւն Հրէից 'ի յայտ կողական աշխարհս բնակեցան, զոր զիր ասէ բնակել առ գետովն Գողանայ :

Եկեաք յարեւելս՝ դարձցուք առ հիւսիսի :

ԼԳ . Աշխարհ Ասիոյ Սկիւթիա՞ է, որ սկսանի յԱթլ գետոյ, եւ զերկայնութիւն իւր առ 'ի շեղ յելս հարաւոյ մինչեւ ցեմաւոն լեառն . եւ որպէս թէ Եմաւոն լերամբն յերկուս բաժանեալ է Սկիւթիա, որ են Ապխտաղք որ են Թուրքաստանք . ըստ հիւսիւսոյ Անճանօթ երկրաւ, եւ ըստ մտից Սարմատացոց աշխարհաւ, առ յԱթլ գետով . եւ 'ի հարաւ վրկան ծովն, եւ Արեզք եւ Հնդկզք առ հարաւային բազկան Եմաւոն լերինն, եւ անդր եւս մինչեւ ցեմոդա լեառն . որ եւ նա բաժանէ զՍկիւթիա 'ի Հնդկաց . իսկ ըստ յելից կուսէ՝ սահմանի 'ի ճենաց : Եւ ազգք են նորա քառասուն եւ երեք, յորոց մինն է Չկնակեր, եւ մինն Կաթնկեր . եւ մինն է Հեռիբացիս որ է Հրէաւ աշխարհն, զոր Պարսից հանեալ է 'ի նոցանէ : Եւ զայլ ազգ ասէ խուժական անուամբ, զոր չէ հարկ ասել . զի այժմ այլազգ ոչ գիտեմք, բայց միայն զԲուշխն ազգ, որ ճարակի զերկիրն զայն : Եւ ունի Սկիւթիա լերինս եւ դաշտս, առ նապատս եւ անջուր : Ունի աշխարհս հինգ, զՍողդիանի՝ որ է Սագաստան, եւ զՍակէ . ընդ երկուսին են ազգ հնգետասան, հարուստք արուեստաւորք վաճառականք՝ որ բնակեն 'ի մէջ Թուրքաստանի եւ Արեաց (առ) Եմաւոն լերամբն . որ է բարձր եւ

1 Այսինքն Ս . Ղեւոնդեանք, որպէս եւ Ղազար Փարպեցի (Գլ . Մ . Մէ .) վարդգէս կոչէ զգաւառն՝ ուր վկայեցին նոքա :

1 Ի լուսանցս գրեալ է Աշխարհ Թուրքաստան :

երկայն քան զամենայն լերինս եւ ձեւով որպէս կարակին¹, եւ որպէս
 զլին գիր Հայոց . որ ունի արմունկն յարեւելից հարաւակոյս . եւ
 բազուկ մի ձգէ 'ի մուտս կոյս, մղոնս հազար երկու հարիւր ութ-
 սուն . եւ զմին բազուկն 'ի հիւսիւս, մղոն հազար հինգ հարիւր
 յիսուն, եւ այլ եւս երթայ ընդ Անժանօթ երկիր : Բայց երեք հա-
 ղիւր մղոնաւ յարմկանէն ըստ 'հիւսիսոյ' 'ի վերայ լերինն ճանա-
 պարհ եւ օթեւան է, որ 'ի ճենս երթան, գալով 'ի Սաղաթա-
 նեայ, ճանապարհորդել ընդ Քարէ-բուրգն, որ 'ի զարմանալի դաշ-
 տին է : Եւ 'ի հնգետասան ազգաց կոչի մին Մասագետացիք, յո-
 րոց ղչխոյն՝ որ զհիւրոսն եսպան . եւ Բխուխ ազգն, եւ միւս ազգ
 խորոզմի վաճառականք . 'ի հիւսիւսոյ յարեւմուտս . եւ 'ի նոսա
 լինի խորոզմի քարն², 'ի Տուր գաւառի նոցա, եւ աղեղն ազնիւ :
 Եւ միւս ազգ եւ միւս ազգ Թուխարիք . բայց 'ի քառասուն
 եւ երեք ազգէգ մին Հեփթաղք եւ մին Ալխոն եւ միւսն վալխոն,
 ըստ հոմանուն քաղաքացն առ մեծ գետովն որ կոչի Գումուս . եւ
 այլ եւս տասն գետ 'ի լերանց նոցա հոսին :

ԼԵ . Աշխարհ Ասիոյ՝ Հնդկաստան է, յերի կալով Արեաց եւ
 Սկիւթացոց, առ Եմաւոն լերամբ, եւ անդր եւս քոն զնա մին,
 չեւ ցիմադա լեառն եւ ցճենաց սահման . եւ բաժանեալ են Հըն-
 դիկք յերկուս . յարեւելից եւ յարեւմտից Գանգէս գետոյ . եւ
 ցուցանէ Պաղովէոս թէ եօթն գետք են յատուկ անուամբք, որ 'ի
 մի եկեալ կոչին Փիւոն, առ Մերկիմաստակօքն : Բայց երեք են գետք
 բղխեալ առ Մերկիմաստակօքն . նախ Գամունաս գետ, ապա
 Գանգէս, ապա Սառարոս, եւ խառնեալ ապա իւնոյն կոչին : Են ընդ
 աջմէ ինդոս գետոյն ազգ յիսուն եւ եօթն : Լինի անդ հրեաչիր եւ
 գահանակ, եւ անագ ազնիւ : Եւ ազգն Մերկիմաստանոց ոչ ուտեն
 այլ ինչ՝ բայց միայն միրգ եւ բրինձ եւ շաքար . եւ կոչեն զնոսա
 Պարսիկք Շամն եւ Բրամն ազգ . եւ ընդ վայր թողեալ է նոցա
 զկանայս հանդերձ հօտիւք . եւ ընդ առաւօտն արեգականն երկիր
 պագանեն ասելով, Մէք զքեզ կարծեմք, թէ այլ ոք է վերագոյն
 քո՝ նմա լիցի ծունրս մեր : Լինի անդ ընձուղտք, Պարսիկք կոչեն
 շտրպաշանք : Եւ են եօթանասուն եւ երկու ազգ, յարեւելից ըն-

1 Յօր. կակիկոն :

2 Յօր. խորոզմի քարն :

գոս գետոյ մինչեւ ցՍիւնացւոց աշխարհն : Կոչի անդ գաւառ մի Ոսկի եւ գաւառ մի Արծաթի : Եւ 'ի թագաւորանիստ նոցա լինի կորանգսա¹ եւ պապկաս սպիտակ , եւ արաղաղս փետրամուրուս : Եւ երկու գաւառք այլ են զոր կոչեն Ոսկի եւ Արծաթի , եւ մի Պղնձի գաւառ : Եւ լինին եւ փեղք եւ վաղերք , զոր ասեն դիւթութեամբ հնազանդեն 'ի լուծ , որ երազ են որպէս հողմածինս : Լինի պպել եւ ուռմտոց² , որ է բոաճոա , ախիրի-բոյեկ , գոգիրոյեկ , ագսիրոյեակ , կասիմոն , դըւաղակ , շոհաւորատր , քակողակ , հալւա , փաղանգամուշկ , կափուր , ճանդան , նայիրոյեակ , եւ բազում գեղք , եւ բաժարք , եւ մկունք որ կոչին բէշմաշկ , որ յաղագս բիշ մահացու արմատ ուտելոյ՝ լինի անդեղեայք . եւ մեծ մրջմունք՝ ուր ոսկի փոշիքն լինին : Լինի անդ գաղան շաւարչան , որ լեզուան զփեղ սպանանէ , եւ բառնայ 'ի ճանկն՝ զոր յողինն ունի եւ գնայ , զորոց զգոչին լսեն ամենայն չորքոտանիք եւ արիւն մզեն : Լինի եւ միեղջերու , եւ գայ պառկուծ 'ի Սիւնացոցն անդ , զոր բեռամբ սայլի եւ երկաթեղէն գառազղիւ սպանանեն . եւ զփազրէ ասեն թէ վազէ 'ի պասկուճն , եւ առ 'ի չժուժալն՝ անկանին երկոքեանն 'ի ծովն եւ հեղձնուն : Եւ ասեն անդ վայրենի ազգ մարդկան , կաշիացեալ խարատեալ , որ նետիւ ոչ խոցին : Եւ Գնդանիարք³ որ ոչ երկու եւ երեք կոչին Հնդիկք , այլ եօթն . Դէպուխք , Սպահլարազորա , որ ասեն կարմիր յակունթ նրային . ապա Չնգղիրալոս , յորում գրտուսպող եւ մշկերէ⁴ չափով եւ ձեւով չորքամսեան ուլոյ այծեման , բայց 'ի ժանեաց . զի որպէս ազուեսու ասեն , զի մկնկեր է . եւ նափակ ասեն ոմանք թէ որձիքն են . եւ այլ ասեն առաջի ձուոցն է մուշկն : Այլ աշխարհ ասեն զՔալա՝ յորս լինի էշ եղջերաւոր : Այլ աշխարհ Հաքեր , ուր լինի գարիշատ , որ է փայտ անփուտ , եւ սնկրուեղ : Կան բազում կղզիք մերկամարդք , մարդակերք . եւ առ Բաթիու կղզեաւ ոսկէշատ արծաթի մայրաքաղաքն , մինչեւ ցկանաչուտ ծով , յորում զհալուախունկն ասեն . զոր Հոռոմք երեք (ազգ) ասեն . մին կոչի

1 Այսինքն՝ ազուաք :

2 Խանգարեալ երեւի բառդ , իսկ առաջինն՝ պղպեղ :

3 Ոչ միայն խառնակ , այլ եւ պակաս են բանքդ :

4 Յօր . Մշերէ :

նինգրէ , որ է սեւագոյն , լինի եւ գեղբագոյն , սանդրատարազ¹ ,
 ժեռաւոր , ծակոտկէն . արժէ լիտրն հինգ դահեկան , է որ վեց , է
 որ եօթն . երկրորդն կոչի ծամթի , է սեւ մարախանման ծանր , ար-
 ժէ լիտրն չորս դահեկան . երրորդն կոչի քալայի , շիկագոյն եւ թե-
 թեւ , արժէ լիտրն երեք դահեկան :

12. Աշխարհ Տապուարանիա , է մեծ կղզի Հնդկաց քան
 զամենայն կղզիս ընդհանուր տիեզերաց . ունելով զերկայնութիւն
 'ի հիւսիսոյ 'ի հարաւ հազար հարիւր մղոնաւ , եւ հինգհարիւր
 տասն մղոնաւ զլայնութիւն , յսլնց 'ի մուտս կոյս . յերի կալով
 Հնդկաց . եւ սահմանի յամենայն կողմանց Հնդկային պեղագո-
 սաւն : Եւ լինի 'ի նմա հրիզոն , որ է կորեակ եւ սնկուիլ եւ բիւրեղ ,
 եւ յակունթ եւ այլ գոհար ակունք . եւ արծաթ եւ ոսկի շատ ,
 փեղք եւ վագերք : Եւ ունի լերինս երկու 'ի միջոցի , մին կոչի Գա-
 լիուբա , որ արձակէ երկու գետս : Եւ միւսն կոչի Մայիա , որ ար-
 ձակէ երեք գետս : Եւ լինի անդ փայտ անփուտս , եւ սնկուիլ եւ
 մարգարիտ ազնիւ , եւ ակն ամենագոհար : Քանզի ասեն թէ կայ
 երկու քաղաք հեռի 'ի միմեանց հարիւր յիսուն մղոնաւ , մին կոչի
 Մանակոր . եւ մին կոչի Ռոյան . եւ 'ի մէջ նոցա լեառն մի Գայլա-
 սէ անուն , յորմէ բղխէ գետ . ակն ամենագոհար անդ գտանի : Եւ
 երկոտասան ազգ են հիւսիւսային կողմամբն , որ հանապազ ըզ-
 գլուխս իւրեանց վարսիւք կնոջ պսակեալ ունին . յորոց երկու ազգն
 կոչին Հացածանք եւ Հացայինք : Իսկ 'ի հարաւ կոյս դաշտք են
 փղուց ճարակք . եւ ասեն թէ մին ազգն էզք են բնակիչք աշխար-
 հին , եւ 'ի փղաց կուսէ ժամանակ ինչ 'ի տարուջն շունք անցա-
 նին , եւ խառնակին ընդ կանայսն , եւ յղացեալ ծնանին երկուս-
 ըրիս , զմիւսն կորիւն եւ զմիւսն աղջիկ . եւ կորիւնք անցանեն ընդ
 գետն առ հարսն . եւ աղջկացն մնալով առ մարսն . բայց ես այ-
 լարանութիւն կարծեմ . որպէս վասն Ամագոնացն պատմի յԱղե-
 քսանդրի գիրսն , զոր Թւրասլաց (?) ազգ են այլարանեալ : Եւ
 Պաղոմէոս մեհեանս ասէ լուսնին յեզր հարաւ կղզւոյս այսմ : Բայց
 ունի Տապուարանի այլ կղզիս մանունս , հազար երեք հարիւր եօ-
 թանասուն եւ ութ շուրջ զիւրեւ , եւ է որ բնակաւորք են , է որ
 անբնակ . բայց որոց անուանք են՝ ինն եւ տասն են , եւ Այրեցած
 դօտին անցանէ ընդ հարաւային կողմն մեծի այսորիկ կղզւոյ :

1 Յօր . սնդրատարազ :

ԼԷ. Աշխարհ Ասիոյ Սիւնիկիա է, որ է ճենք, յելից կալով Սկիւթիոյ. սահմանի նովաւ 'ի մաից, իսկ 'ի հիւսիսոյ եւ յելից՝ Անժանօթ երկրաւ. եւ 'ի հարաւոյ՝ Հնդկօք եւ Սիւնեցոց աշխարհօք. եւ է ճենաստան ընգարձակ դաշտս բնակեալ ազգս քսանեւինն, յորոց մին մարդակերք, առ Անժանօթ երկրաւ: Ունի լերինս վեց. եւ լինի անդ դարիճեցիկ եւ կասիմոն, 'ի կասիա լեռնէ, եւ սկիւթիկոն՝ որ է ատրագոյն ինքնեղ. եւ ունի հրէշ, եւ մուշկ. եւ շիրամարդ շատ, եւ այլ հաւս պիտանիս, եւ քրքումս անբաւս. մինչ զի հեծեալ որ 'ի սպիտակ զերդակ ձիով, սպիտակ բաղէիւ երթեալ յորս՝ դառնայ դեղնացեալ ամենեւին: Լինի ապրիչում շատ եւ ազնիւ քան զամենայն երկիր. վասն որոյ բնակիչք երկրին արուեստաւորք կերպասագործք ընչաւէտք, յորոց արքայն ճենբաւուր նստի 'ի քաղաքին Սիւաայ՝ որ է 'ի հարաւային արեւելեայ ծայրի աշխարհին:

ԼԸ. Աշխարհ Ասիոյ Սիւնեցւոցն է, առ երի ճենաց. սահմանի նովաւ 'ի հիւսիսոյ, իսկ 'ի յելից եւ 'ի հարաւոյ Անժանօթ երկրաւ. իսկ 'ի մաից՝ Հնդկօք եւ կանաչուտ ծովովն, մինչեւ յԱնժանօթ երկիր: Յորում բնակեն ազգ հինգ համանուն գետովքն. եւ ընդ մէջ գետոց եւ ծովու բնակեն ազգն Ձկնակեր որ կոչին Եթէովպացիք. Թուին Թէ անդի եկեալք. իսկ առ ծանօթ երկրաւ բնակեն, ասեն, մարգակերպք, կիսանձուրք երկդիմիք, վեցձեռնիք, փոկստունք, վիշապատունք¹, կիսահաւք, կիսազաղանք, կիսամարդք, անդլուիք, շանազլուիք, եւ որ ինչ սոցին նմանք. ինձ անհարատաւիք, այլոց որոգէս կամք իցեն:

¹ Յօր. վիշապատունք:

